

ISSN 2311-3413

scientific journal

issue 11

Economics and Finance

2018

SCIENTIFIC JOURNAL

**Economics
and
Finance**

RSCI / РИНЦ
Science Index

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ULRICHSWEB^{TM}
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

2018

Editor-in-Chief:

Prof. Svetlana Drobyazko, Ukraine

Editorial board:

Atamas Peter, Ph.D. in Economics, Professor Alfred Nobel University, (Dnepropetrovsk, Ukraine);

Andris Denins, Dr.oec., Professor, University of Latvia (Rīga, Latvia);

Andrej Udovč, Doctor of Economic Sciences, Professor of Economics, Univerza v Ljubljani (Slovenia);

Valery Babich, Doctor Hab. in Economics, Professor, Association of Russian scientists of Massachusetts (Boston, USA);

Brezina Ivan, prof. Ing., CSc., Faculty of Economic Informatics, University of Economics in Bratislava (Slovakia);

Czempas Jan, Doctor Hab. in Economics, Professor, University of Economics in Katowice (Poland);

Dimitar Kanev, Doctor of Economic Sciences, Professor of Economics (Varna, Bulgaria);

Khaydarov Nizamiddin, Doctor Hab. in Economics, Professor, Tashkent financial institute the Republic of Uzbekistan;

Konstantin Savov Kalinkov, Doctor of Economics, Professor (Varna, Bulgaria);

Nedelea Alexandru-Mircea, Associate Professor Ph.D at Stefan cel Mare University of Suceava (Romania);

Okulich-Kazarin Valeriy, Doctor of Educational Sciences, Professor, Pedagogical University of Cracow (Poland);

Pavlov Konstantin, Doctor Hab. in Economics, Professor, Izhevsk Institute of Management (Russia);

Dr. Parikshat Singh Manhas, Ph.D, Director of School of Hospitality and Tourism management and Professor in The Business School University of Jammu (Jammu & Kashmir, India);

Pelikh Sergey, Doctor Hab. in Economics, Professor, Academy of Management under the President of the Republic of Belarus (Minsk, Belarus);

Dr. Reena Agrawal, PhD in Entrepreneurship, Assistant Professor Accounting, Jaipuria Institute of Management, Lucknow (India);

Ruta Šneidere, PhD. in Economics, Docent, University of Latvia (Rīga, Latvia);

Venelin Terziev, Professor Dipl.Eng., Ph.D., D.Sc. (National Security), D.Sc. (Ec.), University of Telecommunications and Post (Sofia, Bulgaria);

Jarosław Jerzy Turlukowski, PhD in Law, Assistant professor Institute of Civil Law University of Warsaw (Poland);

Nada Vignjević-Djordjević, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor State University (Novi Pazar, Serbia);

Shatalova Nina, Doctor Hab. in Social Sciences, Professor, Ural State Railway University (Russia);

Karpenko Lidiia, Doctor of Economic Sciences, Professor, Odessa National Polytechnic University (Ukraine);

Lysenko Denis, Associate Professor of Moscow State University named after M.V. Lomonosov (Moscow, Russia);

Hilorme Tetiana, Ph.D. in Economics, Assistant Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

WARNING

Without limitation, no part of this publication may be reproduced, stored, or introduced in any manner into any system either by mechanical, electronic, handwritten, or other means, without the prior permission of the «Economics and Finance».

© «Economics and Finance», 2018

CONTENTS

Kornélia Beličková, Zuzana Staríčková CURRENT PROBLEMS OF THE FINANCIAL POSITION OF SLOVAK HOUSEHOLDS	4
Abdurahmanova I. K., Pulathonova S. A. kizi, Kuchkarova G. M. SOCIO-ECONOMIC ESSENCE AND EVOLUTION OF THE SYSTEM OF STATE REGULATION OF AGRICULTURE	13
Marynich I.O., Bulkot G.V. PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF CONTROL FUNCTION OF MANAGEMENT ACCOUNTING	18
Vasiuta V.B., Byba V.V., Minialenko I.V. SCIENTIFIC-METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING SPACIOUS DEVELOPMENT FACTORS IN THE REGION	26
Vladyslav Dosuzhyi INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL AS A PRECONDITION FOR FIXED ASSETS REPRODUCTION BY THE VIRTUE OF INTRAPRENEURSHIP	40
Dumanska I.Y. FINANCIAL SAFETY OF BANKS ON THE CONDITIONS OF FINANCING OF INNOVATION PROCESSES IN AGRICULTURAL INDUSTRY	57
Petrenko L.N., Ivanova L.I. ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE: SYSTEM SINERGISTICAL APPROACH	65
Klymenko A. O. INSTITUTIONALIZATION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP: SPECIFICS AND PERSPECTIVES	73
Kushnir S.A., Chabanets A.A., ANALYSIS OF INVESTMENT DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE AND ZAPOROZHISK REGION	82
Chernenko A.V. FEATURES OF «HALAL» CERTIFICATION FOR FOOD PRODUCTS OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF ECONOMIC INTEGRATION	91
Yakimtsov V. V. METHODS (SYNERGETIC) OF ENTERPRISE EFFICIENCY EVALUATION	101

Kornélia Beličková,¹

doc. Ing., PhD.

Zuzana Staričková,

Ing., PhD.

Department of Finance, Faculty of National Economy
University of Economics in Bratislava

CURRENT PROBLEMS OF THE FINANCIAL POSITION OF SLOVAK HOUSEHOLDS

***Abstract.** The article discusses the financial position of Slovak households, which becomes a serious economic, social and ethical problem in recent years. The development of the financial position of Slovak households is significantly influenced by many factors. The relatively low level of indebtedness in the past, typical for Central and Eastern European countries, is the first important factor of the growth of household debt. In addition to the low indebtedness of the population, the significant decrease of interest rates on the financial market is also contributing to the increase of indebtedness of Slovak households. However, this rapid pace of household indebtedness growth might be a significant source of economic imbalance at both microeconomic and macroeconomic levels in the future.*

***Keywords:** financial position, Slovak households, financial market, economic imbalance.*

Introduction

Even before joining the EU, Slovakia belonged to the countries with the lowest household debt ratio (20% to NDI). Significant debt growth and potential threats have already been highlighted by the International Monetary Fund at the beginning of 2016 and the National Bank of Slovakia published recommendations for the gradual limitation of lending activity already in 2014. Households in the Slovak Republic have, on average, financial assets of roughly double the debt and a large part of them are kept in commercial banks accounts (62%). The primary reason for Slovakia is the conservative investment approach of the population, but also the remainder of the malfunctioning capital market in the country with the little opportunity to realistically invest. Net financial capital of the country is smallest among all EU economies. However, it should be kept into account that a large part of the property of a Slovak citizen is the real estate, which also results from the greatest extent of ownership of assets in proportion to their disposable income, which shows their conservative approach on the financial market, low financial literacy, but also limited opportunities. The debt ceiling is not limited only by the financial assets available to entities, but also by the income itself, since it shows the ability to repay and make savings.

---

¹ Article is the outcome of the project VEGA (2018-2020) 1/0215/18 “The financial position of the household sector in relation to the gender- sensitive budgeting and social inequality”

1. Finances of population vs. finances of households of the Slovak Republic²

If we want to address the issue of population finances, it is necessary to look at the wealth of households in a wider context than just economic. Demography, social factors, political environment, legal background, culture, traditions - all affect the financial position of the population. Each household has worth - a status quantity that reflects the monetary value of all assets the household has at a certain point in time. Spending³, savings⁴ and investments⁵ are key economic factors affecting the worth of households. We are inclined to believe that the worth of households is financial, non-financial, and other (for example, the quality of life). **Financial worth** can be divided into gross and net where **gross financial worth** represents all the financial savings, that is, the financial assets available to households; **net financial worth** expresses the net monetary value of the assets held by the household at a certain point in time, that is, the difference between total financial assets and total financial liabilities. **Non-financial worth** - tangible assets that are, for example, real estate, vehicles, subjects of long-term consumption and land. Nowadays, the **other worth** comes to the forefront of research - the economy uses the indicators of wealth and quality of life.⁶ It is possible to capture changes in the quality of life based on the development of individual indicators of the quality of life. To the most general indicators of the quality of life belong Net Economic Welfare and the Wealth of Nations Triangle Index. It should be noted that it is also necessary to take into account the current economic thinking which has also some new theoretical streams- new economy (Ekins, Max – Neef, Conaty...), humanist economy (Lutz, Lux), economy of the real life (Ekins, Max – Neef, Daly...), ecological economy (Ekins, Conaty, Parkin...), steady- state economy, geo-economy, bio-economy, socio-economy, regenerative economy. The representatives of these streams, unlike some conventional economists, are trying to improve the life in mutual interaction and look for ways to solve the social problems in society.⁷

---

² On 30th of September 2015 Slovak republic had 5 443 120 inhabitants, of which 2 656 514 were men and 2 786 606 were women.

³ The stratification of the society, which reflects a significant polarization of households, indicates very different level of consumption.

⁴ According to survey for KRUK company- 46% people were thinking about leaving their jobs in Slovakia on 22nd of October 2018. However, if they remain unemployed after the termination they might have problems with the savings. One quarter of the employees would persevere with their savings only for one month

⁵ Slovak people are conservative. Until 1989, everything was guaranteed by the state (pre-school child care, education system, employment, housing, social benefits and pensions). Guarantees have been rooted into financial behaviour and Slovaks are still looking for them even today.

⁶ The quality of life is conditioned by the performance of economy. But it is something more than material prosperity. The importance is placed on aesthetic and ethical dimension of life. A new value orientation is reflected in this preference of values: freedom, truth, tolerance, joy of life, respect for the lives of others, creativity, entrepreneurship, prosperity. New quality of life is associated with the sense of need for self-realization with the sense of the importance of own usefulness, the need for an active attitude toward life, need to reach certain level of cultural maturity, active leisure.

⁷ Pauhofová, I., Hudec, O., Želinský, T. (2010) Social capital, human capital and poverty in the regions of Slovakia. Almanac. Faculty of Economics, TU Košice 2010, p. 88. ISBN 978 - 80 - 553 - 0573 - 8.

2. Selected expert opinions on the financial position of Slovak households

In our article, we have chosen as an inspiration the work of Vravec, whose discussion is directed to the issue of repayment of loans by the inhabitants of Slovakia. He states that when choosing a loan, people should always compare the banks among each other. Even small differences in the interest rate can cause large differences in overall overpayment, in case of mortgages even thousands of euros. In the first place, potential clients should require offers from the highest possible number of banks and subsequently choose the most advantageous one. Of course, the increase of indebtedness puts more pressure on family budgets of households and on the formation of social and psychological problems of the population.

We were also inspired by the Occasional study of NBS 1/2013 where The Household Finance and Consumption Survey has been done – results from the first wave in 15 euro area countries and its 62 000 of households.

For our article also the characteristic of the perceived and real financial literacy in the work of Baláž is important. The aim of each survey of the financial situation and household consumption is to obtain reliable data on the Slovak households' assets, liabilities, income and expenditures of Slovak households.

2.1 Repayment of loans in Slovak households - pressure on households' budgets

The indebtedness of Slovak households is determined by a large number of different factors. The relatively low level of debt, typical for the countries of Central and Eastern Europe in the past, has allowed a rapid growth of indebtedness under new economic conditions. Recently, the driving force of the growth of households' indebtedness is also significant decrease in interest rates in financial institutions. An important factor in increasing the indebtedness of Slovak households, especially in the period before the financial crisis, was also the stronger confidence of households in terms of economic development. Before the crisis, most of the Slovak households expected continuous revenue growth, declining unemployment and growth in social security. Before the crisis, mainly the volume of mortgage loans grew, as one of the reasons is often mentioned the rapid increase of real estate prices, especially in the period between years 2005 and 2009. The growth in real estate prices linked to the expectations of their further increases was not only the reason for faster investment decision making of households but also the result of the large volume loans directed to this market. The positive point for banks is mainly the fact that the indebtedness of Slovak households shows less risk parameters in comparison to several other EU countries. This applies in particular to the overall debt volume, which is not the source of macroeconomic imbalance at this stage, but can cause problems on both micro- and macro- level in the future. Analysis of household financial assets is an important component of understanding their financial position. The financial assets of Slovak households went also through multiple changes. Although the dynamics of their growth was slower than in the case of financial commitments, in terms of volume they are still exceeded by liabilities. As the most significant change in the structure of financial assets can be considered the emergence of pension funds, which are gradually becoming a very important part of households' savings. An important

factor in the changing structure was the development of life insurance and collective investment products. The financial crisis had also certain impact on the structure of financial assets of households. While liabilities of households are in some meaning burden and the source of a specific but very significant risk, financial assets may represent protection against potential negative developments, such as loss of employment. The aggregated view on assets and liabilities does not even account for the financial position of individual households. However, the volume of total household assets is on average still above the total liabilities. If we assume that a typical household has no reason to hold bigger amount than the value of its loans for example in a bank account, then this situation is the result of relatively low credit indebtedness in this segment. The debts of Slovak households grow at a faster pace than their savings, which can bring great economic, social and ethical problems in the future. In terms of structure, the financial assets of Slovak households are characterized by several important aspects:

1. The first aspect is relatively strong orientation of Slovak households toward cash. Holding of cash is higher not only in comparison with countries of Western Europe, but also in comparison with the neighbouring Czech Republic. This fact was also evident before the euro changeover, when households, during few months, put in the domestic banks around 120 billion SKK, most of which returned back to household wallets in the form of a new currency even during 2009.

2. The second significant aspect is low household investment in shares and other securities. Even though such a possibility is offered, for example, by some collective investment funds, Slovak households appear in this context to be very conservative. From the point of view of the prevailing theories of the financial market they lose the possibility of higher appreciation of their savings, on the other hand, it minimized the direct impact of the financial crisis at the end of 2008 and in 2009. Investments in equity funds offered by domestic asset management companies lost in average 50% of the value that time.

3. The third important aspect is the fact that the Slovak population is very thrifty and can save even from the relatively low disposable income. In Slovakia, the average monthly gross wage was only around 880 euros in 2015. The saving was very important especially for the middle and older age group of the Slovak population. Younger age groups are less thrifty and more open to go into debts.

4. The fourth aspect is the share in life insurance and pension funds. The old-age pension saving created in 2005 has become the fastest growing component of household financial assets. Together with the supplementary pension saving it overtook insurance products already in mid-2008. However, it should be reminded that its growth was not always the result of active household decision-making but also related to a series of legislative changes. The fact remains that old-age pension saving is gradually reducing the household savings in the banking sector.

2.2 The wealth or poverty of Slovak households?

Survey questions always capture demographics, ownership of tangible assets, financial assets, loans, employment, income, consumption, future pension entitlements, intergenerational transfers, and household gifts. The data of each survey

then goes through a process of thorough processing where all imperfections are removed, the missing values of key variables are added and every household is assigned the weight of the total population of Slovakia, which guarantees the representativeness of the sample at the level of the whole country. The data are formally validated by the ECB and subsequently made available to internal users for further statistical processing and empirical research. The Slovak survey of financial situation and household consumption was the part of the European project Household Finance and Consumption Survey (HFCS) coordinated by the ECB. Undertaking of HFCS thanks to its content and the proposed frequency (every 3 years) allows to answer questions about the distribution and changes in worth, debt, income and household consumption. These questions are important for understanding the outcomes of macroeconomic shocks, the impact of policies and institutional changes on different household groups. The HFCS survey will provide the Euro system with comparable data on the financial situation of households across the euro area. It will enable to gain an important view on the economic behaviour of different types of households which is necessary in many economic and political areas. Several central banks conduct similar surveys, the results of which influence economic and policy decision making and communication with the public. The researches based on such data are important in creation of the analyses required to conduct monetary policy as well as to sustain the financial stability. It can be said that wealth surveys are difficult because the wealth is often considered to be a sensitive topic that is hard to talk to unknown people. In particular, very wealthy people might be more reluctant to take part in such surveys. Some people might have a weak overview of their own finances. Moreover, both international and national surveys encounter a lot of problems due to the cultural and institutional differences. The probability that the household will face credit constraints depends decidedly on wealth and income. One of the most widespread social problems in the world is poverty, and the developed European countries are not excluded. Nearly a quarter of a century ago, the Organization of United Nations dedicate one day of the year to this negative global social phenomenon. The selection fell on October 17th.⁸

2.3 Financial literacy by Baláž

In a society where serious financial decisions are moved from the state to individuals and households, the lack of financial literacy is a problem not only for the households themselves, but also for the state. Wrong financial decisions can move households closer to the poverty threshold and thereby increase the entitlement on social and pension expenditure of the state. In the past, a substantial part of the

---

⁸ Members of Slovak anti- poverty network stated on the 17th of October 2018 that poverty in Slovakia threaten more than one tenth of the population. According to the statistics of European Union, revenues are particularly bad in case of single-parents households, what is every fourth household in Slovakia. Poverty also affects families where adults work. Senior people are affected most by material deprivation. They can't afford three or more out of nine life conditions which are considered as standard. More than one third of Slovak households are experiencing a heavy burden of housing costs or repayment of loans and loans. According to data from survey about revenues and living conditions of households EU SILC 2017, the risk of poverty threatened 12.4 % of the population of Slovakia, which is about 650 thousand people. Compared to the previous year, this is a slight decrease of 0,3 percentage point. The risk of income poverty reached 4 310 EUR per year. It rose annually by 139 EUR.

strategic financial decisions was carried out by the state on behalf of individuals, which provided pension, medical and social insurance, or housing. Nowadays, a substantial part of these decisions is transferred to individuals, households. Long-term savings for retirement or family security are affected by the complex decisions.

Selected demographic and psychological indicators of financial literacy are: relation between age and financial literacy similar to bell, gender and education. The best knowledge about financial literacy was demonstrated by people aged 35-50 years. The younger age groups (under 25) have relatively low knowledge. The lowest knowledge of financial literacy was reported by the age group over 65 years. On average, women reported a lower level of financial literacy than men. Nevertheless, real financial literacy among women was slightly lower among men. The most significant predictor of financial literacy is attained level of education.

Besides the real financial literacy also declared and real experience with financial products, socio-demographic variables (gender, age, education, and size of the residence) and psychological variables, especially willingness to tolerate risks, might be important for the perceived financial literacy. Nowadays, in the EU and OECD countries, financial education programs have gained great popularity, they implicitly assume that better access to information will automatically lead to an improvement in consumer financial behaviour. Most of these programs are dedicated to young people who will enter the labour market. Other type of programs are trying to educate the population nationwide through popular-educational sessions in the media or marketing activities of financial institutions. The first steps in financial education took place also in Slovakia. Ministry of Education approved the National standards of financial literacy. Its goal is to build competences for financial decision making by primary and secondary school pupils. In addition to state education, there are also various popularization programs of private financial institutions, mainly banks, especially those in the Slovak Banking Association, which are aimed to improve the financial literacy. The success or failure of the program can be evaluated best by comparing the financial behaviour of individuals who have completed the financial education and who have not. There is a lack of similar researches to find out the effectiveness of financial education. However, empirical findings from several comparative surveys suggest that general financial education platforms have only partial success. Results and findings from the financial literacy researches indicate that it would be appropriate to replace broad-based financial education programs by specialized programs for specific socio-demographic groups. These groups have not only different levels of financial literacy but also specific financial goals and needs of practical issues about personal finances.

3. Selected indicators of the Slovak economy

Some values in this analysis of the Slovak economy are not yet statistically closed and are predicted (supposed/ forecasted). We used the predictions and forecasts of these institutions: the Statistical Office of the Slovak Republic, the Ministry of Finance of the Slovak Republic, the National Bank of Slovakia, the Institute for Financial Policy at MF SR, EUROSTAT, ARDAL, the European Commission and the European Central Bank.

Macroeconomic Indicator (Source)	Units	<u>2013</u>	<u>2014</u>	<u>2015</u>	<u>2016</u>	<u>2017</u>	<u>2018</u>	<u>2019</u>
Gross domestic product (SOSR)	bn. EUR	72,13	74,655	76,521	79,199	81,179	84,02	86,121
Gross domestic product-annual growth (SOSR)	%	1,4	3,5	2,5	3,5	2,5	3,5	2,5
Gross domestic product at current prices (SOSR)	bn. EUR	72,13	74,655	76,521	79,199	81,179	84,02	86,121
Gross domestic product at constant prices of the previous year (SOSR)	bn. EUR	71,76	74,272	76,128	78,793	80,763	83,589	85,679
Gross domestic product (MFSR)	mld. EUR	72,13	74,655	76,521	79,199	81,179	84,02	86,121
GDP annual growth (MFSR)	%	1,4	2,6	2,8	3,4	3,2	3,5	3,8
Unemployment rate in SR (NBS)	%	14,2	12,3	12	11,5	11	10,7	10,2
Consumer price index (NBS)	%	1,5	-0,1	1	0,7	0,5	0,9	1,2
Unemployment (SOSR)	%	14,2	12,3	12	11,5	11	10,7	10,2
Inflation (Harmonised Index of Consumer Prices) (SOSR)	%	1,5	-0,1	1	0,7	0,5	0,9	1,2
Average onthly nominal wage (SOSR)	EUR	824	837	853,7	870,8	888,2	906	924,1
Annual inflation rate (MFSR)	%	1,5	-0,1	1	0,7	0,5	0,9	1,2

Own data processing: Source the Statistical Office of the Slovak Republic, the Ministry of Finance of the Slovak Republic, the National Bank of Slovakia, the Institute for Financial Policy at MF SR, EUROSTAT, ARDAL, the European Commission and the European Central Bank.

Conclusion

The share of Slovak households' debt on their disposable income still belongs to the lowest in the EU. The pace of indebtedness is much faster in Slovakia than in other European countries. However, it is important to realize that the Slovak credit market, unlike those in Western Europe, is not yet completely saturated. In recent years problems with the repayment of loans of Slovak residents appear more and more frequently. The new loan from the bank is very often used by clients to refinance another old loan. Debtors also very often combine more loans into one and thus consolidate their loans. Banks see another space to increase the indebtedness of the Slovak population and thus adjust the credit policy - on one hand declining interest rates, on the other hand, mitigation of the criteria for loan approval. This bank policy might be very dangerous in the future and cause major economic, social and ethical problems.

The rate of unpaid loans might increase in the future and create an unstable social and ethical environment. If the real estate financing is concerned and the price is not overvalued, the household debt can reasonably be considered as acceptable.

The Slovak Republic is the only state within the EU where household indebtedness measured by the share of their indebtedness in disposable income has been increasing continuously since 2003. The dependence of employment of Slovak citizens on export-oriented companies and their suppliers remains a weakness. The best way to prevent defaults on loans is to secure a 3-to-6-month repayment reserve. If the problem arises and the client has no reserve, the client and the bank should find the most appropriate solution. Specific options depend on a number of circumstances, such as the financial and social situation in the household. The most common solution used by clients is a temporary reduction of the loan repayment for the period up to 6 months. The new amount of the instalment is then adjusted by the bank to the current client's options and to their particular life situation. It is also good for the client, if the instalment does not fall below 30% of the original instalment. Client then pays at least a part of their credit and he/ she knows that the reduction of the instalment is only a temporary solution that needs to be replaced by a permanent one.

Why there is such a low savings rate in Slovakia⁹? How is it possible that in the country producing most cars per capita in the world people are not able save from their wages? Nowadays, the savings rate in Slovakia is almost 10% what is less than the euro area average. However, the savings rate was even lower in the past, around 6-7%. In some wealthy countries, such as Sweden and Germany, the household savings rate is around 17-18%. The wages share to GDP is lower in Slovakia than in most EU countries. The performance of the economy expressed in GDP per capita in purchasing power parity already reaches 80% of the European Union average, with

---

⁹ the savings rate indicates how much of their income people do not spend, but save ...

only 47% in 1995. Thanks to the investments in the automotive industry we could approximate to 85% till 2020. In terms of economic growth pace, Slovakia belongs to one of the most successful European countries in the long run. However, our current model of economic development has its flip side, including low wages, low household saving rate and a low rate of capital accumulation in the hands of the domestic population. People in Slovakia are accustomed to work hard for low wages, and in fear of their job position they are forced to retreat to the employer. Typical is the high dependence of our economy on foreign capital and foreign markets.

References:

1. Baláž, V. (2012): Pociťovaná a skutočná finančná gramotnosť. Ekonomický časopis, 60, 2012, č. 7, s. 681 – 697. Dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/0622125107%2012%20Balaz-RS.pdf>
2. Infostat SR (2010): Hospodárenie s osobnými a rodinnými financiami – Infostat. Dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatId=84&NewsID=365>
3. Infostat SR (2010): Fungovanie jednotlivcov a rodín vo sfére peňazí. Centrum sociálnych výskumov pri Infostate. Správa z výskumu. 21.4.2010. Dostupné na: [http://www.finance.gov.sk/Documents/1_Adresar_redaktorov/Gera/Sfera_penazi\(prieskum_infostat\).pdf](http://www.finance.gov.sk/Documents/1_Adresar_redaktorov/Gera/Sfera_penazi(prieskum_infostat).pdf)
4. NBS (2013): Prieskum finančnej situácie a spotreby domácností eurosystému – výsledky z prvej vlny. Príležitostná štúdia NBS 1/2013. ISSN 1337-5830. Dostupné na: http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/OP_1-2012_Senaj_Zavadil_hfcs.pdf
5. Sipková, Ľ. – Sipko, J. (2017): NEROVNOSTĚ FINANČNÝCH POLOŽIEK HOSPODÁRENIA SLOVENSKÝCH DOMÁCNOSTÍ. THE INEQUALITY OF SLOVAK HOUSEHOLDS' FINANCES. Scientific papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics and Administration. 39/2017. ISSN: ISSN 1211-555X. Dostupné na: <https://dk.upce.cz/handle/10195/66939>
6. Rokovania Vlády SR: Súhrnný index spotrebiteľskej dôvery. Ústav pre výskum verejnej mienky pri ŠÚ SR. Informácia 16/2001.
7. Vravec, J.(2013): Analýza zadlženosti slovenských domácností. Analysis of Indebtedness of Slovak Households. Finančné trhy. 3/2016. Vedecký časopis – Scientific Journal. ISSN 1336-5711. Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=2613>

**Abdurahmanova Iroda Kalandarovna,
Pulathonova Saidahon Alisherhon kizi,
Kuchkarova Gulruh Muhtarbekovna**

Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers,
Uzbekistan

SOCIO-ECONOMIC ESSENCE AND EVOLUTION OF THE SYSTEM OF STATE REGULATION OF AGRICULTURE

***Abstract.** This article was a clarification of individual theoretical positions and the development of practical recommendations for improving the system of state regulation of agriculture. In addition to this achievement of this goal, the following tasks were set and solved: to clarify the concept and concept of the process of interaction between the state and the subjects of agrarian production; develop a methodology for determining the effectiveness of state support for agricultural producers, taking into account the transfer performance and the priority of its directions; to analyze the state of resource provision of the system of state regulation of regional agriculture; clarify the methodology for assessing the effectiveness of state regulation of agriculture by the end result; explore the distribution structure of state program support for agriculture and make proposals for its improvement; develop recommendations on the creation and operation of a network of regional agricultural centers to support import substitution.*

***Keywords:** theoretical positions, agriculture, agricultural producers, state regulation*

Introduction. Agrarian production is recognized in our country as a “point of growth” of the entire national economy, in connection with which he pays heightened attention, including with regard to state regulation of its development. This is due to several reasons. Firstly, agrarian production and the agricultural market are considered as one of the priority directions of development of the country's economy, according to its condition the degree of ensuring the country's food security and social protection of all segments of the population is determined. In addition, the production of raw agricultural products with low added value in comparison with other industries gives rise to the sector-specific problems of disparity in prices for agricultural products and production resources, unpredictable price levels and significant economic risks [3,4,5].

The relevance of the issues of state participation in the functioning and development of agrarian production at the present stage is explained by the state of the branches of plant growing and animal husbandry, as well as geopolitical decisions in the field of regulating trade in products of the branches of the agroindustrial complex. There is a need to support and stimulate the production activities of agricultural producers from the state, as well as to create conditions for the effective activities of producers, increasing production volumes and improving the competitiveness of agricultural products.

Literature Review. The theoretical and methodological basis of the study was the modern economic theory, the works of domestic and foreign scientists, the

publication of sectoral research institutes, republican and regional state program development of the executive power and the AIC management bodies on the issues of state regulation of agricultural development, legislation base of the Republic of Uzbekistan. and its subjects. In the process of the study, the methods of system-functional analysis, monographic, analytical, dynamic, structural-logical, economic-statistical, comparison, grouping, mathematical modeling, computational-constructive, graphic, expert assessments were used.

The theoretical aspects of the interaction between the state and agricultural commodity producers, as well as aspects of agricultural production management are covered in the works of Russian economists U. Umurzakov [1], S. Umarov [2], R. Muradov [3], A. Tulaboev [4] and others .

Materials and Methods. They all agree that the transformations in the economic, social and political spheres that occur at the present stage of economic development of Uzbekistan highlighted the need to re-evaluate the role and place of the state regulation of agricultural production in the functioning of the country's economy as a whole and agriculture. in particular.

The absence of clear semantic distinctions between the concepts of “state regulation”, “agrarian policy”, “state management”, and “state support” makes it difficult to concretize and coordinate the practical implementation of research projects aimed at improving the regulation of the development of the agro-industrial sector of the economy. Often, these definitions are used as synonyms, without revealing the main differences by application areas and principles of agreement on the factors under consideration. The system author's presentation of the main interrelations of the state and the subjects of agricultural production, the place of the element of state regulation in this scheme is shown in Figure 1.

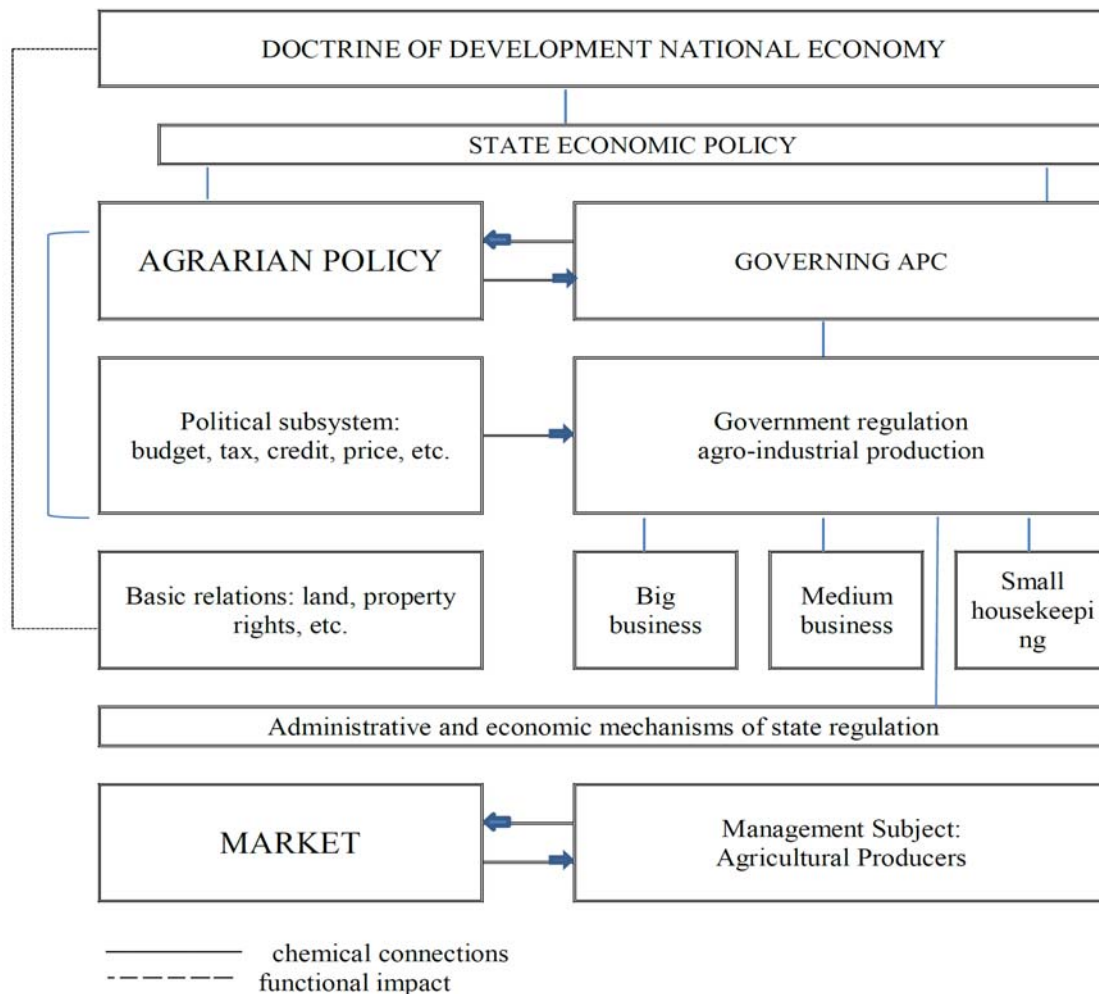
State policy in general and in relation to its specific components is established under the influence of endogenous and exogenous factors in the development of modern society, they also definitely influence the processes of formation of models of national economies. At the same time, the paradigms of economic development are formed under the informal influence of the society itself.

According to the adopted national model of economic development, goals, principles and directions of the state economic policy are formulated. An integral part of it is agrarian policy, which reflects the sectoral specificity of the national economic complex.

According to another view on the essence of the category being studied (R. Muradov [1]), the agrarian policy of the state is presented as the basis for making management decisions at the republican and regional level of government. production. We share the opinion of academician Umarov S. [2] that agrarian policy can be represented as an orderly activity of the state and the social and legal institutions created by it, which form the economic, social, legal and cultural conditions of life of rural residents. In the state law “On the development of agriculture” in 2006, the agrarian state policy is defined as the direction of the state social and economic policy, which should ensure the sustainable development of the agro-industrial complex and rural territories. Thus, the agrarian policy acts within the

framework and is a component of the system of management of agricultural production.

Figure 1. The system of interaction between the state and subjects Agriculture

This law officially defines the main objectives of the state agricultural policy:

- an increase in the competitive positions of the products of Uzbek agricultural producers, an increase in the quality characteristics of food products;
- further infrastructural development of rural areas and subjects of residence, increase of employment of the population, number of people working in rural areas, level of income of rural residents, in particular, remuneration of agricultural workers, qualitative improvement in the sphere of social services;
- rational use of natural resources and recreation of agricultural lands used in production processes;
- effective functioning and development of the infrastructure of raw materials and food agricultural markets, providing increase of profitability of agricultural producers;
- increasing the volume of investment in the agricultural sector through the creation of favorable investment conditions in the renewal of basic production assets;

—The creation of conditions for creating and maintaining the index parity of prices for agricultural raw materials, finished products, on the one hand, and fair indexation of tariffs for services and industrial products sent for agricultural products production, on the other.

Conclusions: We share the opinion of a significant part of researchers and believe that state and market approaches to regulating the agrarian economy should be improved within a single regulatory mechanism, adapting it to the dynamically changing economic environment represented by internal and external factors of production. It is very important to ensure a balance between government participation and market principles.

State regulation should be directed to the organization of the rational functioning of an agrarian market economy.

Such regulation should not be separated from regulation of production activities. Rather, government regulation should be improved and intensified in the direction of the transition from the outdated systems of machines and technologies to innovative, modern methods of production, tested best international practice.

References:

1. Muradov, R. A. (2010). Water use in conditions of deficit of irrigation water. *Bulletin of the Tashkent State Technical University*, (1-2), 164-168.
2. Muradov, R. A. (2014). Some issues of effective land use in the WUA in case of water resources shortage. In: *Agrarian Science for Agriculture. Proceeding IX international scientific-practical conference*. Barnaul, Altai State University, 460-462. (in Russian).
3. Muradov, R. A., & Khozhiev, A. A. (2017). Optimal solution of washing norms in case of deficit of irrigation water. *Agro ilm*, (5), 83-84.
4. www.fao.org/laser-leveling_manual/part2.pdf
5. Umurzakov, U.P., Ibragimov, A.G., Durmanov, A.S. Development of the organizational-economic mechanism and development of scientific, methodological and theoretical foundations for improving the efficiency of the rice growing industry to ensure the country's food security // *Science and Practice Bulletin. Electron. journals* 2017. №11 (24). P. 103-118. Access mode: <http://www.bulletennauki.com/umurzakov>. DOI: 10.5281 / zenodo.1048318
6. Umarov, S. R. (2017). Innovative development and main directions of water management. *Economy and Innovative Technologies*, (1). Available at: <https://goo.gl/eEHSJK>. (in Uzbek).
7. Durmanov, A. (2018). Cooperation as a basis for increasing the economic efficiency in protected cultivation of vegetables. *Bulletin of Science and Practice*, 4(8), 113-122.
8. Durmanov, A., & Umarov, S. (2018). Economic-mathematical modeling of optimization production of agricultural production. *Asia Pacific Journal of Research in Business Management*, 9(6), 10-21.
9. Durmanov, A. Sh., & Yakhyaev, M. M. (2017). Measures to increase the volume of exports of fruit and vegetables. *Herald of the Caspian*, (4).
10. Tulaboev, A., (2013). Blended learning approach with web 2.0 tools," 2013 International Conference on Research and Innovation in Information Systems (ICRIIS), Kuala Lumpur, pp. 118-122. doi: 10.1109/ICRIIS.2013.6716695
11. Tulaboev, A., & Oxley, A. (2012). A case study on using web 2.0 social networking tools in higher education. In *Computer & Information Science (ICCIS)*, 2012 International Conference on (1). 84-88.

12. Tulaboev, A., & Oxley, A. (2010). A pilot study in using web 2.0 to aid academic writing skills. In *Open Systems (ICOS)*, 45-50.
13. Ibragimov, A. G., & Durmanov, A. S. (2017). Issues of the development of competitiveness and the prospects of specialization in rice farms. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research*, 6(5), 14-19. doi:10.5958/2319-1422.2017.00021.2.
14. Durmanov, A. Sh., & Khidirova, M. H. (2017). Measures to increase the volume of exports of fruit and vegetable products. *Economics*, (9), 30-34. (in Russian).

УДК 338.64

JEL Classification: M40

Marynich I.O.,

PhD in Economics, Associate Professor

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman, Kiev, Ukraine

Bulkot G.V.

PhD in Economics, Associate Professor

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman, Kiev, Ukraine

Мариніч І. О.,

кандидат економічних наук, доцент

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана»

Булкот Г. В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана»

Марынич И.О.,

кандидат экономических наук, доцент

ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В.Гетьмана»

Булкот А.В.

кандидат экономических наук, доцент

ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В.Гетьмана»

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF CONTROL FUNCTION OF MANAGEMENT ACCOUNTING

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНТРОЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЬНОЙ ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

***Abstract.** In the conditions of complication of financial and economic relations of economic entities, changes in legislation and fiscal policy, the further studies of the organization of internal control at the level of the system of management of economic activity of the enterprise are acquired. The article defines the place and role of control in the enterprise management system as a function of management accounting. The development of control function of management accounting, modern problems of internal control and internal audit are considered, as well as ways of their solution are proposed.*

***Keywords:** management accounting, internal control, internal audit, controlling, outsourcing, costing.*

***Анотація.** В умовах ускладнення фінансово-господарських відносин суб'єктів господарювання, змін законодавства і фіскальної політики актуальності набувають подальші дослідження організації внутрішнього контролю на рівні системи управління господарською діяльністю підприємства. У статті визначено місце і роль контролю в системі управління підприємством, як функції управлінського обліку. Розглянуто*

еволюційний розвиток контрольної функції управлінського обліку та сучасні проблеми внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: управлінський облік, внутрішній контроль, внутрішній аудит, контролінг, аутсорсинг, косорсинг.

Аннотація. В условиях осложнения финансово-хозяйственных отношений субъектов хозяйствования, изменений законодательства и фискальной политики актуальность приобретают дальнейшие исследования организации внутреннего контроля на уровне системы управления хозяйственной деятельностью предприятия. В статье определено место и роль контроля в системе управления предприятием, как функции управленческого учета. Рассмотрены эволюционное развитие контрольной функции управленческого учета и современные проблемы внутреннего контроля и внутреннего аудита, а также предложены пути их решения.

Ключевые слова: управленческий учет, внутренний контроль, внутренний аудит, контроллинг, аутсорсинг, косорсинг.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки будь-який економічний суб'єкт має свою стратегію розвитку, яка реалізується та досягається за допомогою ефективного управління. Однією з функцій управління окремим суб'єктом є внутрішній контроль. Контрольна інформація надає можливість виявити негативні тенденції та відхилення від цільових показників, визначити пріоритетні завдання управління та спрогнозувати параметри економічного потенціалу. Така система контролю повинна бути гнучкою та орієнтована на своєчасне виявлення резервів стійкого розвитку і прийняття управлінських рішень щодо попередження загроз ризику кризових явищ. На даний час в Україні такі системи внутрішнього контролю знаходяться в стадії створення, що негативно позначається на результатах діяльності підприємств. Стає невідкладним завданням розвитку контрольної функції управлінського обліку, яка б стала засобом формування достовірної інформації для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення подальшого розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість проблеми розвитку внутрішнього контролю в системі управлінського обліку підкреслюється увагою до неї багатьох вчених-економістів. Вагомий внесок у розробку теоретичного та практичного підґрунтя удосконалення контрольної функції управлінського обліку здійснили відомі вітчизняні науковці: В. М. Добровський, І. І. Бабіч, М. Т. Білуха, М. В. Кужельний, А. М. Кузьмінський, Б. Ф. Усач та інші, які у своїх працях розглядали різні підходи до формування принципів і процедур внутрішнього контролю в управлінні підприємством. Аналіз досліджень в цій сфері підтверджує необхідність наукових розробок щодо подальшого розвитку контрольної функції управлінського обліку відповідно до змін умов функціонування бізнесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток вітчизняної економіки в умовах європейської інтеграції потребує впровадження сучасних підходів до управління підприємствами. У свою чергу, необхідність удосконалення концепцій управління обумовлює зміни і в розумінні розвитку

внутрішнього контролю, який є невід'ємною складовою системи управління. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що обґрунтованість та дієвість управлінських рішень залежить від формування оптимальної системи внутрішнього контролю як ключової функції управлінського обліку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності та значення контролю у системі управлінського обліку, визначення організаційних форм внутрішнього контролю та їх розвиток в сучасних умовах.

Результати дослідження. Управлінський облік — це економічна система, пов'язана із підготовкою та забезпеченням системи управління інформацією при здійсненні фінансово-господарської діяльності підприємства, яка дозволяє розробляти та в комплексі приймати найбільш ефективні рішення на різних рівнях управління. Управлінський облік пов'язує обліковий процес з процесом управління. Функції управління та інформація, яка забезпечує їх реалізацію, формулюють функції управлінського обліку.

До основних функцій управлінського обліку належать: інформаційна — забезпечення керівників усіх рівнів управління інформацією, необхідною для поточного планування, контролю та прийняття оперативних управлінських рішень; комунікаційна — формування інформації, яка є засобом внутрішнього комунікаційного зв'язку між різними рівнями управління; контрольна — здійснення оперативного контролю й оцінки результатів діяльності внутрішніх підрозділів і підприємства в цілому; прогностична — забезпечення перспективного планування та координування розвитку підприємства в майбутньому на підставі аналізу та оцінки фактичних результатів діяльності [1, с. 9].

Нерідко до управлінського обліку також відносять функції: планування — складання кошторисів і підготовку бюджетів на оперативному, тактичному і стратегічному рівнях; організації — виділення центрів відповідальності, доходів і витрат, забезпечення координації та взаємодії між рівнями управління, структурними підрозділами та окремими виконавцями, організацію оперативного обліку й аналізу; мотивації — встановлюючи внесок кожного працівника у загальний результат діяльності підприємства, сприяє підвищенню мотивації праці.

Як правило, контрольна функція управлінського обліку розглядається як бюджетування та контроль за центрами відповідальності.

Застосування бюджетів — бюджетний метод — є одним з найефективніших інструментів управління підприємством у ринкових умовах. Нині цей підхід знаходить все більше поширення. За допомогою цього методу вся діяльність підприємства представляється як балансування доходів та витрат, місця виникнення яких можуть бути чітко визначені й закріплені за керівником відповідного рангу. Бюджети та звіти про їх виконання, які готуються на основі інформації управлінського обліку, дають можливість оцінити діяльність менеджменту підприємства.

Облік відповідальності здійснюється через звіти, в яких менеджери центрів відповідальності інформуються про відхилення від кошторисів по тих ділянках, за які вони відповідають. По закінченні звітного періоду на основі

облікової інформації складаються звіти про виконання бюджету (плану) кожним центром відповідальності, у якому здійснюється порівняльний аналіз запланованих та фактично досягнутих результатів. При цьому виявляються небажані розбіжності між фактичними і плановими показниками, визначаються їх причини з метою недопущення їх впливу у майбутньому.

Контрольна функція системи управлінського обліку згодом виділилась в контролінг. Деякі науковці розглядають контроль у системі інструментів контролінгу і визначають контроль як «оцінку здійсненого і відповідності фактичних показників плановим» [2, с. 95]. Але на сьогоднішній день поняття контролінгу уже не асоціюється з контролем та системою управлінського обліку, які становили основу його розвитку. Контролінг — орієнтована на досягнення цілей інтегрована система інформаційно-аналітичної й методичної підтримки керівників у процесі планування, контролю, аналізу й прийняття управлінських рішень у всіх функціональних сферах діяльності підприємства. У загальному вигляді контролінг визначається як інтегрована система управління, яка охоплює планування і контроль, керівництво і менеджмент [3, с.16].

На сучасному етапі контрольна функція управлінського обліку в основному реалізується через внутрішній контроль. Функція внутрішнього контролю поглиблено інтегрована з іншими функціями управління. Внутрішній контроль є важливим елементом кожної стадії процесу управління, який забезпечує інформаційну результативність якості процесу управління.

Внутрішній контроль слід розглядати як складову системи управління стійким розвитком підприємства, яка полягає у перевірці та моніторингу стану підконтрольного об'єкта та орієнтована на прийняття рішень щодо забезпечення стійкого розвитку за рахунок виявлених і сформованих резервів на покриття втрат від ризиків. [4, с. 119].

У процедурі контролю розрізняють три етапи: 1) вироблення стандартів і критеріїв; 2) зіставлення з ними реальних результатів; 3) вжиття необхідних корегуючих дій [5, с.67].

На кожному етапі реалізується комплекс різних заходів.

1. Встановлення стандартів. Перший етап процедури контролю свідчить, наскільки близько поєднані функції контролю та планування. Стандарти — це конкретні цілі, які можна змінити й обмежити в часі. Для управління необхідні стандарти у формі показників результативності об'єкта управління для всіх ключових галузей, що визначаються під час планування. Показником результативності називається конкретний критерій у певний період часу; він точно визначає те, що має бути одержаним для досягнення поставлених цілей.

2. Порівняння досягнутих результатів зі встановленими стандартами. Менеджер має визначити, наскільки досягнуті результати відповідають його очікуванням. Діяльність, що здійснюється на цьому етапі контролю, є найпомітнішою частиною всієї системи контролю. Вона полягає у визначенні масштабу відхилень, результатів, передачі інформації та її оцінюванні. Масштаб допустимих відхилень — межі, в яких відхилення одержаних результатів від намічених не мають викликати занепокоєння. Визначення

масштабу допустимих відхилень — питання вкрай важливе. Якщо взяти занадто великий масштаб, то проблеми, що виникли, можуть набувати загрозливого характеру. Але якщо масштаб занадто маленький, то організація реагуватиме навіть на незначні відхилення. Щоб бути ефективним, контроль має бути економічним. Переваги системи контролю мають перевищувати витрати на її функціонування. Коли прибуток, який виникає під час здійснення контролю, менший, ніж витрати на нього, то такий контроль не економічний та не продуктивний. Один зі способів можливого збільшення економічної ефективності контролю полягає у використанні методу управління за принципом виключення. Принцип виключення передбачає, що система контролю має спрацьовувати за наявності помітних відхилень від стандартів, інакше вона буде не економічною та нестійкою. Визначення результатів, як правило, — найбільш клопіткий і дорогий етап. Порівнюючи визначені результати із заданими стандартами, менеджер отримує можливість визначити, які заходи варто застосувати. Що стосується передачі інформації, то щоб система контролю діяла ефективно, необхідно обов'язково повідомляти відповідних працівників організації як про встановлені стандарти, так і про досягнуті результати. Заключна стадія етапу зіставлення полягає в оцінюванні інформації про одержані результати. Менеджер має вирішити, чи одержано потрібну інформацію і чи важлива вона. Важлива інформація — це така інформація, що адекватно характеризує досліджуване явище та суттєво необхідна для прийняття правильного рішення.

3. Дії. Менеджер повинен обрати одну з трьох ліній поведінки: не вживати жодних заходів, усунути відхилення або переглянути стандарти.

Не вживати ніяких заходів. Якщо порівняння фактичних результатів зі стандартами свідчить про те, що визначені цілі досягаються, ліпше нічого не застосовувати.

Усунути відхилення. Сутність корегування полягає в тому, аби зрозуміти причини відхилень і повернути діяльність організації у правильному напрямі.

Переглядання стандартів. Не всі помітні відхилення від стандартів потрібно усувати. Іноді стандарти можуть виявитися нереальними, оскільки вони ґрунтуються на планах, а плани — це лише прогнози на майбутнє. У процесі переглядання планів потрібно переглядати й стандарти.

В той же час ефективне застосування внутрішнього контролю на підприємстві має певні проблеми. Можна виокремити типові проблеми організації систем внутрішнього контролю підприємств: відсутність якого-небудь виду процедур контролю стосовно якого-небудь процесу; зайва бюрократизація контролю на малих підприємствах; концентрація внутрішнього контролю тільки на захисті активів; конфіденційності, підготовці управлінських звітів; недолік повноважень для здійснення контролю; конфлікт інтересів в системі контролю; недолік якого-небудь виду процедур у досліджуваному центрі відповідальності; використання застарілих або неузгоджених з іншими підрозділами контрольних процедур [6, с. 81].

Контроль поточної господарської діяльності повинен здійснюють комплексно, тому цим повинні займатися спеціалісти, які знають економіку і

технологію виробництва. Звідси і впливає доцільність створення відділу внутрішнього аудиту на підприємстві. Створення такого відділу дозволить керівництву здійснювати ефективний контроль за окремими підрозділами, виявити резерви виробництва і найбільш перспективні напрямки розвитку, а також давати рекомендації фінансово-економічним та бухгалтерським відділам стосовно покращення результатів їх роботи.

Отже, створення відділу внутрішнього аудиту на підприємстві дасть змогу зменшити ризику в господарській діяльності підприємства, та приймати ефективні управлінські рішення.

Внутрішній аудит є невід'ємною частиною (але не видом) внутрішньогосподарського контролю суб'єктів підприємницької діяльності.

Внутрішній аудит – діяльність з оцінювання, яка організована в межах суб'єкта господарювання як відділ цього суб'єкта господарювання. Його функції охоплюють, серед іншого, перевірку, оцінювання та моніторинг адекватності та ефективності внутрішнього контролю [7, с.16].

Тому, метою внутрішнього аудиту є удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення і мобілізація резервів його зростання, експертна оцінка дотримання економічної політики підприємства, включаючи облікову, оцінка функціонування внутрішньогосподарського контролю, який здійснюється всіма його структурними підрозділами. Обсяг діяльності підрозділів внутрішнього аудиту в основному охоплюють діяльність з надання впевненості та консультацій, призначену для оцінки і поліпшення ефективності процесів управління суб'єктом господарювання, управління ризиками і внутрішнього контролю.

Основні функції служби внутрішнього аудиту, як правило, складаються з процедур дослідження окремих операцій підприємства, оцінювання і контролю відповідності цих операцій, відображення їх у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, а також контролю за ефективністю системи внутрішнього контролю підприємства. Можливості й мета діяльності служби внутрішнього аудиту мають широкий спектр та напрямки і залежать від розміру та структури підприємства, а також потреб керівництва. В основному, функції внутрішнього аудитора складаються з контролю за функціонуванням та організацією систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю.

Як правило, внутрішній аудит складається з одного або декількох елементів, наведених нижче:

- Моніторинг внутрішнього контролю. Управлінський персонал покладає, як правило, на внутрішній аудит відповідальність щодо перевірки внутрішнього контролю, моніторингу його функціонування, а також надання рекомендацій з його вдосконалення:

- Перевірка фінансової і господарської інформації. Цей елемент може включати перевірку способів, що застосовуються для визначення, виміру, класифікації цієї інформації і складання звітності про неї та конкретний запит щодо окремих статей, у тому числі детальне тестування операцій, залишків на рахунках і процедур;

- Перевірка економічності та продуктивності діяльності, включаючи не фінансові заходи контролю суб'єкта господарювання;
- Перевірка дотримання законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог, а також політики, директив управлінського персоналу та інших внутрішніх вимог.

Внутрішній аудит в Україні набуває все більшого поширення. Постановою НБУ від 20 березня 1998 р. №114 було затверджено «Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України». В 2011 році Міністерство фінансів України впровадило стандарти внутрішнього аудиту у міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг розпорядженням від 05.06.2014р. №1772 затвердила «Порядок проведення внутрішнього аудиту (контролю) у фінансових установах».

В рамках внутрішнього аудиту активно розвивається аутсорсинг, та як його різновидність - косорсинг. Аутсорсинг - передача функцій внутрішнього аудиту підприємства іншій компанії. Він ефективний для невеликих компаній, які не можуть утримувати на постійній основі відповідні підрозділи. Косорсинг - поділ функцій між відповідальними службами підприємства і зовнішньою спеціалізованою організацією, яка залучається на стадії постановки служби внутрішнього контролю, а також для вирішення окремих завдань в процесі функціонування служби внутрішнього контролю. Косорсинг дозволяє забезпечити якісне рішення задачі при раціональних витратах.

Висновки. Контрольна функція управлінського обліку постійно змінюється в процесі свого розвитку. Контроль виступає одночасно економічною та управлінською категорією, що зумовлює розбіжності у трактуванні цього поняття і використанні термінології. Сутність контролю в управлінні підприємствами розглядається як система спостереження і перевірки, покликана сприяти досягненню цілей підприємства шляхом попередження і виявлення відхилень у діяльності керованої системи (об'єкта управління) та забезпечення зворотного зв'язку між керуючою і керованою системами (суб'єктом і об'єктом управління). Ефективне функціонування системи внутрішнього контролю потребує належного нормативного регулювання. На даний час немає єдиного підходу до організації внутрішнього контролю та формування внутрішнього аудиту в Україні. Розвиток вітчизняної економіки та інтеграційні процеси обумовлюють необхідність впровадження нових форм внутрішнього контролю в практику господарювання підприємств.

Таким чином, подальший розвиток контрольної функції управлінського обліку забезпечить підприємствам зменшення кількості помилок, порушень і зловживань та зниження рівня фінансових ризиків, а також буде сприяти підвищенню економічної стійкості, покращенню інвестиційної привабливості та досягненню інших, визначених підприємствами, цілей.

Бібліографічні посилання:

1. Добровський В. М., Гнилицька Л. В., Коршикова Р. С. Управлінський облік : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 278 с.
2. Писчанов Ф., Попов Е. Инструментарий контролинга предприятия. Международный журнал: Проблемы теории и практики управления. Москва, 2003. № 5. С. 92— 98.
3. Маркіна І. А., Таран-Лала О.М., Гунченко М.В. Контролінг для менеджерів : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 304с.
4. Костирко Р.О. Внутрішній контроль в управлінні стійким розвитком підприємств. Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. Сімферополь, 2013. №3. С.117-121.
5. Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 389 с.
6. Савченко Р. О. Внутрішній та управлінський контроль: право на існування. Науково-практичний журнал. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2014. № 14. С.80-82.
7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частини 1 видання 2016-2017 року. К.: Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2017. 1142 с.

List of references:

1. Dobrovskii V. M., Gnilitska L. V., Korshikova R. S. Management accounting: manual Kyiv: KNEU, 2005. 278 p.
2. Pyschanov F., Popov E. Tools of controlling in the enterprise. International Journal: Problems of the theory and practice of management. Moscow, 2003. No. 5. S.92-98.
3. Markina I. A., Taran-Lala O. M., Gunchenko MV Controlling for managers: manual. Kyiv: «Center for Educational Literature», 2013. 304p.
4. Kostyrko R.O. Internal control in the management of sustainable development of enterprises. Scientific Herald: Finance, Banks, Investments. Simferopol, 2013. №3. P.117-121.
5. Dikan N.V., Borisenko I.I. Management: manual. Kyiv: Knowledge, 2008. 389 p.
6. Savchenko R.O. Internal and management control: the right to exist. Scientific and practical journal. Investments: practice and experience. Kyiv, 2014. No. 14. P. 80-82.
7. Handbook of international quality control, auditing, review, other assurance, and related services pronouncements, 2016-2017 edition volume I. K.: International Federation of Accountants, Auditors Chamber of Ukraine, 2017. 1142 p.

УДК 332.132-047.44(477)

JEL Classification: B 490, C 130, O 130, O 080, O290

Vasiuta V.B.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Byba V.V.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Minialenko I.V.

Postgraduate Student

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava, Ukraine

Васюта В.Б.,

кандидат технічних наук, доцент

Биба В.В.,

кандидат технічних наук, доцент

Міняйленко І.В.

здобувач

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Васюта В.Б.,

кандидат технических наук, доцент

Биба В.В.,

кандидат технических наук, доцент

Міняйленко І.В.

соискатель

Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка

SCIENTIFIC-METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING SPACIOUS DEVELOPMENT FACTORS IN THE REGION

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ФАКТОРІВ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ФАКТОРОВ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

***Abstract.** The systematization of factors providing spatial development of the region is generalized. The urgency of the chosen topic is explained by the need to determine the interactions of economic, ecological, social, innovative components to achieve spatial development of the region. The indicators of efficiency according to components of development potential are determined. The ways of spatial development are formed. The methodical approach to the definition and estimation of production, innovation, consumer, labor, infrastructure, financial potential is developed. The system of taking into account ecological, social, economic and criminal risks is offered. The methodology for assessing the development potential of Ukraine's regions is implemented. The levels of potential of regions of Ukraine are determined.*

***Keywords:** development, spatial development, factors, levels of development potential*

Анотація. Узагальнено систематизацію факторів, що забезпечують просторовий розвиток регіону. Актуальність обраної теми пояснюється необхідністю визначення взаємодій економічної, екологічної, соціальної, інноваційної складових для досягнення просторового розвитку регіону. Визначено показники ефективності за складовими потенціалу розвитку. Сформовано шляхи забезпечення просторового розвитку. Розроблено методичний підхід до визначення та оцінювання виробничого, інноваційного, споживчого, трудового, інфраструктурного, фінансового потенціалу. Запропоновано систему врахування екологічного, соціального, економічного та кримінального ризиків. Реалізовано методiku для оцінювання потенціалу розвитку регіонів України. Визначено рівні потенціалу регіонів України.

Ключові слова: розвиток, просторовий розвиток, фактори, рівні потенціалу розвитку.

Аннотация. Обобщена классификация факторов, обеспечивающих пространственное развитие региона. Актуальность выбранной темы объясняется необходимостью определения взаимодействий экономической, экологической, социальной, инновационной составляющих для достижения пространственного развития региона. Определены показатели эффективности по составляющим потенциала развития. Сформированы пути обеспечения пространственного развития. Разработан методический подход к определению и оценке производственного, инновационного, потребительского, трудового, инфраструктурного, финансового потенциалов. Предложена система учета экологического, социального, экономического и уголовного рисков. Реализована методика для оценки потенциала развития регионов Украины. Определены уровни потенциала регионов Украины.

Ключевые слова: развитие, пространственное развитие, факторы, уровни развития потенциала.

Постановка проблеми. Для досягнення просторового розвитку регіону необхідна погоджена взаємодія наступних складових: економічної, соціальної, екологічної, інноваційної, технологічної та інших видів розвитку. Економічна складова просторового розвитку орієнтована на досягнення максимального економічного зростання регіону, тобто зростання валового регіонального продукту; соціальна складова орієнтована на людину й спрямована на збільшення, перш за все, доходів населення, середньої заробітної плати та покращення умов проживання; екологічна складова повинна забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем і оцінюватися екологічним збитком від виробничої діяльності, який повинен зменшуватися відповідно взаємного впливу всіх складових розвитку; інноваційна складова забезпечує впровадження ресурсозберігаючих та маловідходних технологій; технологічна складова відповідає за якісний стан техніко-технологічної бази, а технічна за вдосконалення виробничого устаткування. Щодо інших видів, то функціональний розвиток орієнтований на використання існуючого потенціалу розвитку регіону; складова за територіальною приналежністю вказує на функціональність системи регіону. Так як розвиток може бути прогресивним і регресивним, то векторна складова просторового розвитку дозволяє визначити напрям послідовних змін економіки регіону. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження складної, багатofакторної проблеми управління розвитком регіону як економічної системи у просторовому форматі, що

дозволить урахувати сутнісні аспекти процесу стійкого економічного розвитку і виявити його основні фактори й керуючі параметри

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будучи досить актуальною і маючи значний практичний інтерес, проблема вибору методики оцінки потенціалу регіонів не знайшла належного висвітлення в економічній літературі.

Питання дослідження сутності категорії «потенціал розвитку», проблеми його формування, оцінки та управління розглядаються в працях вітчизняних учених, таких як: Балацький О. [1], Бланк І. [2], Говорун Я., Грищенко В. [3], Рясков С., Бикова В., Гончар О., Россоха В. та ін.

Проте, незважаючи на значне коло практичних, методичних, теоретичних досліджень із цієї проблематики, аналіз наукової літератури виявив відсутність єдиного підходу до оцінки потенціалу розвитку, залишаючи дискусійні моменти для подальшого дослідження. Тому існує необхідність глибоких наукових досліджень із пошуку нових підходів до оцінки потенціалу просторового розвитку регіону, що зумовлює актуальність обраної теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день не вирішено питання щодо комплексного оцінювання потенціалу розвитку у просторовому форматі.

Мета дослідження. Для визначення шляхів просторового розвитку Полтавського регіону доцільно визначити рівні розвитку регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Пропонується наступна систематизація факторів, які забезпечують просторовий розвиток регіону:

- фактори, які впливають на соціальну складову розвитку;
- фактори, які впливають на економічну складову розвитку;
- фактори, які впливають на екологічну складову розвитку;
- фактори, які впливають на інноваційну, технологічну та технічну складові розвитку;
- фактори, що визначають взаємозв'язок між структуроутворюючими елементами регіону (функціональний, територіальний, векторний розвиток), що враховують просторовий формат.

Перші чотири групи факторів асоціюються із ресурсоспоживанням та ефективним використанням наявного потенціалу розвитку регіону, тому що соціальна складова, економічна й екологічна складова, пов'язані з матеріальним виробництвом, а інноваційні, технологічні та технічні складові використовують досягнення науки й техніки для одержання якісних результатів розвитку. Група факторів, пов'язаних з функціональним, територіальним та векторним розвитком визначає напрям, територію, взаємовплив і взаємозалежність складових. Зв'язки існують не тільки між предметами в рамках даної форми руху матерії, але й між усіма її формами. Це означає, що всі можливі зміни, що відбуваються в будь-якому окремому предметі або явищі, викликаються змінами в інших предметах і явищах і, у свою чергу, викликають ці останні. Кожне окреме явище, таким чином, пов'язане з іншими безліччю переходів,

відносин, впливів, що мають взаємний характер. Ігнорування принципу загальних зв'язків і взаємодії призводить до регресивного розвитку економіки.

Взаємозв'язок між екологічною й соціальною складовою характеризується зміною в соціальній поведінці населення, сприяє формуванню її енергоефективної свідомості. Взаємозв'язок між економічною й соціальною складовою проявляється не лише в економічному зростанні регіону, а й у добробуті населення. Взаємозв'язок між екологічною й економічною складовими віддзеркалюється в кінцевій ефективності конкретних природоохоронних технологій, технічних витратах часу на підготовку їх застосування і т.д. Взаємозв'язок економічної і інноваційної складових призводить до використання ресурсозберігаючих технологій, а це в свою чергу призводить до зменшення екологічного навантаження на економіку регіону. Взаємозв'язок економічної з технічною та технологічною складовими сприяє вдосконаленню виробничого процесу, покращенню умов праці, зменшенню викидів в атмосферу, що підвищить результативність діяльності підприємств регіону [4].

Саме через зв'язки просторова економіка регіону є досить складною для оцінювання в методологічному аспекті. Часті невдачі в прогнозуванні та моделюванні змін у соціальному середовищі, економіці, навколишньому середовищі підтверджують, що складність, властива соціо-економічній поведінці, може перевищувати межі інтелектуальних можливостей людини, тому просторовий розвиток генетично пов'язаний із стратегічним плануванням, хоча врахувати всі взаємозалежності досить складно. Те, що в одному секторі економіки проявляється як симптом, в іншому секторі з'являється як результат подій. Стан економіки також залежить від мобільності трудових ресурсів, які у свою чергу, залежать від безлічі місцевих і регіональних питань, таких, як можливості наймання на роботу, вартості життя, загальні життєві умови. Нарешті, стан економіки більшою мірою визначається такими специфічними факторами, як довіра до політики обраних лідерів. Якщо ведення бізнесу в регіоні є прозорим, виконуються регіональні і місцеві програми розвитку, проводиться інвестування проектів, що мають соціальну значущість.

Наслідки проведеної неефективної економічної політики, політичні зміни її напрямків може призвести до приросту валового регіонального продукту або до його зниження, що в свою чергу вплине на закриття багатьох підприємств, втрати робочих місць, зниження добробуту населення, вичерпання природних ресурсів тощо. Активізація інноваційної діяльності дозволить оновити матеріально – технічну базу підприємств регіону або збільшити витрачання невідновних ресурсів.

Таким чином, при визначенні сукупності факторів (табл. 1), що забезпечують просторовий розвиток необхідно враховувати не тільки окремі фактори впливу, але й зв'язки взаємодії між соціальною, економічною, екологічною, інноваційною, технологічною та технічною складовою стійкого розвитку. При цьому необхідно враховувати, що кожен із факторів забезпечує в комплексі просторовий розвиток регіону і може відігравати вирішальну роль у формуванні стратегічних планів розвитку. Виходячи із цього, можна зробити

Фактори потенціалу просторового розвитку регіону

Фактори потенціалу розвитку	Основні показники виміру	Показники ефективності розвитку	Шляхи забезпечення просторового розвитку
Природний потенціал	Наявність родючих земель, запаси нафти та газу, запаси мінерально-сировинних ресурсів	Урожайність сільськогосподарських культур; Обсяги та ефективність видобування корисних копалин	Підвищення родючості земель, розвиток органічного виробництва, програми підвищення ресурсоефективності, енергоефективності
Трудовий потенціал	Чисельність економічно активного та наявного населення; .	Щільність населення, рівень економічно активного населення, освітній рівень, продуктивність праці	Підвищення рівня освіти та інтелектуального потенціалу; рівня зайнятості за рахунок розвитку малого підприємництва, рівень медичного обслуговування, впровадження нових методів організації праці.
Виробничий потенціал	Наявність промислового виробництва добувної та переробної промисловості	Темпи зміни об'єму промислового виробництва, об'єм промислового виробництва на 1 особу наявного населення, обсяги експорту продукції та темпи зміни	Технічне переозброєння, впровадження ресурсозберігаючих та ефективних технологій, модернізація, розширення міжнародних зв'язків за рахунок впровадження нових стандартів ЄС
Фінансовий та інвестиційний потенціал	Наявність фінансово-інвестиційних ресурсів	Рівень рентабельності основних с/г культур, пріоритетних ВЕД, приріст інвестицій, об'єм інвестицій, що приходить на 1 особу, приріст ВРП	Ефективна взаємодія органів влади, бізнесу та територіальних громад і участь у перерозподілі бюджетних коштів, державного фонду регіонального розвитку, іноземних інвестицій
Інноваційний потенціал	Витрати на нову техніку, технології, включаючи передові бізнес-технології, обсяги реалізованої інноваційної продукції	Рентабельність інновацій; ефективність витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи	Розвиток наукових досліджень; впровадження інновацій у виробництво; розвиток інноваційної інфраструктури
Споживчий потенціал	Оптовий та роздрібний товарообіг, індекс інфляції, прожитковий мінімум	Об'єм роздрібного товарообігу на 1 особу наявного населення, індекс споживчих цін	Державне регулювання і контролювання цін на основні продукти харчування, впровадження європейських стандартів до якості, зростання доходів населення за рахунок активізації аграрного та промислового секторів економіки
Інфраструктурний потенціал	Наявність якісних доріг, житла	Забезпеченість населення житлом, домашніми телефонними апаратами, забезпеченість регіону автодорогами з твердим покриттям, залізницями, наявність річкового порту	Удосконалювання транспортної інфраструктури, що підвищить ВРП; розвиток інформаційних систем та комунікативних засобів
Ризики: соціальний, екологічний, кримінальний, економічний	Витрати на соціальні програми, обсяги забруднюючих речовин, кількість засуджених, індекс інфляції	Рівень безробіття, рівень конфліктності, динаміка забруднення навколишнього середовища, рівень злочинності у регіону, індекс споживчих цін	Впровадження програм ресурсозбереження та енергоефективності; обмеження негативного впливу на навколишнє середовище, розробка програм підтримки соціально незахищених верств населення; Ефективність спільної діяльності, підвищення рівня професійної і соціальної компетенції.

Джерело: авторська розробка

висновок, що саме зв'язки різних факторів впливають на якісний стан просторового розвитку, і забезпечують синергетичний ефект [4].

У сучасних умовах особливого значення набуває інноваційний потенціал, ефективне використання якого забезпечує відтворення всіх факторів виробництва й економічної системи в цілому.

З погляду концепції сталого розвитку можна виділити такий фактор стійкого розвитку, як екологія, що також є важливою компонентою стійкого розвитку. Екологія – один зі значимих факторів, вплив якого на просторовий розвиток регіону визначається наявністю природних ресурсів, ландшафтом, кліматом, екологічними вимогами, масштабами виробництва і відповідного забруднення.

Соціальні ризики пов'язані із наявним рівнем безробіття та ефективності відповідних соціальних програм щодо працевлаштування, підтримки малозабезпечених верств населення, стимулювання розвитку малого підприємництва.

Плануючи просторовий розвиток регіону, доцільно здійснити аналіз факторів зовнішнього середовища: економічних, які є стратегічними орієнтирами; політичних та правових, що формують нормативно-законодавчу основу; соціальних та екологічних, які є наслідком дієвого стратегічного планування економіки.

Відповідно визначених факторів потенціалу розвитку регіону доцільно оцінити потенціал розвитку Полтавського регіону України у порівнянні з іншими. Методика визначення окремих складових потенціалу розвитку ґрунтується на наступних розрахунках [5].

Природно-географічний потенціал необхідно оцінювати за трьома напрямками: оцінити наявність природних запасів нафти і газу (вуглеводневих ресурсів), які є найбільш значущими для рівня сприятливості розвитку регіонів, наявність природних запасів мінерально-сировинних ресурсів і перспективи місцерозташування.

Споживчий потенціал (*СП*) регіону пропонується визначити через об'єм роздрібного товарообігу і розрахувати по формулі:

$$П_1 = \frac{OT \times H}{ПМ}, \quad (1)$$

де *OT* – об'єм роздрібної торгівлі на 1 особу населення, грн./особу;

H – наявне населення, тис. осіб;

ПМ – прожитковий мінімум, грн./особу, у місяць.

Трудовий потенціал необхідно оцінити в кількісному (*ТП_{кільк}*) і якісному (*ТП_{якіс}*) аспекті.

Кількісну сторону трудових ресурсів регіону характеризує щільність населення, що розраховується по формулі:

$$П_2 = \frac{H}{T}, \quad (2)$$

де *T* – площа регіону, тис. кв.км

Якісну сторону трудового потенціалу характеризують рівень економічно активного населення і освітній рівень економічно активного населення.

$$П_3 = \frac{ЧЕАН}{Н}, \quad (3)$$

де *ЧЕАН* – чисельність економічно активного населення, тис. осіб.

$$П_4 = \frac{ЧВО + ЧСО}{Н}, \quad (4)$$

де *ЧВО* – кількість чоловік, що мають вищу освіту, тис. чол.;

ЧСО – кількість чоловік, що мають середньо-спеціальну освіту, тис. чол.

Інноваційний потенціал (*Інн.П*) регіону характеризується більшою мірою показником, що відображає відношення витрат на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи до валового регіонального продукту.

$$П_5 = \frac{НДДКР}{ВРП}, \quad (5)$$

де *НДДКР* – витрати на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи;

ВРП – валовий регіональний продукт.

Інноваційний потенціал (*Інн.П*) регіону також можливо визначити відношенням обсягу реалізованої інноваційної продукції до загального обсягу реалізації.

$$П_6 = \frac{ОПІ}{ОПП}, \quad (6)$$

де *ОПІ* – обсяг реалізованої інноваційної продукції, тис. грн;

ВРП – загальний обсяг реалізованої промислової продукції, тис. грн.

Для оцінки виробничого потенціалу регіону, на наш погляд необхідно розрахувати наступні показники: темпи зміни об'єму промислового виробництва, тобто індекс промислової продукції, % (*ВПт*) – $П_7$ і відсоток експорту продукції і – го регіону у загальному обсягу (*ВПекс*) – $П_8$.

$$П_7 = \frac{ОП_1}{ОП_0}, \quad (7)$$

де $ОП_1$ – об'єм промислового виробництва за звітний період, млн. грн.;

$ОП_0$ – об'єм промислового виробництва за базовий період, млн. грн.

$$П_8 = \frac{E_i}{E}, \quad (8)$$

де E_i – експорт продукції і-го регіону, млн. дол. США;

E – загальний експорт продукції, млн. дол. США.

Фінансовий потенціал (*ФП*) регіону з високою мірою достовірності дозволяють оцінити наступні показники: рентабельність виробництва основних видів продукції сільського господарства – $П_9$; валовий регіональний продукт на 1 особу наявного населення як загальний показник результативності регіону – $П_{10}$.

Інфраструктурний потенціал також пропонується оцінити за декількома напрямками: забезпеченість населення житлом (*Інф.Пжит*) – $П_{11}$, забезпеченість населення домашніми телефонами мережі загального користування (*Інф.Птел*)

– Π_{12} , забезпеченість регіону автомобільними дорогами з твердим покриттям (*Инф.Павт*) – Π_{13} .

$$\Pi_{11} = \frac{ЖП}{H}, \quad (9)$$

де $ЖП$ – житловий фонд, тис. м².

$$\Pi_{12} = \frac{ТА}{H}, \quad (10)$$

де $ТА$ – забезпеченість населення телефонними апаратами мережі загального користування з розрахунку на 100 сімей, шт.;

H – наявне населення, тис. осіб.

$$\Pi_{13} = \frac{ЩД \times T}{ЕНГ}, \quad (11)$$

де $ЩД$ – щільність автодоріг загального користування, км довжини/1000 км² території.

Екологічно ризик регіону складається з рівня дискомфорту клімату регіону, рівня скидань в поверхневі водні об'єкти токсичних відходів виробництва і рівня викидів забруднюючих речовин в атмосферу, тис.т – Π_{14} .

Показник кримінального ризику регіону відображає рівень злочинності – Π_{15} . Рівень злочинності пропонується визначити показником кількості засуджених за вироком судів.

$$\Pi_{15} = \frac{ЧЗ}{H}, \quad (12)$$

де $ЧЗ$ – кількість засуджених за вироком судів, тис. осіб у регіоні;

Найбільший інтерес для інвестора в частині економічних ризиків представляє рівень інфляції в регіоні, допустима частка зарубіжної участі в капіталі підприємства і можливість переведення дивідендів за рубіж. Рівень інфляції характеризує індекс інфляції, визначений як середньоарифметичне значення індексів інфляції за товарами, що входять в споживчу корзину та індекс споживчих цін у регіоні, % - Π_{16} .

Соціальні ризики можливо оцінити за такими напрямками, що враховують доходи населення у розрахунку на одну особу, тис. грн./особу – Π_{17} , рівень безробіття (*Соц.р.рив.безр*) – Π_{18} .

$$\Pi_{17} = \frac{ДН}{H}, \quad (13)$$

де $ДН$ – доходи населення, тис. грн.

$$\Pi_{18} = \frac{БН}{ЕАН}, \quad (14)$$

де $БН$ – кількість безробітного населення, тис. осіб;

$ЕАН$ – кількість економічно активного населення, тис. осіб.

Показник інвестиційного потенціалу можливо оцінити за об'ємом капітальних інвестицій, що приходяться на 1 особу наявного населення (*Инв.акт.об*) – Π_{19} .

$$\Pi_{19} = \frac{ІК}{H}, \quad (15)$$

де $ІК$ – капітальні інвестиції, тис. грн;

Показники потенціалу розвитку регіонів України за 2016 рік

Регіони	Показники							
	СП	ТПкільк	ТПякіс.	Інн.П	ВП т	ВП екс.	Р рент	ФП
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вінницька	8,4	60,3	0,459	0,9	105,3	2,7	35,1	46615
Волинська	8,01	51,68	0,415	0,3	99,8	1,7	34,5	34310
Дніпропетровська	34,8	101,19	0,4789	0,1	99	16,1	34,9	75396
Донецька	10,7	160,05	0,205	1,3	106	9,4	37,7	32318
Житомирська	7,9	41,59	0,461	0,5	107,7	1,3	40,2	38520
Закарпатська	8,93	98,71	0,446	1,8	106	3,3	27,8	25727
Запорізька	16,9	63,99	0,4693	2,4	96,7	6,3	46,6	59729
Івано-Франківська	7,79	99,08	0,442	0,4	95,3	1,6	43,4	37220
Київська	24,79	61,68	0,455	0,8	105,9	4,7	32	74216
Кіровоградська	6,61	39,28	0,444	1,8	118,5	1,2	46,4	47459
Луганська	2,35	82,27	0,162	0,1	138	1,2	36,9	14251
Львівська	22,8	146,07	0,448	0,8	98,9	3,5	11,3	15319
Миколаївська	8,85	46,78	0,479	1	110,5	4,6	35,4	50091
Одеська	29,12	71,64	0,4497	0,3	107,7	4,2	36,4	50159
Полтавська	10,23	49,63	0,458	0,2	99,9	3,9	59,9	81148
Рівненська	6,59	57,99	0,456	0	97,9	0,9	28,6	33958
Сумська	6,22	46,35	0,477	2	91,3	1,5	39,2	41741
Тернопільська	5,37	76,62	0,435	0,8	109,3	0,8	32,7	29247
Харківська	27,88	85,98	0,489	2,2	106,7	2,8	31,9	57150
Херсонська	8,37	37,09	0,471	1,5	102	0,7	34,3	36585
Хмельницька	7,68	62,31	0,438	0,1	104,5	2,9	34,7	37881
Черкаська	8,09	58,86	0,4699	1,1	106,3	1,3	47,5	48028
Чернівецька	5,47	112,17	0,453	0,9	97,6	0,3	4,9	23365
Чернігівська	6,62	32,39	0,463	1	106	1,2	22,7	41726
м. Київ	80,7	3499,8	0,5	0,3	104,2	23,6	44,2	151736
Регіони	Показники							
	Інф.Пжит	Інф.Птел	Екол ризик	Крим ризик	Екон ризик	Соц ризик ₁	Соц риз. ₂	Інв Пот
Вінницька	29,809	26	119,8	3,4	110,6	33,8	9,7	5224
Волинська	22,95	31	4,7	1,9	113,2	28,3	11,5	6144
Дніпропетровська	24,155	21	833	8,6	113,5	43,5	7,9	10239,5
Донецька	12,11	34	981,4	5,4	116,4	19,4	14,1	2806
Житомирська	27,19	30	9,3	2,8	112,8	31,4	11,2	4477,5
Закарпатська	24,34	26	4,9	1,4	113,6	25,05	10	3712,2
Запорізька	23,488	38	167	4,5	113,7	42,1	10	6323,7
Івано-Франківська	26,26	23	196,7	1,5	112,7	29,998	8,8	5765,8
Київська	35,77	41	98,2	3,2	113	39,18	6,8	19340,1
Кіровоградська	26,088	21	11,8	2,7	113,4	30,98	12,4	6599,2
Луганська	8,57	36	155,5	2,4	112,3	11,9	16	1877,4
Львівська	22,95	36	103,1	3,6	114,1	33,7	7,7	7395,5
Миколаївська	22,39	31	13,9	2,5	113,4	33,2	9,7	8437,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Одеська	22,465	178	26,4	3,2	114,9	37,7	6,8	7036,7
Полтавська	25,337	28	56,2	3,9	115,2	36,4	12,6	10712
Рівненська	22,246	27	9,1	1,8	114	29,8	10,6	3723,7
Сумська	25,592	30	19,8	2,7	115,3	33,9	9,3	5207
Тернопільська	25,871	34	9	1,3	113,2	26,9	11,5	4615
Харківська	24,069	37	100,2	5,7	114,7	36,6	6,4	6141,1
Херсонська	24,073	29	9,7	2,4	114,3	31,2	11,2	4341,3
Хмельницька	26,933	25	21,7	2,2	112,8	32,7	9,4	7090,6
Черкаська	27,9	33	52,3	1,9	113,5	30,6	10,4	5268,7
Чернівецька	24,598	36	3	1,3	112,5	26,8	8,7	2945,9
Чернігівська	28,256	40	37,1	2,2	114	31,7	11,3	5160,3
м. Київ	21,69	109	34,3	3,5	114,3	91,4	6,7	36974,2

Джерело: авторська розробка

Показники, що характеризують потенціал розвитку регіонів України у 2016 р. згруповані у таблиці 2.

За методом «суми місць» визначено рейтинг кожного регіону (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінювання потенціалу розвитку регіонів України за методом «суми місць» у 2016 р

Регіони	Показники							
	СП	ТПкільк	ТПякіс.	Інн.П	ВП т	ВП екс.	Р рент	ФП
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вінницька	8,4	60,3	0,459	0,9	105,3	2,7	35,1	46615
Волинська	8,01	51,68	0,415	0,3	99,8	1,7	34,5	34310
Дніпропетровська	34,8	101,19	0,4789	0,1	99	16,1	34,9	75396
Донецька	10,7	160,05	0,205	1,3	106	9,4	37,7	32318
Житомирська	7,9	41,59	0,461	0,5	107,7	1,3	40,2	38520
Закарпатська	8,93	98,71	0,446	1,8	106	3,3	27,8	25727
Запорізька	16,9	63,99	0,4693	2,4	96,7	6,3	46,6	59729
Івано-Франківська	7,79	99,08	0,442	0,4	95,3	1,6	43,4	37220
Київська	24,79	61,68	0,455	0,8	105,9	4,7	32	74216
Кіровоградська	6,61	39,28	0,444	1,8	118,5	1,2	46,4	47459
Луганська	2,35	82,27	0,162	0,1	138	1,2	36,9	14251
Львівська	22,8	146,07	0,448	0,8	98,9	3,5	11,3	15319
Миколаївська	8,85	46,78	0,479	1	110,5	4,6	35,4	50091
Одеська	29,12	71,64	0,4497	0,3	107,7	4,2	36,4	50159
Полтавська	10,23	49,63	0,458	0,2	99,9	3,9	59,9	81148
Рівненська	6,59	57,99	0,456	0	97,9	0,9	28,6	33958
Сумська	6,22	46,35	0,477	2	91,3	1,5	39,2	41741
Тернопільська	5,37	76,62	0,435	0,8	109,3	0,8	32,7	29247
Харківська	27,88	85,98	0,489	2,2	106,7	2,8	31,9	57150
Херсонська	8,37	37,09	0,471	1,5	102	0,7	34,3	36585
Хмельницька	7,68	62,31	0,438	0,1	104,5	2,9	34,7	37881
Черкаська	8,09	58,86	0,4699	1,1	106,3	1,3	47,5	48028
Чернівецька	5,47	112,17	0,453	0,9	97,6	0,3	4,9	23365

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Чернігівська	6,62	32,39	0,463	1	106	1,2	22,7	41726	
м. Київ	80,7	3499,8	0,5	0,3	104,2	23,6	44,2	151736	
Регіони	Показники								
	Інф.П жит	Інф.Птел	Екол ризик	Крим ризик	Екон ризик	Соц ризик 1	Соц ризик 2	Інв П	Сума місць
Вінницька	2	20	20	18	1	9	11	15	195
Волинська	19	13	2	6	8	20	20	11	240
Дніпропетровська	14	24	24	25	12	2	6	4	182
Донецька	24	11	25	23	25	24	24	24	263
Житомирська	5	15	6	15	5	14	17	19	204
Закарпатська	13	21	3	3	14	23	13	22	217
Запорізька	17	5	22	22	15	3	14	10	170
Івано-Франківська	7	23	23	4	4	18	8	13	220
Київська	1	3	17	16	7	4	3	2	140
Кіровоградська	8	25	8	13	10	16	22	9	213
Луганська	25	9	21	10	2	25	25	25	280
Львівська	18	7	19	20	18	10	5	6	207
Миколаївська	21	14	9	12	11	11	12	5	167
Одеська	20	1	12	17	22	5	4	8	167
Полтавська	11	18	16	21	23	7	23	3	211
Рівненська	22	19	5	5	16	19	16	21	283
Сумська	10	16	10	14	24	8	9	16	219
Тернопільська	9	10	4	1	9	21	21	18	231
Харківська	16	6	18	24	21	6	1	12	164
Херсонська	15	17	7	11	20	15	18	20	246
Хмельницька	6	22	11	8	6	12	10	7	223
Черкаська	4	12	15	7	13	17	15	14	179
Чернівецька	12	8	1	2	3	22	7	23	228
Чернігівська	3	4	14	9	17	13	19	17	225
м. Київ	23	2	13	19	19	1	2	1	125

Джерело: авторська розробка

Розраховані показники дозволять оцінити потенціал розвитку кожного регіону України. Оцінка потенціалу розвитку регіонів проводиться у декілька етапів. На першому етапі, на підставі логічного аналізу формується початковий набір чинників, здатних, з одного боку, служити характеристиками потенціалу регіонів, а з іншого боку, що володіють безперечним впливом на його розвиток.

Щоб виключити вплив розмірів регіонів, кількості людей, що проживають в них, всі показники потенціалу розвитку вимірюються відносними величинами – душовими, темповими, пайовими, бальними оцінками тощо. Наступний етап реалізується за допомогою методу «суми місць». Для цього необхідно кожний показник, що характеризує потенціал розвитку проранжувати від більшого значення до меншого або навпаки в залежності від сутності кожного та визначити сума балів по кожному регіоні.

Запропонована методика оцінки потенціалу розвитку дозволяє понизити суб'єктивність оцінок, забезпечує можливість міжрегіональних зіставлень з урахуванням того, на скільки певний регіон перевершує інший або на скільки він поступається іншому, і що особливо важливе, цей метод максимально передбачає можливість прогнозування і сприяє меті перетворення методики оцінки потенціалу розвитку регіонів в інструмент розробки стратегічних регіональних планів та програм.

Основними елементами визначення рейтингу за методом «суми місць» є:

- обґрунтована система показників для рейтингової оцінки стану регіону та методи розрахунку цих показників;
- збирання й аналітичне опрацювання вихідних даних для визначення показників;
- визначення методики рейтингової оцінки;
- ранжування показників за рейтингом.

Після розрахунків показники ранжуються у порядку зменшення рейтингової оцінки. Найбільший рейтинг буде у того показника, який має мінімальне значення. Рівень потенціалу розвитку регіону визначається за рейтингом та умовно поділяють на високий, значний, помірний (середній) та низький (табл. 4).

Таблиця 4

Визначення рівня потенціалу розвитку регіонів України

Регіон	Сума балів	Рейтинг	Рівень потенціалу розвитку
м. Київ	125	1	Високий
Київський	140	2	
Харківський	164	3	
Одеський, Миколаївський	167	4	
Запорізький	170	5	
Черкаський	179	6	
Дніпропетровський	182	7	Значний
Вінницький	195	8	
Житомирський	204	9	
Львівський	207	10	
Полтавський	211	11	
Кіровоградський	213	12	Помірний
Закарпатський	217	13	
Сумський	219	14	
Івано-Франківський	220	15	
Хмельницький	223	16	
Чернігівський	225	17	
Чернівецький	228	18	
Тернопільський	231	19	
Волинський	240	20	Низький
Херсонський	246	21	
Донецький	263	22	
Луганський	280	23	
Рівненський	283	24	

Джерело: авторська розробка

Регіони України дуже різноманітні за своїм економіко-географічним положенням, природо-ресурсним, трудовим, економічним, фінансовим,

інноваційно-інвестиційним потенціалом. Чим вищий рівень розвитку регіону, тим більші його обсяги інвестиційних надходжень.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз потенціалу розвитку регіонів України свідчить, що з точки зору потенційних можливостей найбільш привабливою є м. Київ, Київська, Харківська, Одеська, Миколаївська Запорізька, Черкаська області, які мають високий рівень потенціалу.

Регіони суцільної промислової агломерації з високою концентрацією виробництва і населення (Дніпропетровська, Запорізька області) та промислово розвинені регіони з концентрацією виробництва в обласних центрах і великих містах (Київська область, Харківська, Одеська, Львівська, Полтавська області) характеризуються багатогалузевою промисловою спеціалізацією. Тут розташована велика кількість підприємств, які працюють на загальнонаціональний і світовий ринок. У цих регіонах інвестор має широкі інвестиційні можливості по вибору об'єктів, видів і розмірів інвестицій. Він знайде свою нішу і на місцевому ринку.

Регіони, в яких переважає промисловість локального значення (Волинська, Тернопільська, Херсонська, Рівненська) мають низький рівень потенціалу розвитку. Тут переважають дрібні й середні підприємства, що мають локальну спеціалізацію і працюють в основному на місцевий ринок. Вибір напрямів інвестування тут значно вужчий.

Полтавський регіон має значний фінансово-інвестиційний потенціал, споживчий та виробничий, тому в подальшому дослідженні необхідно сконцентруватися на вивченні таких видів економічної діяльності, як добувна, переробна промисловість, сільське господарство і оптова та роздрібна торгівля. Розвиток саме цих галузей дозволяє максимально використати потенційні можливості регіону та сформулювати стратегічний план щодо його інвестиційного забезпечення, але необхідно звернути увагу на соціальну та екологічну складову. Так у Полтавському регіоні спостерігається значний рівень безробіття, соціальна напруженість за рахунок зростання рівня злочинності та високий рівень викидів забруднюючих речовин в атмосферу. Тому стратегічні орієнтири просторового розвитку повинні концентруватися на стимулюванні малого підприємництва, впровадженні нових методів буріння, видобутку корисних копалин, впровадженні інноваційних та енергоефективних технологій, розвитку органічного землеробства. Саме ці заходи дозволять Полтавському регіону підвищити валовий регіональний продукт, збільшити доходи населення, поліпшити екологічну ситуацію.

Бібліографічні посилання:

1. Балацький О.Ф. Управління інвестиціями: Навчальний посібник.— 2-ге видання, перероб. і доп. / [Балацький О.Ф., Теліженко О.М., Соколов М.О.]— Суми: ВТД «Університетська книга», 2004.— 232 с.
2. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент / И.А. Бланк.— К.: Ника-Центр: Эльга-Н, 2002.— С. 287 – 290.
3. Говорун Я.В. Оцінка інвестиційного потенціалу регіону (на прикладі Сумської та Хмельницької областей) [Текст] / Я.В. Говорун, В.Ф. Грищенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка.— 2010.— № 1.— С. 153 – 161.

4. Мінняйленко І.В. Фактори забезпечення просторового розвитку регіону Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні проблеми формування, розвитку і використання ресурсного потенціалу АПК». – 30 березня 2017 р. – 39 березня 2017 р. Полтава: кафедра економіки підприємства ПДАА, 2017. – с. 43 – 46.
5. Чевганова В.Я., Мінняйленко І.В., Кривошей В.О. Методичні аспекти оцінювання інвестиційного клімату для забезпечення ефективного планування просторового розвитку України Науковий вісник «Інвестиції, практика та досвід» №9 травень, 2014 р., с. 126 – 130.

List of references:

1. Balatsky O.F. Investment Management: A Manual .- 2nd Edition, Transformation. and add / [Balatsky O.F., Telizhenko O.M., Sokolov MO].- Sumy: VTD "University Book", 2004-223 pp.
2. Blank I.A. Investment Management / I.A. Blank. - K.: Nik-Center: Elga-N, 2002.- P. 287-290.
3. Govorun Ya.V. Assessment of the investment potential of the region (for example, Sumy and Khmelnytsky oblasts) [Text] / Y.V. Govorun, V.F. Grishchenko // Visnyk of Sumy State University. Series Economics .- 2010.- No. 1. - P. 153 - 161.
4. Miniailenko I.V. Factors for the spatial development of the region Materials of the International Scientific and Practical Internet Conference "Modern Problems of the Formation, Development and Utilization of the Resource Potential of the AIC". - March 30, 2017 - March 39, 2017 Poltava: Department of Enterprise Economics, PDAA, 2017. - p. 43 - 46.
5. Chevganova V.Ya., Miniailenko I.V., Krivoshey V.O. Methodological aspects of investment climate assessment for effective planning of spatial development of Ukraine Scientific publication "Investments, practice and experience" №9 May, 2014, p. 126 - 130.

Vladyslav Dosuzhyi
National Technical University "Dnipro Polytechnic"

Досужий В.С.
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Досужий В.С.
Национальный технический университет «Днепроvская политехника»

INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL AS A PRECONDITION FOR FIXED ASSETS REPRODUCTION BY THE VIRTUE OF INTRAPRENEURSHIP

ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК УМОВА ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ЗАСАДАХ ІНТРАПРЕНЕРСТВА

ИНВЕСТИЦИИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК УСЛОВИЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ НА ОСНОВЕ ИНТРАПРЕНЕРСТВА

***Abstract.** The system of transformation of the personal human capital of individual employees into the common human capital of an enterprise has been substantiated with regard to machine-building enterprises. The groups of subjects with their own entrepreneurial functions and different levels of responsibility for introduction of changes into future business have been identified to prepare decisions on the fixed assets (FA) reproduction. The methodological foundations of intrapreneurship have been defined when training personnel of the proactive approach principles. The specification has been given to the factors of the company's transition to proactive behavior, as well as to the components of the FA reproduction process in the algorithm of reaching success and strategic flexibility of the business. The development of intrapreneurship by diffusion of its concept and enterprise into the elements of the internal environment has been considered. The effectiveness of intrapreneurship initiative implementation at the enterprise with the purpose to obtain synergy effects at the corporate or functional levels has been determined, as well as business diversification in the conditions of PJSC "Dniprovazhmash".*

***Keywords:** machine-building enterprise, fixed assets, reproduction model, intrapreneurship, human capital, competences.*

***Анотація.** Стосовно особливостей машинобудівних підприємств обґрунтовано систему трансформації особистого людського капіталу окремих працівників в спільний людський капітал підприємства. Для підготовки рішень з відтворення основних засобів (ОЗ) виділено групи суб'єктів з власними інтрапренерськими функціями та різним рівнем відповідальності за впровадження змін в майбутній бізнес. Визначено методичні засади інтрапренерства при опануванні персоналом принципів проактивного підходу. Конкретизовано чинники переходу компанії до проактивній поведінці, а також складові процесу відтворення ОЗ в алгоритмі забезпечення успішності та стратегічної гнучкості бізнесу. Розглянуто розвиток інтрапренерства шляхом дифузії його концепції та підприємства в елементи внутрішнього середовища. Визначена ефективність реалізації інтрапренерської ініціативи підприємства для отримання синергетичних ефектів на*

корпоративному чи функціональному рівнях, а також диверсифікації бізнесу в умовах ПАТ «Дніпроважмаш».

Ключові слова: машинобудівне підприємство, основні засоби, модель відтворення, інтрапренерство, людський капітал, компетентності.

Аннотація. Относительно особенностей машиностроительных предприятий обоснована система трансформации личного человеческого капитала отдельных работников в общий человеческий капитал предприятия. Для подготовки решений по воспроизводству основных средств (ОС) выделены группы субъектов с собственными интрапренерскими функциями и различным уровнем ответственности за внедрение изменений в будущий бизнес. Определены методические основы интрапренерства при овладении персоналом принципов проактивного подхода. Конкретизированы факторы перехода компании к проактивному поведению, а также составляющие процесса воспроизводства ОС в алгоритме обеспечения успешности и стратегической гибкости бизнеса. Рассмотрено развитие интрапренерства путем диффузии его концепции и предприятия в элементы внутренней среды. Определена эффективность реализации интрапренерской инициативы предприятия для получения синергетических эффектов на корпоративном или функциональном уровнях, а также диверсификации бизнеса в условиях ОАО «Днепроважмаш».

Ключевые слова: машиностроительное предприятие, основные средства, модель воспроизводства, интрапренерство, человеческий капитал, компетентности.

Постановка проблеми. Підприємництво являє собою стратегічний фактор та внутрішнє джерело стійкого економічного розвитку підприємства й матеріального забезпечення його працівників в динамічних ринкових умовах господарювання. Прийнята система управління підприємства, діяльність якого спрямована на одержання прибутку, повинна передбачати економічні результати у процесі формування, розробки та ухвалення підприємницьких рішень. Серед основних причин невдач й збитків можуть бути нестача досвіду у новій сфері діяльності, нестача капіталу, недоліки в стратегічному плануванні тощо. Найістотнішим фактором запобігання цих негативів є удосконалення процесу пошуку та прийняття управлінських рішень стосовно розвитку бізнесу.

Відтворення основних засобів тісно пов'язано з людським чинником, оскільки персонал підприємства формує та реалізує програми розвитку, забезпечує успішність його діяльності. Процес відтворення основних засобів (далі – ОЗ) здійснюється персоналом підприємства з відповідними повноваженнями та обов'язками до набуття засобами характеристик, визначених підприємством. Одним з головних принципів управління персоналом є відповідність компетентностей персоналу до змісту виконуваних функцій з урахуванням часу та системи планів діяльності. В контексті підготовки та реалізації персоналом проектів відтворення ОЗ увага до його компетентностей набуває особливого значення, адже перелік пов'язаних завдань може виходити за межі існуючих у працівників професійних знань та навичок, практичного досвіду, функціональних обов'язків. Тому, важливим є підприємницький/інтрапренерських підхід до регулювання процесу розширеного оновлення діючих засобів виробництва навіть при їхньому працездатному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтрапренерський діяльності

персоналу машинобудівних підприємств присвячені роботи багатьох українських вчених. На думку Захарченко Н.В. [1], створення інтрапренерського підрозділу надає можливість підвищити ефективність високотехнологічного підприємства шляхом використання творчого потенціалу співробітників. В дисертації Грудзевич Ю.І. з питань розвитку інтрапренерства на машинобудівних підприємствах [2] також визначена послідовність його впровадження та акцентується увага на культурі інтрапренерства, формалізації, мотивації, оцінці ефективності. Отже, в наведених розробках перевага надається формалізації процесів реалізації існуючого людського потенціалу.

Головними суб'єктами інтрапренерського процесу визнано «підприємство» та «інтрапренера», які мають перебувати в стані безперервної взаємодії без фіксації центру ініціації відносин (від інтрапренера чи керівництва) [3]. Визначено ключові питання, що характеризують процес розвитку системи управління інноваціями в компанії «ЗМ» [4]. На думку автора, головним суб'єктом інтрапренерства є само підприємство як група осіб, що поєднують та координують мотивуючись власними очікуваннями щодо партнерської взаємодії (робота за наймом). У такому разі, ініціація інтрапренерства пов'язується з розвитком підприємницьких компетентностей.

Підтримка суб'єктів інтрапренерства, як один з етапів цього процесу, деталізується в допомозі щодо розробки проекту в економічній, технічній та юридичній площині [5]. У той же час, аспект набуття інтрапренерських компетентностей персоналом як інтрапренерів, так й керівників не розкритий. Інші дослідники, Перерва П.Г. та Маслак М.В. [3], в механізмі інтрапренерства керівництву вищої та середньої ланок у частині формування навичок до підприємницької діяльності надали відповідно перший та другий пріоритети. На нашу думку, формування навичок підприємництва треба здійснювати для всього персоналу, оскільки деякі керівники також можуть бути не підготовлені, не вмотивовані та не схильні до підприємницької функції.

Складність практичної реалізації концепції інтрапренерства розглядає С. Кірсьнер [6]. Він зазначає упереджене ставлення більшості персоналу до суб'єктів зі статусом «корпоративного підприємця». З практики управління великих підприємств [4] визначено, що спроможність інтрапренерів працювати в умовах високого емоційного напруження, конфліктів, високого ризику пов'язана з питаннями стратегії підтримки інтрапренерства.

Попри схожість загальних ознак підприємництва та інтрапренерства персонал підприємства перебуває в системі формальних відносин, які визначаються внутрішніми нормативним документами підприємства та корпоративною культурою. Отже, обґрунтування програми відтворення основних засобів шляхом поширення практики інтрапренерства потребує інвестування в розвиток людського капіталу підприємства.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Щодо привабливості інвестиційних проектів розвитку людського капіталу слід звернути увагу на недостатнє врахування в проектах відтворення основних засобів особливостей формування цього капіталу, обумовлених його відмінностями у порівнянні з трудовим потенціалом, зокрема, за методологією

визначення привабливості інвестицій в бізнес-проекти, а також обов'язковістю практичного використання набутих компетентностей для отримання результатів від інвестицій. Наведені відмінності характеризують цілеспрямованість заходів (проектів) з підвищення рівня знань, отримання нових навичок для більш ефективного виконання поточних або нових бізнес-процесів. Безумовно, ці відмінності, насамперед є ситуативними та суб'єктивними – відбивають принципи та підходи носія людського капіталу до обґрунтування доцільності та планування етапів його розвитку.

Мета статті. Відтворення основних засобів на засадах внутрішнього підприємництва – інтрапренерства – потребує інвестицій в розвиток людського капіталу підприємства для інтелектуального забезпечення процесу відтворення ОЗ. Про низький рівень інтрапренерства українських підприємств свідчить низький рівень інноваційної продукції в структурі ВВП України та в структурі продукції промислових підприємств, зокрема. За таких обставин, метою статті є визначення та методичне обґрунтування загальних концепцій формування людського капіталу підприємства для здійснення інтрапренерських функцій щодо відтворення його основних засобів. Досягнення мети потребує вирішення таких завдань:

- конкретизація змісту поняття «людський капітал підприємства» з огляду на спроможність здійснювати успішну інтрапренерську діяльність;

- визначення пріоритетних принципів поведінки персоналу в питаннях антрепренерської ініціативи щодо використання та відтворення основних засобів підприємства;

- обґрунтування пріоритетних напрямків інвестування в розвиток людського капіталу підприємства для створення активного інтрапренерського середовища.

Викладення основного матеріалу. З носієм людського капіталу зазвичай асоціюється певна особа, але у випадку людського капіталу підприємства йдеться про систему характеристик, що ґрунтуються на якостях працівників, їх компетентності та досвіді щодо провадження бізнес-процесів та досягнення поставлених цілей. Враховуючі вертикальний та горизонтальний розподіл праці на підприємстві високої значущості в питанні його капіталу набувають організаційні функції персоналу, відповідального за утворення умов для ефективної колективної діяльності. До зазначених функцій віднесемо завдання зі сфери відповідальності топ-менеджерів (місія, бачення, стратегія, політика, культура, винагорода персоналу), менеджерів середньої ланки (забезпечення ресурсами, організація бізнес-процесів, адаптаційні програми, комунікації тощо).

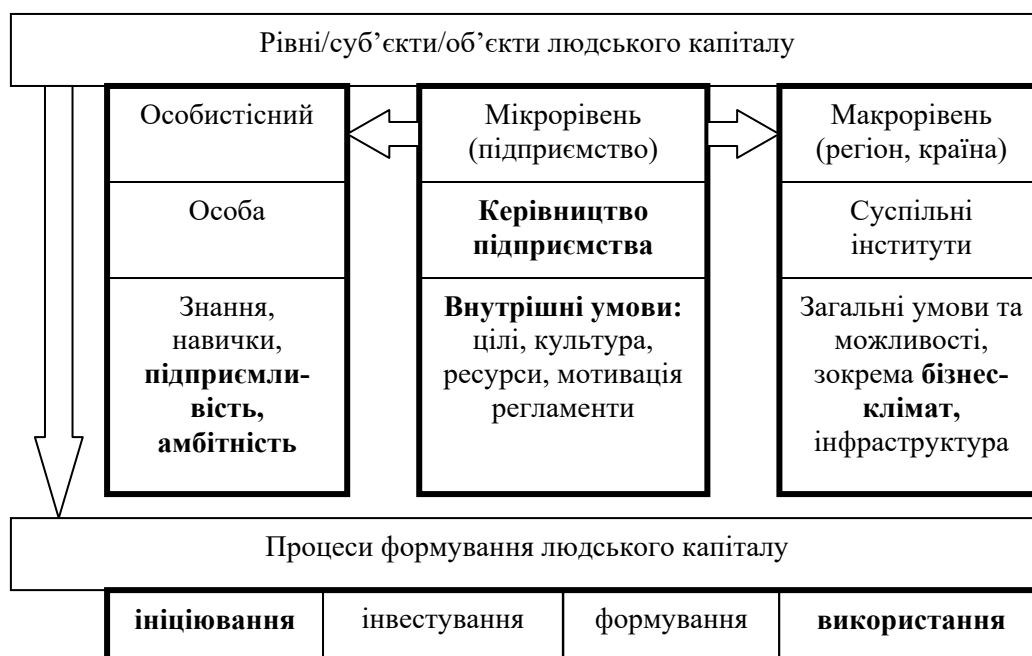
Отже, частина персоналу, яка здійснює адміністративно-управлінські функції на займаних посадах власною безпосередньою діяльністю утворює систему ланцюжків, які трансформують особистий людський капітал окремих працівників в спільний людський капітал підприємства. Також зазначимо, працівники, які не входять до вище наведених груп, також мають нести особисту відповідальність за формування людського капіталу підприємства в аспекті сприяння ефективній спільній діяльності (самостійний розвиток, зміна

поведінки, розуміння пріоритету колективних цілей, розвиток комунікаційних каналів, пошук компромісів тощо). Проте, особиста відповідальність працівника за колективний людський капітал підприємства розглядається як похідна його особистого капіталу, що визначатиме зміни в стратегічному управлінні підприємством, організації бізнес-процесів, системі контролю та мотивації персоналу тощо (рис. 1).

Оскільки йдеться про інтрапренерство, пов'язане з питаннями відтворення ОЗ існуючих підприємств, розглянемо особливості формування розвитку людського капіталу в напрямку інтрапренерських компетентностей персоналу підприємства. Загально визнано, що інтрапренерство – це внутрішнє підприємництво, в межах функціонуючого підприємства, а інтрапренер – співробітник підприємства, якому надані повноваження та доручені роботи з обґрунтування нових бізнес-проектів. Отже, ініціатива інтрапренера в певному ступені регламентується керівництвом підприємства. В сучасних дослідженнях процес регламентування інтрапренерства, насамперед, розглядається в контексті наступних рішень:

- використання співробітником частини свого робочого часу для генерування та опрацювання нових бізнес-ідей
- опрацювання процедур оцінки та впровадження інтрапренерських проектів;
- мотивації інтрапренерів;
- створення корпоративної культури стратегічно-орієнтованого та інноваційного підприємства тощо.

Рис. 1. Ключові акценти формування інтрапренерського активу людського капіталу підприємства

При цьому аналізується дії вищого керівництва щодо створення продуктивного інтрапренерського середовища в компанії, яке сприятиме залученню перспективних антрепренерів (критерій підбору персоналу) та

реалізації їх підприємницького потенціалу для інноваційного розвитку підприємства [7, 8]. Особливу увагу дослідники приділяють співвідношенню свободи та обмежень в діяльності інтрапренера [9], що обумовлено характеристиками системи управління підприємства, переважним стилем управління його ключових керівних осіб. Узагальнення наукових та практичних підходів дозволило авторському колективу на чолі з Дерев'янком Ю.М. [10] сформулювати систему переваг та недоліків як підприємництва, так й інтрапренерства, а також акцентувати увагу на переваги великих підприємств щодо застосування сильних сторін їх бізнесу для розвитку конкурентних переваг шляхом сприяння інноваційному інтрапренерству. Однак, за оцінкою Романової О.В. [11] в структурі витрат підприємств на персонал витрати на професійне навчання в період 2001-2014 рр. зменшуються з 0,3 до 0,1 %. Аналогічні тенденції спостерігаються за статтею культурно-побутового обслуговування та іншими витратами (умови та охорона праці). Збільшується частка витрат на оплату праці (до 70,5%) та витрат соціальне забезпечення (26,6%). Романовою О.В. піднімається слушне питання необхідності безпосереднього обліку та статистичної обробки даних стосовно витрат на розвиток персоналу.

Як вважає автор, важливим чинником утворення сприятливого внутрішнього середовища до інтрапренерської активності персоналу є розподіл відповідної функції на підприємстві. Наприклад, ієрархічний підхід до управління передбачає, що завдання зі стратегічного планування природно перебувають у сфері відповідальності вищого керівництва підприємства. Тому, для успішного управління бізнесом, його трансформації відповідно до змін та прогнозів розвитку суспільства топ-менеджерам необхідно не перевантажувати себе вирішенням оперативних завдань, а концентрувати увагу, власні часові ресурси та компетентності на стратегічних проблемах та перспективах підприємства в цілому. Стратегічні рішення стосуються оцінки поточних та перспективних ринків, продукції, техніки та технологій виробництва, масштабів та географії бізнесу, розробки нових проектів та перегляду бізнес-портфеля підприємства тощо. Тому, комплекс робіт зі стратегічного управління бізнесом якраз й характеризує зміст інтрапренерської діяльності на підприємстві, а традиційний розподіл управлінських функцій за ієрархією визначає топ-менеджерів як суб'єктів інтрапренерства з найбільш високою відповідальністю.

Якщо топ-менеджери не мають достатніх компетенцій, мотивації та схильності до інтрапренерської діяльності, то вони надаватимуть пріоритет оперативним рішенням у вирішенні стратегічних завдань на кшталт зниження собівартості та ціни продукції підприємства в умовах насичення ринку альтернативними пропозиціями з боку відомих та нових конкурентів або пошук нових споживачів (ринків збуту) продукції, невибагливих до її якості та інноваційності. В цьому випадку можна стверджувати, що топ-менеджери не лише не виконують підприємницьку функцію, обумовлену їх посадовими обов'язками, але й пригнічують підприємницьку ініціативу персоналу підприємства ускладнюючи процес опрацювання ідей «знизу-вверх» щодо

оновлення бізнесу. Коли подібна ситуація не буде вирішена шляхом розвитку людського капіталу топ-менеджерів (переважно, коучинг) або кадрових рішень з боку власників, які приймають активну участь в стратегічному управлінні, то ситуація може стати критичним фактором ризику в діяльності підприємства.

Генерування рішень щодо основних засобів може відбуватись в усіх підрозділах підприємства, оскільки всі категорії персоналу безпосередньо працюють з цими матеріальними ресурсами, можуть оцінити їх стан, придатність для виконання посадових функцій, вплив власних трудових результатів на роботу інших підрозділів підприємства та його головних стейхолдерів (клієнтів, партнерів), сформулювати пропозиції з удосконалення основних засобів та умов їх експлуатації. Звісно, що такий аналіз може бути поверхневим, суб'єктивним або взагалі невірним, проте такі оцінки та пропозиції від користувача основних засобів нададуть інформацію або про реальні проблеми працездатності основних засобів та їх експлуатації, або про невідповідність працівника (його компетентностей та кваліфікації) основним засобами або нерозуміння сутності поточної моделі бізнесу, що має бути враховано у відповідних рішеннях щодо людського капіталу підприємства.

Таблиця 1

Суб'єкти та функції інтрапренерства стосовно основних засобів підприємства

Група суб'єктів	Функції групи (пропозиції групи, знизу-вверх)	Функції керівництва (директиви зверху-вниз)
Г1. Персонал з експлуатації основних засобів (виробництво, технічне обслуговування)	ПрГ1. <i>Пропозиції з ремонту, раціоналізації, модернізації</i> (різні рівні складності)	Д1. <i>Локальна апробація</i> (вплив на експлуатаційні витрати, якість, обсяги)
Г2. Персонал з планування основних засобів (спеціалісти інженерних підрозділів)	ПрГ2. <i>Інноваційне оновлення:</i> Результати рівня 1 + оцінка технологічних інновацій та інноваційних ОЗ	Д2. <i>Організація експлуатації ОЗ</i> (режим роботи та сервісу, виведення з експлуатації)
Г3. Персонал з постачання матеріальних цінностей (закупівлі, пошук підрядників будівельних робіт та інжинірингових послуг)	ПрГ3. <i>Робота з пропозиціями підрядників/постачальників:</i> Результати рівнів 1-2 + моніторинг виробників, підрядників та сервісних організацій (оцінка пропозицій)	Д3. <i>Політика формування ОЗ</i> (критерії та принципи відбору підрядників, диверсифікація постачальників та сервісу власне виробництво)
Г.4. Персонал з обґрунтування вимог до основних засобів (топ-менеджмент, маркетинг)	ПрГ4. <i>Пропозиції товарної номенклатури та асортименту:</i> Результати рівнів 1-3 + альтернативи конкурентного та портфельного розвитку.	Д4. <i>Стратегічні рішення</i> (корпоративна стратегія, бізнес-модель, бізнес-стратегія, бізнес-план, маркетинг, людський капітал)

Суб'єктів, які обов'язково мають підготовлювати рішення з відтворення основних виробничих засобів, на наш погляд, доцільно аналізувати в розрізі 4-х груп з власними інтрапренерськими функціями з різним рівнем відповідальності за генерування, оцінювання, обґрунтування чи впровадження

змін в бізнес підприємства (табл. 1). Кожна з наведених груп має можливості/обов'язки з подання пропозицій стосовно відтворення основних засобів, виходячи з наступного: посадові обов'язки; технічного оснащення характеристики робочого місця; норми праці та вимоги до робочого місця; особистий рівень професійної компетентностей та кваліфікації; особиста ініціатива пошуку альтернативних варіантів вдосконалення основних засобів підприємства; розуміння моделі бізнесу підприємства та впливу основних засобів на утворення споживчої цінності; внутрішньої та зовнішньої вмотивованості до інтрапренерської ініціативи стосовно основних засобів підприємства.

Наприклад, виробничий персонал в процесі безпосереднього використання основних засобів може сформулювати пропозиції з удосконалення технологічного устаткування або ремонту спорудження різного рівня складності. Для реалізації такої ініціативи важливо організувати її розгляд з боку вищого керівництва та спеціалізованих підрозділів, що потребує відповідної директиви щодо експертного розгляду та проведення локального експерименту для оцінки потенційного впливу пропозиції на бізнес (в межах одного чи декількох виробничих процесів). Інтрапренерський аспект цієї ініціативи полягатиме в тому, що оцінка пропозиції має бути доведена до рівня показників ефективності інвестиційного проекту (наприклад, скорочення періоду окупності інвестицій або зменшення інвестиційних витрат за новим проектом, де будуть використані удосконалені основні засоби).

Функції та пропозиції чотирьох груп розглядаються як джерело формування комунікацій «знизу-вверх», а директиви керівництва щодо пропозицій груп як обов'язкове джерело зворотних комунікацій «зверху-вниз». Таким чином буде утворюватись інформаційне середовище з питань відтворення основних засобів в контексті їх використання в поточному або майбутньому бізнесі підприємства. Звісно, що залучення широкого кола працівників підприємства до зазначених ініціатив потребує не лише дієвої системи стимулювання, але й змін корпоративної культури підприємства. Це надасть можливість утворювати та використовувати формальні та неформальні канали комунікації, проводити регулярні та ситуаційні інтеграційні заходи для узгодження інтересів, визначення спільних рішень, формування проектної групи тощо.

Підтверджують правомірність наведених пропозицій результати тривалої та успішної діяльності відомих компанії – світових лідерів машинобудівної та інших галузей: General Electric (USA), Sumitomo Heavy Industries (Japan), Mitsubishi Heavy Industries (Japan), Hyundai Heavy Industries (South Korea), Dalian SDA Heavy Industries (China). Ці та інші компанії впродовж тривалого періоду розвивали системи управління власними активами з урахуванням поточних умов та прогнозів розвитку суспільства. Наприклад, в американській промисловій корпорації General Electric (далі – GE) широкий перелік винаходів та промислових розробок компанії від тостера (1905) та першого в Америці електровозу (1923) до електронного мікроскопу (1942) та першої атомної електростанції (1957) змінився придбанням технологій та виробництв (злиття,

поглинання, спільна діяльність). В період Великої депресії компанія відчувала тиск держави завдяки антимонопольному регулюванню, формувала диверсифікований конгломератний бізнес-портфель, втрачала чітко визначене стратегічне бачення власного майбутнього. Загально визнаними принципами ефективного управління стали наступні рішення General Electric [12]:

- реструктуризація бізнесу – надання підрозділам статусу самостійного бізнесу, які мають навчитися заробляти прибуток.
- зменшення рівня бюрократії та усунення зон безвідповідальності;
- делегування керівникам підрозділів більшої самостійності в прийнятті рішень за умови орієнтація на світове лідерство (альтернатива – ліквідація або продаж бізнесу);
- продаж безперспективних активів;
- орієнтація на підвищення професіоналізму та якості послуг, що надаються персоналом;
- сприяння ініціативам на місцях: робітники отримали можливість приймати участь в питаннях закупівель та розвитку виробництва, отримати частку акцій підприємства;
- система звітів замінена прямими доповідями (з місця – до вищого керівництва для забезпечення швидкості реакції та прийняття рішення);
- принцип постійного підвищення кваліфікації співробітників (навчальний центр) та стратегічне інформування;
- модель бізнесу "виробництво - кредитування покупки - продаж – сервісне обслуговування";
- система управління якістю «Шість сигм», яка орієнтована на усунення дефектів в бізнес-процесах та базується на діяльності цільових проектних груп.

На сьогодні одним з перспективних напрямів General Electric (GE) є Індустріальний Інтернет речей [13], де поєднуються промислові технології з датчиками, програмним забезпеченням та великою аналітикою даних для створення найкращих машин і забезпечення максимальної ефективності (дистанційний моніторинг параметрів функціонування складного обладнання). Одним з інших оригінальних рішень GE в сфері просування власної машинобудівної продукції є пропозиції до клієнтів щодо техніко-технологічного забезпечення їх бізнес-процесів [14]. Тобто, фахівці GE визначають зміст робіт клієнта, які будуть вирішуватись за допомогою техніки GE, та пропонують техніко-технологічні рішення (комплексний продукт) з урахуванням бізнес-моделі клієнта. При цьому контролюється життєвий цикл основних засобів клієнта (продукція GE) та генеруються варіанти рішень щодо поводження з ними (ремонт, продаж, купівля нової техніки). Отже, GE, як постачальник техніки, інтенсивно долучається до процесів відтворення основних засобів клієнта.

Розвинуті центри досліджень та розробок, індивідуального/колективного професійного навчання та особистісного розвитку мають інші відомі світові промислові корпорації, наприклад Mitsubishi Heavy Industries запустив нову платформу "Спільна технологія", яка консолідує технології компанії, а також

маркетинг, закупівлі та інші функції [15], Hyundai Heavy Industries здійснює підготовку за професійним 41 курсом [16]. Науково-технічний персонал китайської компанії Dalian SDA Heavy Industries становить 35% загальної чисельності, а частка науково-технічного персоналу з проміжним та старшим професійним званням – 75% [17].

На підставі аналізу практичного досвіду інтрапренерства та теоретичних засад пропонується виокремлювати наступні види інтрапренерської функції:

1) *централізовану*: повноваження та відповідальність за підготовку стратегічних рішень стосовно розвитку бізнесу концентрується на вищому управлінському рівні підприємства, що відповідає традиційній системі розподілу влади;

2) *децентралізовану*: повноваження з підготовки бізнес-проектів делегуються спеціальним структурам підприємства. Керівництво підприємства організує та стимулює інтрапренерську ініціативу персоналу в центрах відповідальності (проектних групах, інноваційних підрозділах тощо);

3) *дифузну* (авторська розробка) – функція не обмежується категорією персоналу та спеціалізацією підрозділу, є вільно розподіленою, що обумовлено спроможністю суб'єктів та груп персоналу здійснювати інтрапренерську діяльність. Тобто розвиток інтрапренерства відбуватиметься шляхом дифузії концепції інтрапренерства та підприємства – проникнення в елементи внутрішнього середовища підприємства принципів інтрапренерської діяльності. В результаті внутрішнє середовище буде змінюватись, але характер та інтенсивність змін (сприйняття культури підприємництва) залежатиме від характеристик самого підприємства.

Значить, інтрапренерська функція може бути: централізованою (топ-керівництво) та децентралізованою (свобода інтрапренерства в центрах відповідальності), дифузною (*утворена шляхом дифузії; змішана, різнорідна., нечітка*). Ця функція - спроможність поглянути на існуючі активи як базові умови розвитку/започаткування нового бізнесу підприємства. Тому, «вимушене інтрапренерство» через адміністративний примус до пошуку персоналом нових рішень щодо поліпшення основних засобів та способів їх застосування пропонується змінити на «природне інтрапренерство» з еволюційним, але швидким, опануванням персоналом основних підприємницьких компетентностей та трансформацією корпоративної культури в частині принципів топ-менеджерів щодо утворення внутрішнього середовища, сприятливого ініціативам «знизу-вверх». Досягнення поставлених цілей пов'язане з такими завданнями різного ієрархічного рівня: визначити корпоративні цінності та місію компанії, сформулювати стратегічне бачення, створити сприятливе інтрапренерське середовище, сприяти комунікаціям та іншим процесам щодо інтрапренерських ініціатив (гнучка бюрократія), підтримувати ініціативу на місцях, підвищувати професійну кваліфікацію промислового-виробничого персоналу.

Каталізатором інтрапренерству є цілеспрямоване формування топ-менеджментом підприємницьких компетентностей та культури. Інтрапренерська активність також може охоплювати суб'єктів різних

структурних підрозділів, професійного спрямування тощо, або зовнішніх залучених осіб. Отже, дифузна інтрапренерська функція визначається як різнорідна, змішана, нечітка (в постановці цілей). Різнорідність визначається професійною спеціалізацією, особистісними характеристиками, вмотивованістю тощо. Кожен суб'єкт в певний момент часу має індивідуальний інтрапренерський потенціал, можливості його реалізації та підвищення. Нечіткість пов'язана з тим, що керуюча система не завжди конкретизує напрямки інтрапренерських пошуків, а переважно визначатиме стратегічні наміри та бачення, принципи діяльності підприємства. Тому інтрапренерська ініціатива є багатовекторною, а синергетичність або конгломератність пропозицій з розвитку бізнесу – рішення інтрапренера.

Оскільки інтрапренерство виникає в сприятливому середовищі, то це прямо пов'язує інтрапренерство з розвитком людського капіталу підприємства та особистості:

$$I\Phi = f(LKn + LKo),$$

де $I\Phi$ - інтрапренерська функція; LKn - людський капітал підприємства; LKo - людський капітал особи (суб'єкт персоналу).

Звідси, формуватиметься інтрапренерська дифузність персоналу – спроможність співробітника(ів) генерувати варіанти поліпшення або альтернативного використання матеріальних активів підприємства (основних засобів), пов'язаних з безпосередніми функціональними обов'язками. Висока інтрапренерська дифузність – високий рівень інтрапренерської активності на основному робочому місці з урахуванням основних професійних компетентностей та характеристик наявних активів, наприклад підготовка та вмотивованість до інтрапренерської взаємодії різних суб'єктів та груп персоналу підприємства (формальних та неформальних). Для більшості інтрапренерська функція обмежуватиметься генерацією ідеї, її опрацюванням (бізнес-модель). Інші роботи більш стосуються навичок проектного управління та системного менеджменту, що істотно віддаляє генератора ідеї від основної сфери діяльності та потребує ґрунтового навчання за іншою спеціальністю. Отже, розуміючи ризики, не всі автори ідей матимуть бажання стати керівниками проектів.

Надзвичайно складним є навчання та мотивування суб'єктів керуючої системи щодо створення умов для інтрапренерів, інвестуванням в розвиток людського капіталу, вирішення похідних завдань інтрапренерства (заміна інтрапренера на основному робочому місці у випадку його залучення в проект). Це потребуватиме та саморозвитку топ-менеджерів та впливу власників підприємства.

Такими чином, актуальним є концентрація уваги на заходах з ініціації інтрапренерської діяльності, тобто підготовки сприятливого до цієї концепції внутрішнього середовища підприємства.

Велика кількість управлінських методів, підходів та інструментів, розроблених провідними машинобудівними підприємствами, актуальна дотепер, але використання їх досвіду та успішних практик в діяльності українських підприємств потребує певних адаптаційних заходів. При цьому, на

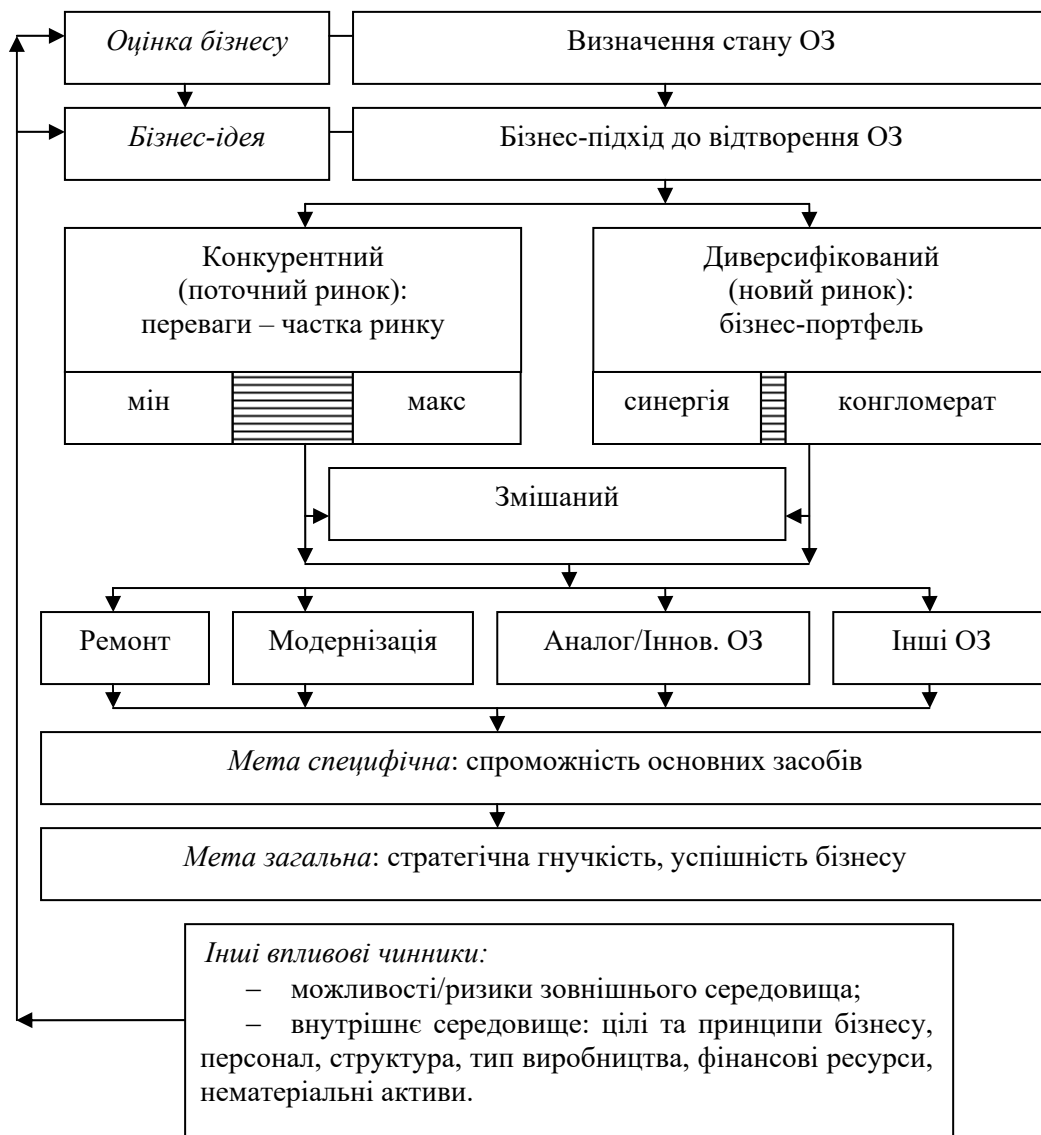
нашу думку, має відбуватись не адаптація підходу, а адаптація середовища. Тобто, системну орієнтацію на постійні удосконалення в сфері відтворення основних засобів не можна замінити на вибірковий підхід, де лише частина персоналу розподіляє та використовує відповідні цінності, а інша – працює за принципами колишніх умов господарювання. Отже, як було вже зазначено, в центрі уваги перебуває людський капітал підприємства, потреба його постійного розвитку та практичної імплементації.

Слід зауважити, що реалізація інтрапренерських ініціатив машинобудівного підприємства може бути запланована на виробничих потужностях галузевих партнерів чи підприємствах, асоційованих з одним виробничим холдингом. Наприклад, потужності АТ «Дніпроважмаш» можуть бути використані іншими підприємствами машинобудівного холдингу «Дніпротехсервіс» та навпаки. Завдяки цьому виникає можливість отримувати синергетичні ефекти на корпоративному чи функціональному рівнях, провадити успішну політику диверсифікації бізнесу. Тому, своєчасне відтворення та підтримка персоналом ДВМ основних засобів в працездатному стані забезпечують поліпшення іміджу ДВМ як надійного та кваліфікованого постачальника прогресивних машин та обладнання, а також виконавця сервісних робіт для поширених, але застарілих основних засобів клієнтів.

Одним з актуальних аспектів відтворення основних засобів на засадах інтрапренерства є опанування персоналом підприємства принципів проактивного підходу, де надається перевага не реакції на зміни, а компетентності з передбачення змін та прийняттю рішень у відповідних умовах невизначеності та ризику. Проактивність розглядається не як чергова теоретична новація, а як умова виживання компаній, які не встигатимуть адаптуватись до змін середовища, зокрема всеохоплюючих наслідків четвертої промислової революції [18]. Як результат, сформовані активи – основні засоби, персонал, обороні виробничі фонди тощо – будуть недостатніми для створення конкурентоспроможної продукції внаслідок зміни потреб, попиту, технологій тощо. Ключовими чинниками переходу компанії к проактивній поведінці персоналу є воля осіб, які приймають відповідні рішення, компетентності персоналу, спроможність системи управління делегувати повноваження в центри ініціативи. Таким чином, вища (особливо) та середня керівні ланки несуть відповідальність за відповідний комплекс обов'язкових рішень – напрямок розвитку людського капіталу підприємства, що дозволить додати до потенціалу існуючого підприємства необхідну компетентність – передбачення можливих змін.

На підставі викладеного нами визначені складові процесу відтворення основних засобів підприємства в алгоритмі забезпечення успішності та стратегічної гнучкості бізнесу (рис. 2). Планування відтворення основних засобів підприємства в алгоритмі забезпечення успішності та стратегічної гнучкості бізнесу розпочинається етапом «Оцінка бізнесу», що містить оцінку стану основних засобів з наступним переглядом існуючих та формулюванням нових бізнес-ідей/бізнес-моделі підприємства. Відтворення основних засобів може бути пов'язано з конкурентною та портфельною стратегіями, а також

стосуватись обох стратегій (змішаний бізнес-підхід). Це дозволить концентрувати увагу або на перспективах поточного ринку продукції підприємства, або на перспективах нових ринків/продукції. Володіння такою інформацією суб'єктами інтрапренерства (групи пропозицій та керівництво) розглядається як чинник рішення про модель відтворення основних засобів (ремонт, модернізація, купівля аналогів або інноваційних засобів, купівля інших засобів для нового бізнес-проекту) з огляду на специфічну та загальну цілі відтворення основних засобів.

Рис. 2. Відтворення основних засобів підприємства в алгоритмі забезпечення успішності та стратегічної гнучкості бізнесу

Поширеним в практиці сучасного бізнесу є використання ключових показників ефективності діяльності, тобто визначення кількісних значень показників діяльності персоналу, що надає підстави для формування відповідних оцінок успішності, мотивації або інших управлінських рішень. У випадку активності щодо ідей та проектів відтворення основних засобів підприємства комплекс показників-індикаторів повинен оцінювати: результати діяльності підрозділу/підприємства, зокрема збільшення доходів від реалізації;

продуктивність ОЗ; витрати на експлуатацію ОЗ; витрати на обслуговування ОЗ; собівартість продукції; рентабельність продукції (вплив ціни та собівартості); подовження життєвого циклу ОЗ; вартість супутніх витрат, пов'язаних зі зміною ОЗ тощо. Ці та інші важливі для підприємства показники слід розглядати як підставу для прийняття рішення щодо реалізації ініціативи та мотивації її авторів/виконавців.

Висновки і пропозиції.

1. Обґрунтовано, що адміністративно-управлінський персонал власною безпосередньою діяльністю має утворювати систему ланцюжків, які трансформують особистий людський капітал окремих працівників в спільний людський капітал підприємства, інші працівники також мають особисто відповідати за формування людського капіталу в аспекті сприяння ефективній спільній діяльності. Звідси витікає особиста відповідальність працівника за колективний людський капітал підприємства як похідна його особистого капіталу.

2. Суб'єктів, які мають підготовлювати рішення з відтворення основних засобів (ОЗ), доцільно розглядати в розрізі 4-х груп з власними інтрапренерськими функціями та з різним рівнем відповідальності: за генерування, оцінювання, обґрунтування та впровадження змін в майбутній бізнес підприємства. При цьому слід враховувати визначені автором можливості/обов'язки з подання пропозицій кожною групою. Функції та пропозиції виділених груп є джерелом формування комунікацій «знизу-вверх», а директиви керівництва щодо пропозицій - обов'язковим джерелом зворотних комунікацій «зверху-вниз».

3. Шляхом наукового узагальнення підприємницького досвіду вітчизняних та зарубіжних підприємств визначено, що відтворення ОЗ підприємства на засадах інтрапренерства має ґрунтуватися на опануванні його персоналом принципів проактивного підходу, за яким перевага надається не реакції на зміни, а компетентності до прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику. Конкретизовано чинники переходу компанії до проактивній поведінці персоналу, а також визначено складові процесу відтворення ОЗ в алгоритмі забезпечення успішності та стратегічної гнучкості бізнесу. Стосовно цього алгоритму запропонований методичний підхід до виділення ключових факторів успіху й оцінювання їх впливу за моделями ремонту, модернізації та оновлення. У систематизованому виді подані підприємницькі особливості цих моделей, що забезпечує їх точніше урахування.

4. Як підставу для прийняття рішення щодо реалізації ініціативи та мотивації її авторів/виконавців слід розглядати обґрунтовані автором оцінки внутрішнього середовища та можливих його змін з урахуванням основних видів інтрапренерського ризику: повний, обмежений, функціональний, системний, ситуативний, груповий, індивідуальний. Незважаючи на будь який ризик «вимушене інтрапренерство» через адміністративний примус до пошуку персоналом нових рішень щодо поліпшення ОЗ пропонується змінити на «природне антрепренерство» з еволюційним, але швидким, опануванням

персоналом підприємницьких компетентностей та трансформацією корпоративної культури підприємства в частині принципів топ-менеджерів щодо утворення внутрішнього середовища, сприятливого ініціативам «знизу-вверх». Виділено певні завдання різного ієрархічного рівня, що мають бути розв'язані для досягнення поставлених цілей.

5. За досвідом інтрапренерства в діяльності провідних компанії світового масштабу, його головним суб'єктом є само підприємство як група осіб, що поєднують та координують, мотивуючись власними очікуваннями щодо партнерської взаємодії. Каталізатором інтрапренерству має бути цілеспрямоване формування топ-менеджментом підприємницьких компетентностей і культури. При цьому розвиток інтрапренерства відбуватиметься шляхом дифузії його концепції та підприємства – проникнення в елементи внутрішнього середовища принципів інтрапренерської діяльності, що пов'язує її з розвитком людського капіталу підприємства та особистості. Звідси, формуватиметься інтрапренерська дифузність персоналу – спроможність співробітника(ів) генерувати варіанти поліпшеного використання основних засобів, пов'язаних з безпосередніми функціональними обов'язками. Це потребує саморозвитку топ-менеджерів та впливу власників підприємства.

6. Встановлено, що реалізація інтрапренерської ініціативи підприємства на виробничих потужностях галузевих партнерів чи підприємств, асоційованих з одним виробничим холдингом, забезпечує отримання синергетичних ефектів на корпоративному чи функціональному рівнях, а також проведення диверсифікації бізнесу. Потужності ПАТ «Дніпроважмаш» можуть бути використані іншими підприємствами машинобудівного холдингу «Дніпротехсервіс» та навпаки. Звідси витікає важливість своєчасного відтворення та підтримки персоналом ДВМ основних засобів в працездатному стані, що підвищує його імідж як надійного та кваліфікованого постачальника прогресивного обладнання й виконавця сервісних робіт.

Бібліографічні посилання:

1. Захарченко Н.В. Інтрапренерство і активізація високотехнологічної діяльності підприємств, 2015. – [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/piprp_2015_1\(2\)_22.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/piprp_2015_1(2)_22.pdf)
2. Грудзевич Ю.І. Формування та розвиток інтрапренерства як форми реалізації інноваційної діяльності на машинобудівних підприємствах / Дис. к.е.н за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017. – 207 с. <http://ra.eenu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Grudzevych-YU.I.-dysertatsiya.pdf>
3. Перерва П.Г., Маслак М.В. Венчурна діяльність промислового підприємства та внутрішньофірмова комерціалізація технологій на засадах інтрапренерства // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут», 2016. – № 27 (1199). – С. 90-96. – http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25756/1/vestnik_KhPI_2016_27_Pererva_Venchurna_dialnist.pdf
4. How Can Big Companies Keep the Entrepreneurial Spirit Alive? L.D. DeSimone, George N. Hatsopoulos, William F. O'Brien, Bill Harris and Charles P. Holt. November–december

- 1995 ISSUE https://hbr.org/1995/11/how-can-big-companies-keep-the-entrepreneurial-spirit-alive?referral=03758&cm_vc=rr_item_page.top_right
5. Ліпич Л. Г. Організаційні засади створення та функціонування ефективних структур підтримки та розвитку інтрапренерства на машинобудівних підприємствах / Л. Г. Ліпич, Ю. І. Грудзевич // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. - 2016. - Вип. 14. - С. 260-268. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєив_2016_14_40
  6. Kirsner, Scott. Why There's No Such Thing as a Corporate Entrepreneur. February 05, 2018 https://hbr.org/2018/02/why-innovators-in-big-companies-dont-count-as-entrepreneurs?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom
  7. Буняк Н.М. Роль інтрапренерства в активізації інноваційної діяльності підприємства. – <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2014/S16/p144-p144.pdf>
  8. Косенко О.П., Маслак М.В. Інтрапренерство як фактор трансферу технологій / Матеріали наук.-практ. конф. Національної академії Національної гвардії України (17 листопада 2016 року, м. Харків) – С. 123-126.
  9. Грудзевич Ю.І. Сутність, виникнення та відмінність понять інтрапренерства та екзопренерства // Глобальні та національні проблеми економіки, 2014. – Вип. 1. – С.12-15.
  10. Дерев'янка Ю.М., Мельник Л.Г., Лукаш О.А. Інтрапренерство: особливості застосування у підприємницькій діяльності // Механізм регулювання економіки, 2015, №4. – http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_27/YURIY_M_DEREV_YANKO_LEONID_H_MELNYK_OLHA_A_LUKASHIntrapreneurship_Particular_Use_in_Entrepreneurship.pdf
  11. Романова О.В. Облікове відображення витрат на утримання і розвиток персоналу: стан та шляхи вдосконалення // Вісник Хмельницького національного університету, 2016. – Випуск №1. – С. 68 – 76. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/vchnu_ekon_2016_1_13.pdf
  12. General Electric. История двух революций. http://ge.com.ua/articles/history_ge.html
  13. GE Investors. Investor Relations <https://www.ge.com/investor-relations/overview>
  14. APM Strategy. Develop asset strategies to optimize across availability, reliability, and costs. <https://www.ge.com/digital/products/asset-performance-management-strategy>
  15. Mitsubishi Heavy Industries: Main Research & Innovation. <http://www.mhi.com/company/technology/research/>
  16. Hyundai Heavy Industries: Sustainability. Human Resources. <http://english.hhi.co.kr/sustain/human>
  17. Dalian SDA Heavy Industries: Scientific R&D <http://www.dlsda.com/jp/about/index/catId/342.html>
  18. Schwab Klaus. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>

References:

1. Zakharchenko N.V. Intrapreneurstvo i aktyvizatsiia vysokotekhnolohichnoi diial'nosti pidpriemstv, 2015. – [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/piprp_2015_1\(2\)_22.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/piprp_2015_1(2)_22.pdf)
2. Hrudzevych Yu.I. Formuvannia ta rozvytok intrapreneurstva iak formy realizatsii innovatsijnoi diial'nosti na mashynobudivnykh pidpriemstvakh / Dys. k.e.n za spets. 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diial'nosti). Skhidnoievropejs'kyj natsional'nyj universytet imeni Lesi Ukrainky, Luts'k,

2017. – 207 s. <http://ra.eenu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Grudzevych-YU.I.-dysertatsiya.pdf>
3. Pererva P.H., Maslak M.V. Venchurna diial'nist' promysloвого pidprijemstva ta vnutrishn'ofirmova komertsializatsiia tekhnolohij na zasadakh intraprenerstva // Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu „Kharkivs'kyj politekhnichnyj instytut», 2016. – № 27 (1199). – S. 90-96. – http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25756/1/vestnik_KhPI_2016_27_Pererva_Venchurna_diialnist.pdf
  4. How Can Big Companies Keep the Entrepreneurial Spirit Alive? L.D. DeSimone, George N. Hatsopoulos, William F. O'Brien, Bill Harris and Charles P. Holt. November–december 1995 ISSUE https://hbr.org/1995/11/how-can-big-companies-keep-the-entrepreneurial-spirit-alive?referral=03758&cm_vc=rr_item_page.top_right
  5. Lypych L. H. Orhanizatsijni zasady stvorennia ta funktsionuvannia efektyvnykh struktur pidtrymky ta rozvytku intraprenerstva na mashynobudivnykh pidprijemstvakh / L. H. Lypych, Yu. I. Hrudzevych // Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti. - 2016. - Vyp. 14. - S. 260-268. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2016_14_40
  6. Kirsner, Scott. Why There's No Such Thing as a Corporate Entrepreneur. February 05, 2018 https://hbr.org/2018/02/why-innovators-in-big-companies-dont-count-as-entrepreneurs?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom
  7. Buniak N.M. Rol' intraprenerstva v aktyvizatsii innovatsijnoi diial'nosti pidprijemstva. – <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2014/S16/p144-p144.pdf>
  8. Kosenko O.P., Maslak M.V. Intraprenerstvo iak faktor transferu tekhnolohij / Materialy nauk.-prakt. konf. Natsional'noi akademii Natsional'noi hvardii Ukrainy (17 lystopada 2016 roku, m. Kharkiv) – S. 123-126.
  9. Hrudzevych Yu.I. Sutnist', vynyknennia ta vidminnist' poniat' intraprenerstva ta ekzoprenerstva // Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, 2014. – Vyp. 1. – S.12-15.
  10. Derev'ianko Yu.M., Mel'nyk L.H., Lukash O.A. Intraprenerstvo: osoblyvosti zastosuvannia u pidprijemnyts'kij diial'nosti // Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky, 2015, №4. – http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_27/YURIY_M_DEREV_YANKO_LEONID_H_MELNYK_OLHA_A_LUKASHIntrapreneurship_Particular_Use_in_Entrepreneurship.pdf
  11. Romanova O.V. Oblikove vidobrazhennia vytrat na utrymannia i rozvytok personalu: stan ta shliakhy vdoskonalennia // Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, 2016. – Vypusk №1. – S. 68 – 76. Rezhym dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/vchnu_ekon_2016_1_13.pdf
  12. General Electric. Ystoryia dvukh revoliutsyj. http://ge.com.ua/articles/history_ge.html
  13. GE Investors. Investor Relations <https://www.ge.com/investor-relations/overview>
  14. APM Strategy. Develop asset strategies to optimize across availability, reliability, and costs. <https://www.ge.com/digital/products/asset-performance-management-strategy>
  15. Mitsubishi Heavy Industries: Main Research & Innovation. <http://www.mhi.com/company/technology/research/>
  16. Hyundai Heavy Industries: Sustainability. Human Resources. <http://english.hhi.co.kr/sustain/human>
  17. Dalian SDA Heavy Industries: Scientific R&D <http://www.dlsda.com/jp/about/index/catId/342.html>
  18. Schwab Klaus. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>

Dumanska I.Y.

Candidate of Economics, Associate Professor
Khmelnitsky National University, Khmelnytsky, Ukraine

FINANCIAL SAFETY OF BANKS ON THE CONDITIONS OF FINANCING OF INNOVATION PROCESSES IN AGRICULTURAL INDUSTRY

***Abstract.** It was established that only some domestic banks operating in the financial market of Ukraine continue to finance agrarians under the current conditions in terms of risks and financial risks. The logic-functional scheme of the system of preventive recognition of potential threats and elimination of risks of financial security of banks is constructed. It has been determined that a significant obstacle to the activation of innovation processes is the violation or loss of intellectual property rights in the agricultural industry. The options for optimizing the bank's risks through insurance are proposed in light of the benefits of the creditor and the borrower.*

***Key words:** bank, financing, lending, innovation process, intellectual property, agricultural industry.*

Introduction. Potential threats to the financing of modern innovation processes in the agricultural industry are, first of all, in their scale and speed, since scientific and technological progress has never passed with such a rate that continues to grow, leaving less time for forecasting and preparing financial and economic decisions. . Therefore, the issue of developing financial instruments by banks that will stimulate innovation processes in the agricultural industry, in particular the development of start-ups, business accelerators and network initiatives, is on the agenda in Ukraine, as ensuring competitiveness and global technological leadership integrates into the system of financial security of states through the mechanisms of banking financing.

Literature Review. Issues of financial security of banks, their financial stability and their connection with the financing of innovation processes in the economy are being developed by domestic scientists such as N. Prokopenko, M. Velikuk, L. Dobrik, I. Krupka, V. Kovalenko, V. Vovk, V. Glushchenko and foreign classics by P. Rose, S. Eugins, and by modern specialists L. Matz, M. Rives, M. Diets, F. Harle, S. Hannah, A. Hawas, A. Kremer, D. Roma, G. Samandari and many others.

Particular attention deserves works and O. Baranovsky, N. Grebenyuk, S. Poberezhniy, O. Plastun and T. Bulgarians, who are calculated on a stable macroeconomic situation.

At the same time, it should be noted that the versatile approaches to the study of the multifaceted problem of ensuring the financial security of banks, achieving their financial sustainability through modern financial instruments management tools in terms of financing innovative processes in the agricultural industry requires separate research.

Methodology and methods. Theoretical and methodological basis of research scientific works of dissertation of home and foreign scientists is on the problems of

financial safety of banks at crediting of agroindustrial complex. A main methodological method of research is systematic approach that allows the most objective and all-round going near development of problems of orgware of financial safety of banks at financing of innovations in an agroindustrial production. Were in-processused: dialectical, monographic, there are structural, statistical methods of research in a calculable relation.

Analysis and Discussion. According to the reasons outlined Banking security in banks performed their functions construct a logical and functional diagram of the system of preventive recognize potential threats and eliminate the risk of financial safety of banks (Table 1).

Table 1

Logic-functional diagram of the system of preventive recognize potential threats and eliminate the risk of financial safety of banks [1]

Logical and functional categories	Threat	Risk	Security
Functions	<ul style="list-style-type: none"> - recognition of threats; - identify potential and real threats; - source recognition and classification of threats; 	<ul style="list-style-type: none"> - diagnosis risks; - classification of risks; - quantification of risk exposure; - the establishment of landmark acceptable risk; 	<ul style="list-style-type: none"> - Formation of an effective system of detection and regulation risks; - maintain continuous movement growing financial flows;
Methods and tools	<ul style="list-style-type: none"> - sensory recognition methods; - intuitive methods; - analog detection methods; 	<ul style="list-style-type: none"> - statistical methods of data collection and processing; - information on the recognition of risk; - Methods of probability theory and forecasting; 	<ul style="list-style-type: none"> - optimization of active and passive operations in order to achieve a high credit rating and reputation of the bank; - introduction of modern processing systems and information security, which is constantly updated;
Objects objectives	<ul style="list-style-type: none"> - factors that are realized in the form of risk; - factors that are not formalized and does not cause damage even without actual realization (rumors, panic, negative expectations). 	<ul style="list-style-type: none"> - probability of individual risk events; - indicators of losses forced the costs and possible gains. 	<ul style="list-style-type: none"> - performance standards and economic indicators of financial stability; - maintaining unquestioning confidence in the bank, counterparties and regulators.

Will focus on the level of diagnosis, the main purpose of the action is to anticipate the possible threats and performing primary function «to identify potential problems, which include options such as problem identification, evaluation of its scope, defining the factors that led to the problem and can worse» [2, p. 48]. This approach is more oriented to work with real threats that are facing the bank's work. It is not effective in terms of spending to eliminate damage and losses incurred. Therefore, in the author's opinion, is more appropriate shift in the direction of prediction, forecasting and developing preventive measures.

We emphasize that the system of financial support of agriculture farms bank lending provides 25-26% of the financial resources and is second only to the inner self [3].

According to the National Bank of Ukraine (NBU) [10], Credit balances in bank accounts at the end of February 2018 amounted to almost UAH 842 billion (as of December 2017 - 787.8 billion USD), of which 40.6% - loans in local currency, 59.4% - foreign. Of these, only 50.5 billion USD (6.0%) - credit advances enterprises Agriculture, Forestry and Fisheries (at the end of December 2017 - 48.4 billion, or 6.1%) (Table 2).

Table 2

**Loans to non-financial institutions by economic activity and maturity
(outstanding amounts at the end of February 2018) [9]**

Economic activity	All		Including			By types of currencies	
	million	%	1 year	from 1 year to 5 years	over 5 years	national	foreign
All provided	841973	100.0	419442	308405	114126	341574	500399
Agriculture, forestry and fisheries	50469	6.0	22658	21582	6229	28814	21655
Total overdue	187576	100.0	85082	76673	25821	34808	152768
Agriculture, forestry and fisheries	6675	3.6	4085	2270	320	1933	4742

Of the total outstanding loan obligations (187.6 billion USD, of which 18.6% - in local currency and 81.4% - in foreign) only 3.6% (6.68 billion USD) - loans companies in the sector. At the end of December 2017 the total amount of overdue loans amounted to 157.1 billion USD, of which 5.9 billion USD (3.8%) - provided companies Agriculture, Forestry and Fisheries. There was an increase in total debt of almost 30 billion USD and on loans to enterprises - to 0.79 billion USD [10].

Among the banks that operate in the financial market of Ukraine, the only one in the present circumstances continue to fund farmers, agricultural enterprises. Despite the fact that banks have liquidity, they are in no hurry to send them too risky in the agricultural sector.

Analysis of the data bank's website and intelligence [9] makes it possible to determine credit programs offered by banks in financing:

- Working Capital - program aims to finance working capital, namely the purchase of fertilizers, equipment repairs and salaries (overdraft line of credit, term loan);

- the implementation of investment projects - a program aimed at financing investment projects on construction of fixed assets, such as elevators, warehouses, etc., and the purchase of equipment for the installation of these facilities;

- the purchase of agricultural machinery - Loan Program for purchase of foreign technology, domestic production.

Credit conditions farms that offer banks make it available source of fundraising for most agricultural producers. This applies particularly to small businesses.

Banks treat critically assess the creditworthiness of borrowers. So there is no general farm loans without collateral. The best mortgage for most banks are liquid assets. However, as the credit collateral can be used warehouse receipts or other documents of title to agricultural products. Such collateral for financing terms of innovation processes in agriculture is not always possible due to the specificity of innovation.

We emphasize that the banks financing innovation in agribusiness contains an even higher level of risk for the bank than conventional financing needs of agro-industrial production. With this in mind, financial security threat to the bank get into the field of innovation and protection of intellectual property rights, resulting from the financing of its processes.

Thus, the threat to the financial security of the bank should be considered as any phenomenon or action, the onset of which may cause the bank detriment of the financial (loss, loss of income, loss of capital, property damage, etc.). And non-financial (loss of confidence, downgrade, loss customers, contractors and key personnel, and others.) character, the combined effect of which can lead to bankruptcy of the bank.

The specificity of the threat to the financial security of the bank that these effects can be both realistic implemented with some certainty, that are risk and can be quantified and the potential that do not occur in reality (eg rumors about mergers, the introduction of state supervision bank bill or a new hard) but provoke panic, fluctuations in the capital market and lead to the same negative effects as real. So it turns out the effect of irrational expectations resulting decrease in confidence [4, 5].

Agricultural production is one of the most risky types of business. Riskiness agribusiness identifies a number of factors, such as seasonality of production, dependence on weather and climate conditions, a long period of capital turnover, great difficulty changing range of products and technologies, a number of other reasons. Thus the domestic banking system through the introduction of advanced mechanisms for crediting agricultural enterprises plays a critical role in the reproductive process continuity and development of innovative processes.

These mechanisms include investment lending. But modern investment credit relations in the agricultural sector, a number of complicated objective and subjective factors. These factors include:

- high risk area;
- outdated production technologies and the use of worn-out equipment;
- low investment attractiveness of the industry.

The relationship between the provision of capital to innovative companies and bank financing can be considered a little known, but the available EU instruments are successful examples of banks in the innovation system. Typical obstacles in the relationship «bank - borrower» (information asymmetry, agency costs, moral hazard, etc) these companies become stronger and eventually cause financial difficulties.

The bank, which finances innovative processes in agriculture we define as a specialized bank (financial institution), which are major operations Loans Venture Capital and the latest developments in the agricultural sector. Key Resources

innovative bank receives from its own funds and contributions from customers and specialized funds.

In the case of specialized banks that lend to innovative processes in agriculture, the government can also play an important role. For example, to promote innovation by the UK government developed a scheme of «credit guarantees to small firms» (Small Firms Loan Guarantee - SFLG) [8]. Under this scheme, the government provides a guarantee in case of default by the conditions of the loan agreement between the bank and the borrower. However, the scheme operates in certain circumstances, the government guarantees the full or partial payment of the loan, cover part of the credit rate and so on. In fact SFLG is a joint venture between BERR Department and a number of lenders who run this company and carry out all commercial credit. Award of the provided warranty is 2% of the loan and the borrower paid quarterly department BERR. Government guarantee covering 75% of the loan.

At the same time, development of a comprehensive system of financial support innovation in agricultural production is impossible without functioning market issues of intellectual property as an integral part of national economic and financial security of banks to lend to innovative processes in agriculture.

A major obstacle to the activation of innovative processes is the lack of protection of intellectual property as a violation or loss of intellectual property rights in agriculture leads to financial losses for the producer innovation and donor funds that finance it.

Given that the insurance of intellectual property is undeveloped type of insurance in Ukraine, development of certain issues is fundamentally new. However, the increasing pace of global markets, innovation and high technology products, enables significant presence assumptions regarding demand for the said insurance Ukrainian producers of Innovation and banks that finance them in agriculture.

Legally, intellectual property, protected by patents, copyright and trademarks, which allows people to seek recognition or financial gain from the fact that they invented or created. Intellectual property rights in the agricultural sector, in particular, selection achievements. Under these advances mean the invention of new plant varieties and animal breeds, which are inherent specific features [6].

Natural and legal persons who are members of the financing of innovation in agricultural production, are interested in being a source of compensation for losses incurred, that exhibit specific insurance interests and the need of the economic relationship to the insurance agreement with organizations that specialize in providing this kind services - with insurance companies or insurers established mutual insurance society [7].

Insurance is one of the most important elements of the system of economic relations - very specific financial services characterized mainly by developed countries. The essence of this service to provide the insurance company for the agreed insurance contract fee (premium) financial protection entities and individuals in the insurance case as a result of the insured risk or a specific list of risks in the implementation of innovation lending banks AIC [1, 2]

In persons who are planning to get insurance coverage - insurers should be relatively fixed property interest in the insurance contract the object of insurance, and banks and other financial institutions - money back guarantee and minimize the threat of losses from lending to innovative processes in agriculture.

For example, in the course of the patent in the Patent Office (today - Ukrainian Institute of Industrial Property, which is a subdivision of the State Intellectual Property) risks disclosure that became known during the examination of confidential information workers Patent Office and third-party experts, which periodically invited to special examination of inventions and other industrial property rights. In this case, it is reasonable to insure responsibility of the experts involved and compliance with the Patent Office for cases of unintentional disclosure of confidential information that became known during examination [13].

Inventor patents during the procedure or later he may incur a loss related to poor quality preparation of documents submitted to the Patent Office. The loss can be expressed as the denial of security documents and in excessive unintentional disclosure of confidential information, such as describing the essence of the invention, which can benefit competitors. Use of Patent Attorneys carries the risk of their side that can and should encourage them to insure professional responsibility. As a result of incorrect registration application documents (when writing the claims) may be restricted by the rights of owners of intellectual property protected by law, it can also give competitors a chance to establish the manufacturing process of the actual use of foreign innovation without violating laws. In this case, the competitors by more patents, which clarify and supplement the invention, can block the main patent. This will automatically lead to suspension or production, or the conclusion of the license agreement, which would not be in the correct paperwork.

As a producer of economic activity innovation can accidentally and unintentionally violate intellectual property rights of third parties, sincerely believing themselves the results of the research entitled patent having to use any other invention or innovation that could jeopardize the actual existence of the entity and its investors. Payment of compensation amount and patent litigation entails significant costs and implies a degree of risk for the patent, which could deprive the patent rights and for the defendant, whose business can be prosecuted in the event that his responsibility is proven.

Insurance experts have concluded that this required insurance scheme that would cover the vast majority of patents. Were considered broad alternatives:

- acceptance of the status quo, will bring advantages;
- voluntary insurance scheme patent claims, most large insurers oppose any scheme other than voluntary insurance. Such a scheme is theoretically possible, but in order to avoid adverse selection patent must insure all of its new patents since their inception and the scheme should be widely disseminated to avoid technical risk from the outset;
- mandatory insurance program, which will include all new European or a Community patent, can bring economic benefits.

We believe that the need to introduce compulsory insurance system innovation processes in agriculture in view of the safety of banks is evident. The main types of

insurance policies offered product innovation processes in agriculture are given in the Table 3.

Table 3

The main types of insurance policies in agriculture intellectual property [14]

Types of insurance against intellectual property	Covering costs
Police protection and compensation to the first party	Direct financial losses borne by the insured in case of risk to the solvency of its financial violating third-party rights to the IPR owned by the insured
Insurance policy costs to eliminate violations of intellectual property rights	Coates prosecution insured party who improperly uses its intellectual property rights. Insured reimbursed, related to the protection of his violated rights
Insurance policy costs of protection of intellectual property	Provides coverage for claims filing insured by other holders. Compensation for damages arising from a claim the insurer in connection with the alleged violation of the patent rights belonging to third parties.

Leading foreign experts in the insurance industry indicate that insurance innovation processes in agriculture occurs when the probability of an insured event can be assessed and there are certain financial guarantees on the part of the insurer to compensate the loss. The potential risk should be characterized by some probability of its occurrence, based on actual statistical data of previous experience.

We made a proposal that is the basis for assessing the likelihood of such a risk, in particular - is the development of an electronic register of innovative projects in principle the introduction of the financing of innovation indicating characteristics of financing (for the dissemination of innovative ideas and prevent unfair innovative investment), the volume of development funding for each stage of implementation (the possibility of redistribution and risk diversification) limits of confidentiality, counseling and format of cooperation commercialization.

Today the functioning of the existing electronic register of innovative projects does not provide this information field and defining the boundaries of privacy among users. Actually it is difficult to assess the probability of the insured event in the future and the possible financial consequences from it, and therefore creates additional threat to the financial security of banks that lend innovation processes in agriculture or other industries.

To date worthwhile evaluation of intellectual property is a complex issue that has no clear solution as intangible innovations in essence, their value can not be determined using traditional tools; not all good intellectual exposed to direct market evaluation; There is not (and can not) generally single, unified methodology of evaluation of intellectual property in connection with their originality and uniqueness; dynamics of innovation does not obey the laws is individual for each of the object.

Conclusion. Based on the research conducted, the feasibility of introducing into the practical activity of banks the system of preventive detection of potential threats and elimination of risks to financial security of banks in the conditions of

financing innovative processes in the agricultural industry is substantiated.

It was established that ensuring the financial safety of banks in financing innovative processes in agro-industrial production is impossible without solving the issues of the functioning of the intellectual property market. The variants of optimization of bank threats in the lending of innovative processes in the agricultural industry with the help of insurance instruments in view of the benefits of the creditor and the borrower are offered.

References:

1. Bazilevich V. D. Intellectual Property / V.D. Bazilevich - K. : Knowledge, 2006. - 431c.
2. Bazilevich V.D. Insurance services in the modern market of intellectual property / V.D. Bazylevych // Intelligent Economics: Global Trends and National Perspectives: Materials Allukr. science-practice internet conf. from international participation, May 15 2015 - Zhytomyr: ZNAMEU, 2015. - P. 74-79.
3. Baranovsky OI I. Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanisms of provision): monograph / O. I. Baranovsky. - K. : KNEU, 2008. - 759 p.
4. Vovk V. Ya. Theoretical fundamentals of financial security of the bank / V. Ya. Vovk // Problems of the economy. - 2012. - No. 4. - P. 201 - 202.
5. Glushchenko V.V. Economic security of financial institutions: monograph / V.V. Glushchenko, G.O. Doroshenko, N.O. Doroshenko. - X. : Shchedry estate plus, 2014. - 39 p.
6. Grebenyuk N.O. Financial security of banks: a system for recognizing threats and eliminating risks / H.O. Grebenyuk // Bulletin of the VN Kharkiv National University Karazin - 2016. - No. 91. - P. 53-64
7. Dobrik L.O. Financial security of the bank as a component of its sustainability / L.O. Dobrik, G.V. Zaporozhets / Electronic scientific special edition "Effective economy". - 2014 - No. 6 - [Electronic resource] - Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3116>
8. Kiselev VN, Innovation Policy and National Innovation Systems of Canada, Great Britain, Italy, Germany, and Japan // Informational and analytical bulletin of the Center for Standardization. - 2009. - No. 6. - 72 p.
9. Official website of the Association of Ukrainian Banks: Analytics: Banking Indicators, Archive 2013-2018 [Electronic Resource] - Access Mode: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id
10. Official site of the National Bank of Ukraine: News. [Electronic resource] - Access mode: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id
11. Pacer M. Information Security Management System as an Important Component of a General Bank Management System / Patient M // Bulletin of the NBU. - 2015 - # 6. - P. 48-49.
12. Prokopenko N. S. Components of banking security / N. S. Prokopenko, M. I. Vyklyuk. // Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. - 2014. - Vip. 24.1. - P. 302-308.
13. Tsyganov AA Fundamentals of Intellectual Property Insurance / A.A. Gypsies - M. : Ankil, 2006. - 136 p.
14. David. H. Pyle Bank Risk Management: Theory. - Conference on Risk Management and Deregulation in Banking, Jerusalem, May 17-19, 1997. - [Electronic resource] - Access mode: <http://www.haas.berkeley.edu/groups/finance>
15. Dumanska I. Compensation of risks in the financial support of the innovative process of agro-industrial production // Transformational processes and the development of economic systems in the conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi , in 2 Vol. / ISMA University. - Riga: Landmark Ltd., 2018. - Vol. 2 - 251 p.

УДК 336.763.2

JEL Classification: M21

Petrenko L.N.,

PhD in Economics, Associate Professor

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman, Kiev, Ukraine

Ivanova L.I.

Senior Lecturer

Kiev National Economic University named after Vadym Hetman, Kiev, Ukraine

Петренко Л.М.,

кандидат економічних наук, доцент

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

Іванова Л.І.,

старший викладач

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

Петренко Л.Н.,

кандидат экономических наук, доцент

ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В.Гетьмана»

Иванова Л.И.

старший преподаватель

ГБУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В.Гетьмана»

ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE: SYSTEM SINERGISTICAL APPROACH

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ: СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

***Abstract.** The article is devoted to the methodological ground of principles of management of enterprise economic security on the basis of system-sinergistical approach, to the study of system properties of economic security that gives possibility of further development of theory of safety on principles of modern sinergistical paradigm. The conducted research enables to determine the synergetic management of economic safety of the enterprise.*

***Keywords:** economic security, enterprise, system, management, properties, threats, synergetics.*

***Анотація.** Стаття присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню засад управління економічною безпекою підприємства на основі системно-синергетичного підходу, вивченню системних властивостей економічної безпеки, що надає можливість подальшої розбудови теорії безпеки на засадах сучасної синергетичної парадигми. Проведене дослідження надає змогу визначити синергетичне управління економічною безпекою підприємства.*

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, система, управління, властивості, загрози, синергетика.

Анотація. Стаття посвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню принципів управління економічної безпекою підприємства на основі системно-синергетичного підходу, вивченню системних властивостей економічної безпеки, яка надає можливість подальшого розвитку теорії безпеки на принципах сучасної синергетичної парадигми. Проведене дослідження дає можливість визначити синергетичне управління економічної безпекою підприємства.

Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие, система, управление, свойства, угрозы, синергетика.

Постановка проблеми. Мінливість суспільно-економічного життя сьогодні стає ледь не найбільш стійкою ознакою сучасності. Останнім часом актуальним стає дослідження синергетичних моделей управління соціально-економічними системами. Зростання інтересу до синергетики є закономірним у світлі того, що більшість соціально-економічних систем є відкритими нерівноважними системами, керованими нелінійними законами. Вони виявляють неможливу в області дії лінійних законів здатність до самоорганізації, резонансним чином реагують на зовнішні впливи, їх поведінка неоднозначно визначається попередньою їх еволюцією. Необхідність урахування усіх цих властивостей за сучасних умов очевидна, оскільки застосування стандартів, вироблених для освоєння стабільних систем, що знаходяться в рівноважних умовах і підкоряються лінійним законам, до систем, що здатні до розвитку та самоорганізації, знаходяться у нерівноважних умовах і керовані нелінійними закономірностями, не може привести до успіху і розвитку. Все це обумовлює виняткову теоретичну і практичну важливість дослідження синергетики як науки про системи, що здатні до самоорганізації, пошуку можливостей розкриття особливостей, обґрунтування перспектив і переваг, оцінки ефективності економічних процесів. Системно-синергетичний аналіз дозволить розглянути систему управління економічною безпекою підприємств як відносно відокремлену, таку, що має синергетичні зв'язки між різними суб'єктами на різних рівнях системної ієрархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час більшість наукових досліджень присвячено проблемам загальнодержавної та регіональної економічної безпеки. Хоча питання економічної безпеки на мікрорівні розглядаються в економічній літературі, але окремий науковий напрямок, що розглядає питання економічної безпеки підприємств в комплексі ще не сформовано. Проблемами економічної безпеки на рівні підприємств займаються такі вчені як Бендик А., Грунін О., Гусєв В., Дьомін В., Кисельов В., Кузін Б., Медников М., Пономарьов В., Смагін В., Шаваєв А., Шульц В., Ярочкин В. Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, праці яких присвячені дослідженню економічної безпеки, варто також виділити З. Варналія, В. Геєця, Б. Губського, М. Єрмошенка, В. Мунтіяна, Е. Олейнікова, Г. Пастернак-Таранушенка, А. Сухорукова.

Застосуванню положень синергетики і системно-синергетичного підходу для вирішення завдань економіки і управління присвячені роботи таких вчених, як Ансофф І., Друкер П., Занг В.Б., Петере Е., Майнцер К. Помітний внесок у розвиток економічної синергетики внесли Пригожин І., Аршинов В, Малінецкий Г., Осипов Г., Ольсевич А., Кузнєцов Б., Мясникова Л. та ін. Використання системно-синергетичного підходу в різних галузях науки проаналізовані також у працях вітчизняних дослідників А. Гальчинського, О. Гонти, М. Згуровського, О. Старіша.

Мета статті. Теоретико-методологічне дослідження процесів управління економічною безпекою підприємства з позиції системного підходу та синергізму.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом формується новий підхід до діагностики стану економічної безпеки об'єктів різних рівнів системної ієрархії – системно-синергетичний. Засновником синергетики вважається Герман Хакен, який ввів це поняття в своїй книзі "Синергетика". Синергетика (від грецьк. *synergetikos* – спільний; що діє узгоджено) вивчає процеси утворення масової (колективної) взаємодії в нерівноважних умовах [5]. Тобто, на думку Хакена Г. синергетика – це теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі в цілому можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Соціально-економічна система України зазнала трансформаційних змін від закритої до відкритої. У відкритих системах створюються передумови для реалізації в них самоорганізаційного процесу, що передбачає еволюційний розвиток з перетворенням на нову ефективнішу структуру. Для закритих систем характерні механізми, що спрямовані на встановлення рівноваги. Неоднакові механізми функціонування закритих та відкритих систем потребують різних підходів до прогнозування можливих шляхів їх розвитку. Розглядаючи економічну безпеку як стан системи, який робить можливим або забезпечує та гарантує нескінченно довге функціонування самої системи за умов негативних або небажаних впливів зовнішнього чи внутрішнього характеру, можемо визначити, що система управління економічною безпекою підприємства – це складна та відкрита система. Складність обумовлена складною структурою самого об'єкту, а відкритість – необхідністю врахування внутрішніх та зовнішніх загроз.

Відмінністю синергетичного підходу від традиційного термодинамічного є розгляд матеріальних систем в якості відкритих у просторі та часі, тобто взаємодіючих з навколишнім середовищем, а також таких, які обмінюються речовиною, енергією та інформацією. При взаємодії систем може відбуватися підведення речовини, енергії та інформації із зовнішнього середовища, в результаті чого в системі зменшується ентропія, протікають процеси самоорганізації, утворення нових структур, які одержали найменування дисипативних, проте одночасно можуть також протікати й протилежні – деградаційні процеси.

І.Р. Пригожин ввів поняття "дисипативна структура", тобто структура, що акцентує увагу не стільки на процесі самоорганізації, скільки на зв'язаному з

ним протилежному процесі – розсіюванні, або дисипації енергії, перетворенні її в менш складні й організовані форми [4]. У закритих системах йде тільки процес дисипації як безперервної дезорганізації, хаотичності, руйнування спочатку заданої структури, що і встановила свого часу класична термодинаміка, яку навіть образно іменують "теорією руйнування структур". Проблема безпеки саме пов'язана із забезпеченням збереження системи від будь-якого руйнівного несприятливого впливу зовнішніх і внутрішніх збурень. Безпека в соціально-економічній сфері пов'язується з захищеністю того чи іншого об'єкта від зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, загроз, небезпек. При цьому основними об'єктами, на які спрямовані заходи щодо забезпечення безпеки, є суспільство, держава, людина.

Так, економічна безпека підприємства визначається як захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко запобігати і пристосовуватися до існуючих умов, які не відображаються негативно на його діяльності [2]. Безпека соціально-економічних систем асоціюється з їх збереженням або самозбереженням під час впливу внутрішніх або зовнішніх негативних факторів.

Використання системно-синергетичного підходу вимагає уточнення поняття «система». Науковці виділяють два принципово різні підходи до її визначення – дескриптивний та конструктивний. Згідно з дескриптивним підходом система виокремлюється із середовища, її функціонування пояснюється структурою та зв'язками між елементами цієї структури. Згідно з конструктивним підходом навпаки по заданій функції конструюється структура системи, що їй відповідає. Мета системи за умов конструктивного підходу виникає з проблемної ситуації, яка має бути вирішеною. В такому випадку система є засобом вирішення проблеми.

Удосконалення процесів управління економічною безпекою підприємства можна лише на основі всебічних досліджень процесів її функціонування та розвитку, тобто з позицій системного підходу. Основними особливостями системного підходу є наступні [3]:

- розгляд системи як цілого, що володіє властивостями, відмінними від властивостей кожного з його елементів;
- можливість розгляду елемента даної системи як самостійної системи та розгляд самої системи як елемента більш складної системи;
- врахування всього різноманіття властивостей елементів системи, відношень між ними та властивостей системи в цілому;
- врахування динаміки системи;
- підпорядкування інтересів кожного окремого (елементу) інтересам загального (системи).

До основних синергетичних характеристик підприємства як системи, що здатна до самоорганізації, за Г. Хакеном, слід відносити [6]:

- складність досліджуваних систем і тісний взаємозв'язок між їх різнорідними частинами;
- нелінійність і відкритість системи;

- можливість енергетичного обміну між системою та її оточенням;
- наявність внутрішніх і зовнішніх джерел коливань (флуктацій) системи;
- здатність системи до втрати стабільності (рівноваги, гомеостазу);
- якісний характер змін, що виникають за кількісного нагромадження певних деформацій життєво важливих параметрів;
- наявність і в базової, й в новоствореної системи емерджентних властивостей;
- виникнення нових просторових, часових, просторово-часових функціональних структур;
- впорядкованість або хаотичність структури системи;
- можливості математичної формалізації.

В рамках синергетичного підходу науковці виділяють методологічні властивості систем:

- відкритість економічних систем;
- нерівноважність економічних процесів;
- безповоротність в економічній еволюції;
- нелінійність економічних перетворень;
- неоднозначність економічних цілей [1].

Однією з основних характеристик соціально-економічних систем є емерджентність – поява якісно нових властивостей, які відсутні в її елементах, або не характерні для них. Іншими словами, якість цілого в системі не дорівнює сумі якостей частин, хоча й залежить від них, а об'єднані в систему елементи можуть втрачати властивості, які притаманні ним поза системою.

Економічна безпека проявляє себе як емерджентна властивість економіки, що обумовлена наявністю синергетичних зв'язків між різними суб'єктами на різних рівнях системної ієрархії, відображає економічні відносини з реалізації і захисту інтересів господарюючих суб'єктів в умовах невизначеності та ризику.

Згідно з властивістю емерджентності, інтегрований рівень економічної безпеки підприємства перевищуватиме арифметичну суму її функціональних рівнів. Водночас, ускладнення внутрішньої структури системи зумовлюватиме якісно новий і кількісно вищий рівень забезпечення економічної безпеки. Слід зазначити, що саме властивість емерджентності лежить в основі отримання синергійного ефекту як результату взаємодії окремих елементів і підсистем. Тому, можемо зазначити, що основним завданням економічної безпеки підприємства як системи є поєднання сукупного потенціалу взаємопідтримуючих зв'язків, відносин та узгодженої поведінки її елементів. Вони можуть взаємно підсилювати один одного, що збільшить їх сумарну ефективність.

Підприємство як складна соціально-економічна система складається з двох загальноутворюючих елементів: керованої та керуючої підсистем. Кожна з цих підсистем одночасно виступає відносно рівня підприємства складною системою більш низького порядку. Під керованою підсистемою в контексті цього дослідження нами розуміється економічна безпека, яку створюють її

основні функціональні складові: інформаційна, технічна, фінансова, кадрова, ресурсна, логістична, маркетингова, виробнича, інноваційна тощо.

Керуючий елемент являє собою систему управління й характеризується певною конфігурацією структури, рівнем централізації або децентралізації, формалізації та регламентації, сприйняттям або несприйняттям зовнішніх впливів. Згідно з системним підходом суб'єкт і об'єкт управління є єдиним цілим, що існує у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Оскільки управлінню як такому притаманна властивість системності, то очевидним є визначення механізму управління економічною безпекою з позиції системного підходу та синергетики.

Управління економічною безпекою підприємства – це вплив керуючої підсистеми на керовану підсистему із метою підтримання динамічної рівноваги підприємства. Управління вважають ефективним, якщо ці дві підсистеми досягають адекватності. У результаті взаємодії підсистем формуються загальносистемні якості, тобто ознаки, які властиві системі загалом та зокрема кожній із них. Властивості підсистем визначають їхнє місце у внутрішній конфігурації системи та реалізуються у її функціях, тобто економічна безпека набуває системних характеристик.

Синергетичний аналіз уможливорює перехід від статичного розуміння економічної безпеки (теорії функціонування) до динамічного підходу (теорії розвитку). Системі забезпечення економічної безпеки властивий рух, тому її необхідно розглядати на основі динамічного підходу. Завдяки синергетичному аналізу соціально-економічний розвиток описується через дві моделі: еволюційну і біфуркаційну. Еволюційний етап розвитку передбачає незмінність системної якості і передбачувані лінійні зміни. Але саме тут відбувається наростання внутрішньої нерівноваги (кризи) через що система наближається до біфуркаційного моменту. У точці біфуркації система розгалужується і стає дуже чутливою до зовнішніх і внутрішніх дій. Вибір того чи іншого шляху в точці біфуркації залежить від чинника випадковості, що реалізується через діяльність конкретних осіб (уряду). Синергетичний підхід вимагає не тільки аналізу реальності, але й можливостей, ситуації вибору, точки біфуркації економічного процесу.

Для забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно знайти оптимальне співвідношення між відкритістю та захистом його економічних інтересів. Методологічний апарат синергетики надає можливість дослідження випереджаючого характеру забезпечення економічної безпеки підприємства шляхом попередження загроз. Тобто, у межах моделі нестійкого розвитку розглядаються реальні загрози та їх несприятливі наслідки для підприємства, в свою чергу модель стійкого розвитку повинна мати систему попередження настання можливих загроз.

Система економічної безпеки підприємства ґрунтується на принципі зворотного зв'язку. Зворотний зв'язок може бути позитивним та негативним. Його зміст полягає в тому, що будь-яке відхилення (флуктуація) системи від її бажаного стану є джерелом виникнення в суб'єкта управління відповідної реакції на те, щоб підтримати систему в заданому стані та дозволити прямувати

до своїх цілей. У синергетиці цей принцип називають гомеостазом. Принцип зворотного зв'язку є необхідною умовою перебігу процесів управління на основі обміну інформацією між суб'єктом та об'єктом із метою розроблення керівних рішень. Також він є найважливішим інструментом координації діяльності підприємства та адаптації його до змін зовнішнього середовища. Технічно дія принципу зворотного зв'язку має такий вигляд: відхилення вихідного параметра-сигналу (флуктуація) першого чорного ящика виявляється у процесі його реєстрації другим чорним ящиком, трансформується у відповідний керівний вплив та передається на вхід першого.

Як позитивні, так і негативні флуктуації можуть трансформувати одну систему на якісно іншу в тому випадку, коли досягають критичного значення. Якщо потужність стабілізаційних механізмів є низькою (система досягла високого ступеня нерівноважності), тоді навіть невелике відхилення параметра може спровокувати або руйнування, або "стрибок" у новий якісний стан, тобто в точку біфуркації.

Основні принципи системно-синергетичного підходу дозволяють визначити економічну безпеку, як сукупність елементів, їх властивостей та взаємовідносин в єдиному комплексі, що функціонує відповідно до об'єктивних закономірностей і залежить від певних конкретно-історичних умов.

Можемо сказати, що синергетичне управління економічною безпекою підприємства – це резонансний вплив керуючої підсистеми економічної безпеки на механізми внутрішньої самоорганізації та самодезорганізації керованої підсистеми економічної безпеки за допомогою послаблення відповідних зворотних зв'язків, що нейтралізують можливі загрози. Система забезпечення економічної безпеки володіє відносною відокремленістю, особливою структурою і повинна знаходитися в рівноважному стані із зовнішнім середовищем. Коли ж система знаходиться у нерівноважному стані, вона починає підкорятися законам нелінійного характеру, які досліджуються синергетикою. Аналіз системно-синергетичних аспектів забезпечення економічної безпеки дозволяє державі знайти оптимальне співвідношення між відкритістю економіки та захистом національних економічних інтересів і розробити механізм попередження загроз.

Висновки. На наш погляд, новий підхід синергетичного управління економічною безпекою підприємства є найбільш адаптивним, завдяки якому підприємство здатне підтримувати динамічну рівновагу і зберігати керованість в умовах впливу ендогенних та екзогенних загроз, часових обмежень і дефіциту інших видів ресурсів. Вивчення системних властивостей економічної безпеки показало можливість подальшої розбудови теорії безпеки на засадах сучасної синергетичної парадигми. Синергетичний підхід до управління розширює сучасні світоглядні позиції щодо законів та закономірностей самоорганізації складних соціально-економічних систем.

Бібліографічні посилання:

1. Занг В.Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории: Пер. с англ. Н. В. Островская / Под ред. В. В. Лебедева, В. Н. Разжевайкина. – М.: Мир, 1999. – 335 с.
2. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. - №10. - С.48-51.
3. Петренко Л.М. Використання системного підходу під час моделювання процесів управління економічною безпекою / Л.М. Петренко // Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці, економіці та освіті: зб. наукових праць за матер. наук.-практ. конф., 2005р., 26-28 квітня, м. Кривий Ріг. - Кривий Ріг: КЕІ КНЕУ, 2005. - С. 174-175.
4. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Р. Пригожин, И.Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова ; общ. ред. и послесл. В.И. Арпшнова и др. [Изд. 6-е]. – М. : URSS : Изд-во ЛКИ, 2008. – 294 с.
5. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 404 с. Haken, G. (1980), *Sinergetika* [Sinergetic], Mir, Moscow, Russia.
6. Хакен Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985. – 419 с.
7. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен. – Москва-Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003. – 320 с.

References:

1. Zang VB Synergetic economy. Time and changes in the nonlinear economic theory: Per. from english N.V. Ostrovskaya / Ed. V. V. Lebedeva, V. N. Razhevaykina. - M. : Mir, 1999. - 335 p.
2. Kovalev D. Economic security of the enterprise / D. Kovalev, T. Sukhorukov // Economy of Ukraine. - 1998. - №10. - p.48-51.
3. Petrenko L.M. Vykorystannia systemnoho pidkходу pid chas modeliuвання protsesiv upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu / L.M. Petrenko // Kompiuterne modeliuвання ta informatsiini tekhnolohii v nautsi, ekonomitsi ta osviti: zb. naukovykh prats za mater. nauk.-prakt. konf., 2005r., 26-28 kvitnia, m. Kryvyi Rih. - Kryvyi Rih: KEI KNEU, 2005. - S. 174-175.
4. Prigogine I.R. The Order of Chaos: A New Human Dialogue with Nature / I. R. Prigogine, I. Stengers; per. from english Yu A. Danilov; commonly Ed. and afterl. YOU. Arpshnova and others [Izd. 6th]. - M.: URSS: Publishing house of LKI, 2008. - 294 p.
5. Hacken G. Synergetics / G. Haken. - M. : Mir, 1980. - 404 pp. Haken, G. (1980), *Synergy* [Sinergetic], Mir, Moscow, Russia.
6. Hacken G. Synergetics. Hierarchy of instabilities in self-organizing systems and devices / G. Haken. - M. : Mir, 1985. - 419 p.
7. Hacken G. The mysteries of nature. Synergetics: the doctrine of interaction / G. Haken. - Moscow-Izhevsk: Institute of Computer Studies, 2003. - 320 p.

УДК 658.31

JEL Classification: Q1

Klymenko A. O.

student,

Oles Honchar Dnipro National University

Клименко А. О.

студент,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Клименко А. О.

студент,

Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

INSTITUTIONALIZATION OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP: SPECIFICS AND PERSPECTIVES

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

***Abstract.** The problems of the institutional environment and their influence on the development of innovation entrepreneurship are considered, the most significant features of further institutionalization of innovative entrepreneurship are singled out*

***Keywords:** Innovation, Innovation, Innovation Entrepreneurship, Technical Progress, Innovative Economy*

***Анотація.** Розглянуто проблеми інституційного середовища та їх вплив на розвиток інноваційного підприємництва, виокремлено найбільш суттєві риси подальшої інституалізації інноваційного підприємництва*

***Ключові слова:** інновація, інноваційна діяльність, інноваційне підприємство, технічний прогрес, інноваційна економіка*

***Аннотация.** Рассмотрены проблемы институциональной среды и их влияние на развитие инновационного предпринимательства, выделены наиболее существенные черты дальнейшей институционализации инновационного предпринимательства*

***Ключевые слова:** инновация, инновационная деятельность, инновационное предпринимательство, технический прогресс, инновационная экономика*

Постановка проблеми.

Інноваційне підприємство є найважливішою складовою національної інноваційної системи. На сьогодні на перший план виходить реалізації його дійсно головного завдання – перетворення інтелектуальної розробки у продукт виробництва.

Інтелект, наука здатні створювати все нові і нові продукти-новації, які мають ринковий потенціал та можуть бути втілені у виробництво чи процес надання послуг. Фактично інтелект та наука на сьогодні виступають важливим чинником ефективності та конкурентоспроможності національної економіки. А для вмілого застосування таких підходів нам з вами необхідно визначити можливості інституалізації такого виду діяльності як інноваційне підприємництво.

Актуалізація та пріоритетність проблеми інституціоналізації інноваційного підприємництва зумовлені рядом обставин, головною з яких є підвищення значущості інституціональних факторів. Сьогодні конкурентоспроможність національних економік і фірм все більше визначається здатністю до інновацій, сприйняття новітніх технологічних досягнень, в основі яких знаходяться людський, інтелектуальний та соціальний капітал, тобто певні якості робочої сили та мотивації робітників. Саме ця обставина створює економічні імперативи процесу інституціоналізації.

Аналіз досліджень і публікацій.

Піднята проблема не залишається поза увагою науковців, а ґрунтовно досліджується. Як приклад можна навести роботи М. Туган-Барановського, Р. Капелюшнікова, А. Чухна, В. Гейця, А. Гриценка, Т. Гайдая, В. Якубенка, В. Тамбовцева, В. Радаєва, С. Кірдіної, А. Шастітко, В. Вольчика, П. Саблука, В. Юрчишина, М. Маліка, С. Кваші, В. Месель-Веселяка, М. Дем'яненка, О. Шпичака, В. Зіновчука, Т. Осташко, М. Латиніна, О. Мороз, М. Йохна, М. Корецького, А. Мазура, Ю. Лопатинського та багатьох інших.

До вивчення ролі інновацій у розвитку підприємництва приступали ще представники класичної політичної економії. Адам Сміт та Давид Рікардо, досліджуючи механізм відтворення суспільного капіталу, робили наголос на новому терміні «технічний прогрес», яким вживали як одну з необхідних речей для подальшого економічного розвитку, зростання продуктивності праці.

Технічний прогрес, за словами авторів, стає основою для подальшого поділу праці і впровадження спеціалізації робітників, що разом в свою чергу дозволяє підвищити продуктивність праці і збільшити обсяги виробництва. А. Сміт в своїй роботі «Дослідження природи та чинників багатства націй» вивчає вплив поділу праці і спеціалізації на підвищення продуктивності праці та нагромадження капіталу в цілому. І вже, враховуючи вклад попередника, Д. Рікардо, досліджуючи капіталістичне господарство як саморегульовану систему з ідеальними внутрішніми зв'язками, термін «технічний прогрес» використовує для обґрунтування порівняльних переваг міжнародного поділу праці і спеціалізації країни [2].

Наприкінці ХІХ та в першій половині ХХ ст. в світ виходять кілька робіт Михайла Туган-Барановського, Миколи Кондратьєва і Йозефа Шумпетера, в яких були зроблені оригінальні інноваційні спостереження. М. Туган-Барановський у своїй праці «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» (1894) дослідив різні підходи до пояснення впливу технічного прогресу та відповідних змін на економічний розвиток. Його

висновок про те, що не споживання керує виробництвом, а навпаки – виробництво управляє споживанням через нагромадження позичкового капіталу та його інвестування, багато років був основою саме індустріального способу виробництва.

Тепер можна констатувати, що саме така теза і описала все, що відбувається у суспільстві, яке орієнтовано на індустріалізацію та виробничі потужності. Тільки в епоху інформаційного суспільства ми почали бачити трансформації цього принципу, і знову споживач з його бажаннями та потребами виходить на перший план при розвитку нових товарів та послуг. Проте, на думку українського вченого, в той час позикові капітали поглинають наукові відкриття і технічні вдосконалення й підштовхують виробництво.

Виділення раніше невіршеної частини проблеми.

Сьогоднішні умови господарювання вимагають від українських підприємств адекватних механізмів реагування на динамічні зміни зовнішнього середовища, постійно зростаючі вимоги споживачів та велику конкуренцію на ринках.

Ефективна реалізація власності можлива, якщо створено розвинутий інститут підприємництва, забезпечені специфікація та надійний захист прав власності на ресурси і результати їх використання, існують дієві стимули для ефективного використання ресурсів, нагромадження в інноваційному виробництві [7].

Досвід та рекомендації зарубіжних та вітчизняних вчених є беззаперечним, однак недостатньо з'ясованими є питання впливу інституційного середовища на розвиток інноваційного підприємництва.

Мета статті.

Метою статті є визначення проблем інституційного середовища та їх вплив на розвиток інноваційного підприємництва в Україні, виокремлення найбільш суттєвих рис подальшої інституалізації інноваційного підприємництва.

Результати дослідження.

Фундаментальна цінність інституціонального підходу як інструменту пізнання реальної дійсності, системного знання про неї та її перетворення зумовили необхідність відходу від абстрактного, схоластичного теоретизування поза часом і простором, поза реальними імперативами і викликами сьогодення й майбутнього, його невизначеності, загроз, можливостей та втрат. Саме тому інституціональний і девелопментський (тобто пов'язаний із процесом розвитку) підходи, обумовлюють та доповнюють один одного [1].

Центральним фактором при формуванні тривалого економічного зростання необхідні інновації у всіх сферах економічної діяльності. А для такого широкого застосування виникає потреба досконалого функціонування всіх суб'єктів економічного середовища, а також налагоджена взаємодія їх між собою.

І теоретики, і практики вже звернули свою пильну увагу на потенціал розвитку інноваційного підприємництва. Визнано, що внутрішнім джерелом та рушійною силою подальшого розвитку такого виду діяльності виступають

розробка і впровадження інновацій у всіх сферах економічної діяльності. І процес охоплення нових сфер жвавішає з кожним роком.

Науковці на сьогодні вже навіть визначили склад учасників інфраструктури інноваційної економіки, який подано на рис. 1.

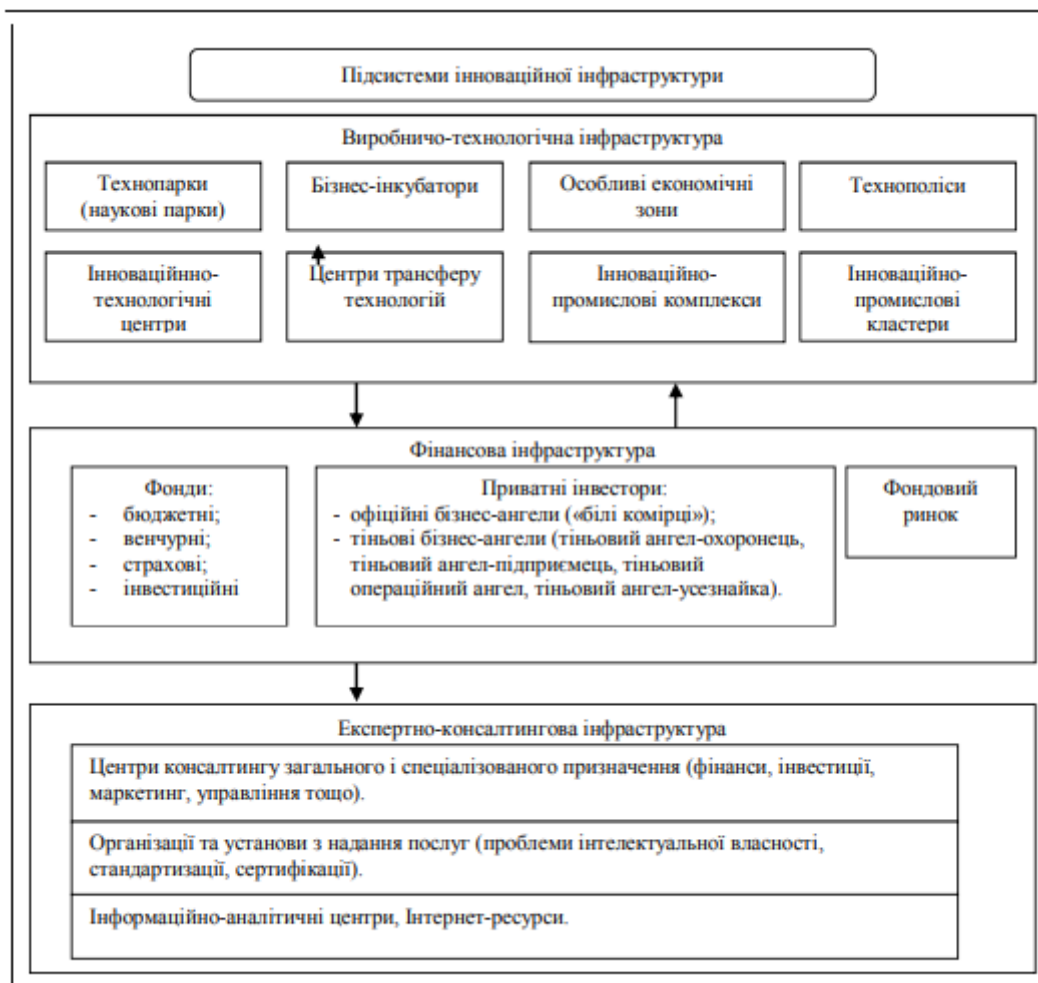

Рис. 1. Інноваційна інфраструктура економіки [1]

Актуальність інституційного облаштування інноваційно-економічного простору України визначається не тільки її недосконалістю і де-не-де відсутністю, а й негайною необхідністю формування інструменту для реалізації певної інноваційно-економічної стратегії [3].

Інституційна інфраструктура інноваційної економіки не тільки забезпечить, а й оптимізує взаємодію ринку та держави. Вона, з одного боку, збагатить і диверсифікує її функції, а з іншого – трансформує глибинні регулятивні пристрої й інструменти м'якої корекції [5].

Не лише інституції впливають на розвиток інноваційного бізнесу. Інноваційне підприємництво зі зростанням ступеня свого розвитку, слід розглядати як основу для подальшого розвитку вищих технологічних укладів, посилення якості та проникнення у всі сфери життя інформаційної моделі економіки. Відбувається тісна взаємодія інноваційного підприємництва та інших інститутів, яка полягає у створенні інститутами сприятливих умов для суб'єктів інноваційного підприємництва та, у разі їх успіху, локалізації

інноваційної квазіренти в межах національної економіки, а отже, і рушійної сили економічного зростання країни [4].

Впровадження в інноваційній сфері дозволяють нам побачити зниження ризикованості та невизначеності у функціонування національної економіки. Це є дійсно важливим наслідком інституалізації інноваційних суб'єктів в економіці. Без статусу, без визначеності вони здійснюють свою діяльність навмання, без можливості повноцінно продемонструвати результати своїх розробок через адміністративні, юридичні, фінансові обмеження та загрози. Вихід «із тіні» та обрання правильної форми функціонування надає більше захисту та можливостей розвитку.

Встановлення правил надає економічним суб'єктам можливості для повноцінної організації своєї роботи, розкриття потенціалу та створює альтернати для вибору будь-яких партнерів, постачальників. А загалом норми і традиції в даному випадку використовуються як інструменти, що забезпечують структурованість і передбачуваність шляхів та результатів розвитку національної економіки. Норми та традиції в суспільстві дозволяють також приймати структуровані управлінські рішення, особливо стратегічного характеру, тому що спонукають економічних і соціальних агентів діяти відповідно встановлених на полі дій правил, норм, прав та обов'язків. Особливе значення набуває розширення інституціонального потенціалу у сфері контрактів та угод, які є основою підприємницької діяльності, соціального партнерства, взаємодії держави і бізнесу [9].

Здійснення інституційних перетворень може бути проведено за одним з наступних підходів: конструктивним чи компромісним. При конструктивному підході відбувається побудоване на раціональних основах конструктивне оформлення політичної та економічної організації держави на основі застосування методів та моделей стратегічного управління, яке передбачає визначення мети та запланованих пріоритетних шляхів розвитку держави. Конструктивний підхід разом із швидкими реформами І. Г. Манцуров називає революційною моделлю змін, усі інші комбінації з повільними реформами – еволюційною моделлю. Компромісний підхід передбачає спонтанні ситуативні інституційні підходи вирішення проблем у сфері економіки чи політики в момент їх виникнення чи виявлення [6].

Давайте розглянемо процес інституалізації крок за кроком.

Перший крок для створення можливостей для побудови нового бізнесу включає в себе формулювання того, якою організація "хоче бути" та ідентифікація наявних та потрібних ресурсів для досягнення цього бачення. Ініціатори та безпосередні реалізатори повинні визначити стратегічні цілі та межі, а також створити збалансований портфель можливостей зростання, що відображає їх стратегію.

Лідери бізнесу часто скептично ставляться до визначення стратегічних цілей та кордонів, вважаючи, що їх стратегія вже добре визначена і широко відома. Або вони стверджують, що "прибирання кордонів" – це найкращий спосіб дозволити менеджерам визначати можливості або забезпечувати подальший розвиток. Тим не менш, вищому керівництву корисно досягти

консенсусу щодо двох тем: стратегічних цілей та конкретних варіантів, які вони будуть і не розглядатимуть для досягнення цих цілей.

Перша частина дискусії полягає у визначенні бажаного результату інноваційних зусиль компанії, і де вона очікує зростання. Загалом, зростання відбувається завдяки органічним зусиллям або придбанням, які розширюють основний бізнес, переходять на сусідні ринки або створюють абсолютно новий бізнес. Компанії повинні мати приблизну оцінку своїх фінансових цілей та того, скільки зростання вони очікують від кожної з цих категорій.

Друга частина дискусії визначає, які стратегії компанія не буде і буде розглядати, щоб досягти своїх цілей зростання. Компанії повинні мати консенсус щодо того, що є "бажаним", "обговорюваним" та "немислимим" за низкою стратегічних вимірів.

Компанії повинні підходити до зростання, враховуючи одночасну реалізацію декількох проектів для досягнення своїх цілей зростання. Як не дивно, організації часто вважають, що їх розподіл ресурсів не відповідає їх передбачуваним стратегіям. Часто більшість їх інвестицій входить в категорію додаткових покращень, з небагатьма, які кваліфікуються як нові ініціативи зростання. Незважаючи на відсутність "магічної формули" для того, що має виглядати як ідеальний портфель, розумний підхід може бути розколом 50/30/20 – орієнтовані основні вдосконалення, логічні розширення основного бізнесу та нові ініціативи зростання. Проте цей баланс, швидше за все, недосяжний у кожному підрозділі великої організації. Проте його можливо досягати в малому та середньому бізнесу.

Важливо пам'ятати, що просто вважати свої напрямки інвестування збалансованими, безглуздо. Компанії повинні належним чином розподіляти ресурси на різні види інновацій. Дійсно, стратегія не визначає, як компанії розподіляють ресурси. Тому компанії повинні переконатись, що вони відкладають ресурси – людські, матеріальні, фінансові тощо – на різні види інноваційних ініціатив таким чином, що відповідає їх стратегічним цілям.

Звичайно, це вимагає дисципліни для підтримки окремих джерел ресурсів, будь-то фінансування чи люди. Якщо основний бізнес стикається з проблемою, є переважна спокуса використовувати ресурси, які компанія виділила на інноваційні заходи, щоб врятувати компанію. У короткостроковій перспективі це може мати відчутний сенс, в довгостроковій перспективі це може бути катастрофічним.

Ця спокуса є однією з причин того, чому важливо зберегти основне підприємство якнайкраще. Фактично, найкращий час для початку інвестування в нові компанії, що розвиваються, коли компанія, здавалося б, не потребує цього. Коли основний бізнес «хворіє», у компанії може з'явитися шанс швидко запустити новий бізнес. Тиск може прискорити цілий комплекс рішень – націлювання на великі ринки, які вже заповнені сильними конкурентами, чи вивід на ринок новітньої технології.

Компанії повинні по-різному розглядати різні види інноваційних можливостей. Незважаючи на те, що менеджери по-різному підходять до різного роду проблем, компанії, як правило, об'єднують речі, пов'язані з ростом,

і керують ними за допомогою єдиного набору показників. Це не має сенсу. Поступове поліпшення існуючого ринку просто неможливо виміряти, контролювати та управляти так, якби це була смілива нова стратегія на ринках, що розвиваються. Одним із шляхів досягнення принципово різних можливостей гарантується, що одна з можливостей буде недооцінена.

На мікрорівні як агенти розвитку слід розглядати інноваційні підприємства як установи інституціоналізації. Сталий інноваційний розвиток підприємства – це формування траєкторій інноваційного розвитку компанії, за яким можна "розширити" інноваційний розвиток, сповільнюючи деградацію інноваційних продуктів. У свою чергу, інституційні траєкторії формуються під впливом важливих факторів, які слід враховувати: збільшення прибутку (аналогія ефективності масштабу в рамках інституційної теорії, пов'язана з високими витратами на передачу нових технологій) та ринкова недосконалість, що характеризується значними операційними витратами. У зв'язку з цим специфічна технологія, що заохочує інновації, в ряді інших передових технологій, є "сукупною конкуренцією" [10].

Об'єктом інституціоналізації на мезо-рівні є макро-технологія, а агентом розвитку – органом управління спеціального інституту розвитку - технологічними платформами. Економічний механізм функціонування останньої базується на розвиненій динамічній моделі інновацій, і як технології управління пропонується інституційна синергетична модель управління стійким інноваційним розвитком на мезо-рівні. Така передача інноваційних взаємодій у інституційну форму вимагає застосування не лише ринкового та конкурентного підходу, але й відображення зовнішніх ефектів інновацій в усьому ланцюгу інноваційних взаємодій, які за природою не є операціями купівлі-продажу. Більш того, вважається, що формування технологічних платформ, яке не супроводжується відповідними позитивними зовнішніми впливами, є нестабільним. Тому необхідна інституціоналізація додаткових чинників для забезпечення сталого розвитку інноваційного розвитку у формі процесів та технологій самоорганізації інноваційно активних підприємств [10].

Суттєвою є роль інституціонального облаштування в оптимізації функцій держави, в тому числі і в досягненні ефекту державно-ринкової синергії. За допомогою інституціональної інфраструктури держава мінімізує своє пряме (адміністративне) втручання в економічні процеси. Адміністрування замінюється впливом опосередкованим, що здійснюється через тонке налаштування відповідних інститутів ринкової інфраструктури. Ефективність держави в цьому разі підвищується, і надуманість так званої адміністративної реформи стає очевидною [8].

Висновки та пропозиції.

Інноваційний тип розвитку підприємства характеризується поширенням використання передових технологій у виробничому процесі і відповідною переорієнтацією на високотехнологічну продукцію, прогресивними організаційно-управлінськими рішеннями щодо мікро-, мезо- та макропроцесів в економіці.

Здійснення інституційних перетворень може бути проведено за одним з наступних підходів: конструктивним чи компромісним. При конструктивному підході відбувається побудоване на раціональних основах конструктивне поєднання обраних напрямків. А при компромісному – обираються ті напрямки, які не вимагають пригнічення інтересів сторін.

Центральним фактором при формуванні тривалого економічного зростання необхідні інновації у всіх сферах економічної діяльності. А для такого широкого застосування виникає потреба досконалого функціонування всіх суб'єктів, а також налагоджена взаємодія їх між собою.

В нашому дослідженні ми зупинилися на складі учасників інфраструктури інноваційної економіки.

Ефективність діяльності виробників інноваційної продукції залежить від розвиненості інфраструктури інноваційного ринку. Насамперед потребує вдосконалення особлива ланка – комерційні структури, що безпосередньо забезпечать розвиток інноваційної сфери та формування відповідних відносин між суб'єктами господарювання (система комерційних банків, страхові компанії, торговельні й фондові біржі, венчурні фонди).

За допомогою інституціональної інфраструктури держава мінімізує своє пряме (адміністративне) втручання в економічні процеси.

Інституціоналізація інноваційного підприємництва є необхідною для впровадження нових технологій, підвищення рівня якості продукції та ефективності виробництва. Допустима гармонізація співвідношення між ринком і державою визначається такими головними параметрами, як захист свободи особистості, власності та підприємництва.

Бібліографічні посилання:

1. Дубіщев В. П., Краус Н. М. Інноваційна економіка та її інституціоналізація. // ПолтНТУ: «Економіка і регіон» №3 (52), 2015. – С. 22-27.
2. Вітлінський В. В. Економіка підприємств. – К.: ТОВ «Борисфен-М», 2006. – 336 с.
3. Носова О. Прямі іноземні інвестиції у трансформаційній економіці України. // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 47-51.
4. Гусев В. В., Гусева Я.В. Структуризация институционализации инновационного предпринимательства в России. – Москва: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «МГУТУ им. К.Г. Разумовского» (Первый казачий университет), Россия, 2015. – 18 с.
5. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 397 с.
6. Микитюк П. П., Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Сковчиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник. – Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. – 224 с.
7. Мозолюк Н. І. Інституціоналізація інноваційного розвитку // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 10. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я.І., 2015. – 404 с.
8. Пахомов С. Ю. Економічне зростання в контексті інституціоналізму / С.Ю. Пахомов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 4. – С. 11–16.

9. Кубиній Н. Ю., Шеверя М. Ю., Федорович О. А., Попович В. В. «Принципи та важелі інституалізації інноваційної діяльності». // I Международная научно-практическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях» (Полтава, 14-15 февраля 2013 г.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20130214_econ/1_kubiniy.htm.
10. Marina V. Shinkevich, Aleksey I. Shinkevich, Liudmila A. Ponkratova, Natalya V. Klimova, Guzel F. Yusupova, Irina V. Lushchik, Tatiana A. Zhuravleva. Models and Technologies to Manage the Institutionalization of Sustainable Innovative Development of Meso-Systems. // MCSER Publishing, Rome: Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol. 6 S2, November. – 2015.

References:

1. Dubishchev V. P., Kraus N. M. Innovatsionnaya ekonomika i yeye institutsionalizatsiya. // PoltNTU: «Ekonomika i region» №3 (52), 2015 - S. 22-27.
2. Vitlinskiy V. V. Ekonomika predpriyatiy. - M.: ООО «Borisfen-M», 2006. - 336 s.
3. 2. Nosova A. Pryamyie inostrannyye investitsii v transformatsionnoy ekonomike Ukrainy. // Ekonomika Ukrainy. - 2000. - № 5. - S. 47-51.
4. Gusev V. V., Guseva YA.V. Strukturizatsiya intitutsionalizatsiy innovatsionnogo predprinimatel'stva v Rossii. - Moskva: Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya «MGUTU im. K. Razumovskogo» (Pervyy kazachiy universitet), Rossiya, 2015 - 18 s.
5. Zyan'ko V. V. Innovatsionnoye predprinimatel'stvo: sushchnost', mekhanizmy i formy razvitiya. Monografiya. - Vinnitsa: Universum - Vinnitsa, 2008. - 397 s.
6. Mikityuk P. P., Krys'ko ZH. L., Ovsyanyuk-Berdadina A. F., Skochilyas S. M. Innovatsionnoye razvitiye predpriyatiya. Uchebnoye posobiye. - Ternopol': ООО «Printer Inform», 2015. - 224 s.
7. Mozolyuk H. I. Instutsionalizatsiya innovatsionnogo razvitiya // Vestnik Kamenets-Podol'skogo natsional'nogo universiteta imeni Ivana Ogiyenko. Ekonomicheskije nauki. Vypusk 10. - Kamenets-Podol'skiy: FOP Sysin YA.I., 2015 - 404 s.
8. Pakhomov S. YU. Ekonomicheskij rost v kontekste institutsionalizma / S.YU. Pakhomov // Formirovaniye rynochnykh otnosheniy v Ukraine. - 2013. - № 4. - S. 11-16.
9. Kubin N. YU., Sheverya M. YU., Fedorovich A. A., Popovich V. V. «Printsipy i rychagi instutualizatsii innovatsionnoy deyatel'nosti». // I Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya Internet-konferentsiya «Aktual'nyye voprosy povysheniya konkurentosposobnosti strany, biznesa i obrazovaniya v sovremennykh ekonomicheskikh usloviyakh» (Poltava, 14-15 fevralya 2013 g.). [Elektronnyy resurs] - Rezhim dostupa: http://www.confcontact.com/20130214_econ/1_kubiniy.htm.
10. Marina V. Shinkevich, Aleksey I. Shinkevich, Liudmila A. Ponkratova, Natalya V. Klimova, Guzel F. Yusupova, Irina V. Lushchik, Tatiana A. Zhuravleva. Models and Technologies to Manage the Institutionalization of Sustainable Innovative Development of Meso-Systems. // MCSER Publishing, Rome: Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol. 6 S2, November. - 2015.

УДК 332:330.322:338.43
JEL Classification E20, Q10, Q13

Kushnir S.A.,
PhD, associate professor,
Chabanets A.A.,
student,
Zaporozhye National University

Кушнір С.О.,
кандидат економічних наук, доцент,
Чабанець О.О.,
студент,
Запорізький національний університет

Кушнір С.А.,
кандидат экономических наук, доцент,
Чабанец А.А.,
студент,
Запорожский национальный университет

ANALYSIS OF INVESTMENT DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE AND ZAPOROZHISK REGION

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ОРІЄНТИРІВ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ ТА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ОРИЕНТИРОВ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ И ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of investment income in the agrarian sector of the Zaporozhye region and Ukraine. The article reflects the main problems hindering the inflow of investments into the agricultural sector, summarizes the main objectives and investment guidelines for the development of the agricultural sector. The analysis of exports of products of the agricultural sector of the Zaporozhye region and Ukraine. The analysis of foreign direct investment and capital investment in the agricultural sector of the Zaporozhye region and Ukraine.*

***Key words:** investments, agricultural sector, investment attractiveness, agribusiness, investment activity, investment guidelines.*

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу інвестиційних надходжень у аграрний сектор Запорізької області та України. У статті висвітлено основні проблеми, що стримують надходження інвестицій у аграрний сектор, узагальнено основні цілі та інвестиційні орієнтири розвитку аграрного сектора. Проведено аналіз експорту продукції аграрного сектору Запорізької області та України. Проведено аналіз надходжень прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в аграрний сектор Запорізької області та України.*

***Ключові слова:** інвестиції, аграрний сектор, інвестиційна привабливість, агробізнес, інвестиційна активність, інвестиційні орієнтири.*

***Аннотація.** Стаття посвящена аналізу інвестиційних поступлень в аграрний сектор Запорізької області та України. В статті отражені основні проблеми, що зберігають приток інвестицій в аграрний сектор, обобщені основні цілі та інвестиційні орієнтири розвитку аграрного сектора. Проведен аналіз експорту продукції аграрного сектора Запорізької області та України. Проведен аналіз поступлень прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в аграрний сектор Запорізької області та України.*

***Ключеві слова:** інвестиції, аграрний сектор, інвестиційна привабливість, агробізнес, інвестиційна активність, інвестиційні орієнтири.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях аграрний сектор економіки залишається одним з провідних, тому загострюється питання розвитку агробізнесу в Україні. Одним з шляхів забезпечення розвитку аграрного сектору є забезпечення його інвестиційної привабливості. Саме розвиток аграрного сектору дасть можливість виходу вітчизняного агробізнесу на нові міжнародні ринки, збільшити експорт агропродукції, а також вирішити проблеми місцевого характеру, що пов'язані з низьким рівнем розвитку місцевої інфраструктури та добробуту сільського населення, зайнятості на селі.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам розвитку аграрного сектору, зокрема формуванню інвестиційного клімату, аналізу інвестиційної привабливості, формуванню інвестиційних орієнтирів, присвячено багато вітчизняних та зарубіжних наукових праць. Вагомий внесок у дослідження цих проблем зробили такі науковці, як С. Біла, І. Бланк, В. Гончаров, М. Долішній, Н. Коваленко, М. Кропивка, А. Пересада, П. Саблук, А. Сухоруков, В. Ткаченко, В. Шевчук, У. Шарп та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах ринкової економіки інвестиційна привабливість є одним з головних чинників ефективного розвитку агробізнесу. Вважаємо за потрібне проаналізувати сучасний стан інвестиційного клімату аграрного сектору, висвітлити проблеми, що стримують збільшення інвестиційних надходжень, виділити головні стратегічні цілі розвитку та заходи, направлені на пошук інвестиційної активності аграрного сектору.

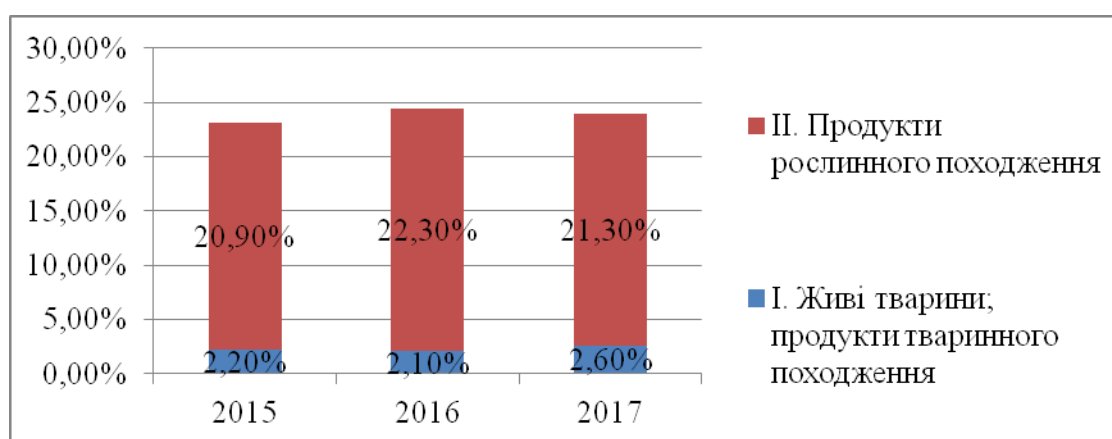
Метою статті є дослідження сучасного стану інвестицій в Україні та в Запорізькій області, стратегічних цілей розвитку агросектору, причин та факторів, що впливають на інвестиційну привабливість країни в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних реаліях Україна має нереалізований потужний ресурсний потенціал в аграрному секторі економіки. Підтвердженням цьому є факт, що в Україні зосереджено приблизно п'ята частина чорноземних ґрунтів світу, при цьому 60% ґрунтів України складає саме чорнозем, який є національним багатством України. 70% від загальної площі країни (42 млн. га) займають сільськогосподарські угіддя.

Зважаючи на це, розвиток агробізнесу в Україні може не тільки вивільнити нереалізований потенціал аграрного сектору, але й спричинити потужний стрибок розвитку економіки країни.

Експорт сільськогосподарської продукції України в 2015-2017 рр.

Рік	2015		2016		2017	
Група товарів	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	823434,9	2,20%	775036,9	2,10%	1108757	2,60%
II. Продукти рослинного походження	7971493	20,90%	8093694	22,30%	9215708	21,30%
Усього	38127150	100,00%	36361711	100,00%	43264736	100,00%

Рис. 1. Частка сільськогосподарської продукції від загального обсягу експорту України в 2015-2017 рр.

Примітка: побудовано автором на основі [5].

Аналіз даних таблиці 1 показує, що аграрний сектор України, а саме його складова – сільське господарство, залишається провідним сектором економіки, адже сільськогосподарські товари у структурі експорту протягом 2015-2017 рр. складають трохи менше четвертої частини від загального обсягу експорту, частка агропродукції у структурі ВВП у 2017 році дорівнює 10,23%.

Проаналізуємо ситуацію в Запорізькій області (табл.2).

В Запорізькій області прослідковується тенденція зростання обсягу експорту сільськогосподарської продукції, в 2017 р. порівняно з 2015 р. обсяг продуктів тваринного походження збільшилось на 10210,3 тис. дол. США (33,69%) та обсяг продуктів рослинного походження збільшився на 23416,8 тис. дол. США (10,68%). У 2017 р. частка продуктів тваринного та рослинного походження від загального об'єму експорту склала лише 1,02% та 7,35% відповідно, що говорить про досить низькі позиції серед областей країни по експорту агропродукції.

**Експорт сільськогосподарської продукції
Запорізької області в 2015-2017 рр.**

Рік	2015		2016		2017	
	тис. дол. США	у % до загальног о обсягу	тис. дол. США	у % до загальног о обсягу	тис. дол. США	у % до загальног о обсягу
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	20095,5	0,69%	25615,4	1,12%	30305,8	1,02%
II. Продукти рослинного походження	195760,2	6,68%	154857,6	6,75%	219177	7,35%
Усього	2931027	100,00%	2292804,6	100,00%	2980861	100,00%

Примітка: розроблено автором на основі [8].

Аналізуючи дані, надані Державною службою статистики, щодо стану та перспектив розвитку ділової активності сільськогосподарських підприємств, наведемо фактори, що стримують сільськогосподарську діяльність агробізнесу протягом 2017-2018 рр.:

- 25-30% підприємств страждають від погодних умов та фінансових обмежень;
- 8-12% підприємств страждають від недостатнього попиту на їх продукцію;
- 3-7% підприємств відчувають нестачу матеріалі, устаткування та робочої сили [5].

Прийнята КМУ Стратегія розвитку аграрного сектору економіку на період до 2020 р. від 17 жовтня 2013 р. № 806-р, метою якої є створення організаційно-економічних умов для ефективного розвитку аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною [4], визначає стратегічні цілі розвитку аграрного сектору, а саме:

- гарантування продовольчої безпеки держави;
- забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектору на основі його багатокладності;
- сприяння розвитку сільських поселень та формування середнього класу на селі через забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення їх доходів;
- підвищення інвестиційної привабливості галузей аграрного сектору та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств;
- підвищення конкурентоспроможності продукції, ефективності галузей, стабільність ринків;
- розширення участі України у забезпеченні світового ринку продукцією сільського господарства та продовольства;

- раціональне використання сільськогосподарських земель та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на довкілля [4].

На жаль, наразі склалась така ситуація, коли вітчизняні банки та інші фінансові установи зацікавлені у фінансуванні недорогих та короткострокових інвестиційних проектів, натомість агробізнес потребує більш кардинальних. Ці проекти потребують великого об'єму фінансових ресурсів та займають більше часу для реалізації. Тому досягнення вище зазначених цілей потребують створення ефективної інвестиційної політики розвитку агробізнесу.

Ключовими проблемами, що обмежують розвиток аграрного сектору та стримують збільшення інвестиційної привабливості є:

- незавершеність земельної реформи;
- фізично та морально застаріла техніка та низькі темпи її оновлення;
- нестабільність позицій національного агровиробника на міжнародному ринку через складний процес адаптації до міжнародних вимог якості аграрної продукції;
- недосконалість інфраструктури аграрного ринку;
- низький попит на вітчизняну продукцію аграрного сектору на внутрішньому ринку через низьку платоспроможність населення країни;
- недостатня інформованість агровиробників про кон'юктуру ринку та умов ведення бізнесу в аграрному секторі;
- відсутність мотивації виробників до дотримання агроекологічних вимог виробництва;
- зростання собівартості агропродукції через використання морально та фізично застарілої техніки;
- недосконалість нормативно-правового регулювання аграрного сектору [4, 7].

Таблиця 2

Обсяг капітальних інвестицій в аграрний сектор України в 2013-2017 рр.

	2013	2014	2015	2016	2017	Темп зростання 2017 до 2013р.
Усього	249873	219420	273116	359216	448462	179,48%
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	18587,4	18795,7	30154,7	50484	64243,3	345,63%
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	18175	18388,1	29309,7	49660	63400,7	348,83%
Лісове господарство та лісозаготівлі	383,4	381	788,5	777,1	768,9	200,55%
Рибне господарство	29	26,6	56,5	46,9	73,7	254,14%

Примітка: розроблено автором на основі [5].

Аналіз таблиці 3 показує, що навіть при зменшенні обсягу прямих іноземних інвестицій відбувається шалене зростання обсягу капітальних

інвестицій в аграрний сектор. У 2017 р. частка капітальних інвестицій від загального обсягу склала 14,33%, хоча в 2013 р. частка складала 7,44%. Тобто, збільшення капітальних інвестицій у структурі відбулось майже в 2 рази.

Таблиця 4

**Обсяг капітальних інвестицій в аграрний сектор
Запорізької області в 2017 р., млн. грн.**

	Україна	Запорізька область	% до загального обсягу	Частка капітальних інвестицій у Запорізьку область
Усього	448462	15879,713	100%	3,54%
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	64243,3	2932,873	18,47%	0,65%
сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	63400,7	2926,84	18,43%	0,65%
лісове господарство та лісозаготівлі	768,9	0,488	0,003%	0,0001%
рибне господарство	73,7	5,545	0,03%	0,0012%

Примітка: розроблено автором на основі [8].

В Запорізькій області частка капітальних інвестицій від загального обсягу капітальних інвестицій в Україні складає 3,54% у 2017 р. Найбільша частка належить капітальним інвестиціям в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг, що складає 2926,84 млн. грн, або 18,43% від капітальних інвестицій в аграрний сектор Запорізької області. Мінімальні обсяги в лісове господарство та лісозаготівлі пов'язані з відсутністю лісів в області.

Важливим джерелом ресурсів для розвитку агробізнесу в Україні слугують прямі іноземні інвестиції. Інвестиційна непривабливість не тільки аграрного сектору, а й в цілому економіки України, спричинена соціально-економічною кризою 2014-2015 рр., створює умови нестачі ресурсів для розвитку агробізнесу.

Таблиця 5

**Обсяг прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор України
2013-2017 рр., млн. дол. США**

Рік	Аграрний сектор	У % до загального обсягу	Усього
2013	717,8	1,39%	51 705,3
2014	776,9	1,45%	53 704,0
2015	617,0	1,52%	40 725,4
2016	502,2	1,39%	36 154,5
2017	586,2	1,56%	37 513,6
На поч. 2018	621,9	1,59%	39 144,0

Примітка: розроблено автором на основі [5].

Аналіз таблиці 5 підтверджує вказане вище, та хоча частка прямих іноземних інвестицій у аграрний сектор від загального обсягу іноземних інвестицій в поточному році є найбільшою з 2013 р., їх обсяг менший за передкризовий обсяг.

Слід звернути уваги, що водночас зі збільшенням обсягу капітальних інвестицій прослідковується зменшення прямих іноземних інвестицій. Проаналізуємо дані по Запорізькій області (табл. 6).

Таблиця 6

Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну та Запорізьку область в розрізі секторів 2017 р., млн. дол. США

Сектор	Україна	% до загального обсягу	Запорізька область	% до загального обсягу	Частка капітальних інвестицій у Запорізьку область
Усього	37 513,60	100,00%	915,73	100,00%	2,44%
Сільське, лісове та рибне господарство	586,2	1,56%	3,21	0,35%	0,01%
Промисловість	9 667,6	25,77%	629,34	68,73%	1,68%
Будівництво	1 043,3	2,78%	3,00	0,33%	0,01%
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	5 106,5	13,61%	126,34	13,80%	0,34%
Фінансова та страхова діяльність	9 910,7	26,42%	25,81	2,82%	0,07%

Примітка: розроблено автором на основі [8].

Аналіз таблиці 6 показав, що обсяг іноземних інвестицій до аграрного сектору Запорізької області в 2017 р. склав 3,21 млн. дол. США, що становить 0,35% іноземних інвестицій у Запорізьку область.

Пріоритетним напрямом іноземних інвестицій в Запорізьку область є промисловий сектор – 629,34 млн. дол. США, що становить 68,78% іноземних інвестицій у Запорізьку область та 1,68% іноземних інвестицій у економіку країни в цілому.

Наведені факти говорять, що аграрний сектор країни динамічно розвивається. Зважаючи на наслідки соціально-економічної кризи 2014-2015 рр., величезний темп зростання капітальних інвестицій вражає, але навіть його можна збільшити за умови формування ефективної інвестиційної політики розвитку агробізнесу та ефективного запровадження ринку землі.

На нашу думку, головні орієнтири збільшення інвестиційної привабливості аграрного сектору чітко сформовані в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Пожвавлення інвестиційної активності в аграрному секторі передбачається досягти таким чином:

- стимулювати зайнятості населення в сільській місцевості, включаючи розвиток аграрного бізнесу, сільського туризму, тощо;

- створити умови для соціального розвитку села, стійкої мотивації до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі;
- завершити земельну реформу шляхом скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення;
- поетапної трансформації системи оподаткування в аграрному секторі, розробка нового інструментарію системи оподаткування;
- переорієнтувати вітчизняні банки та інші фінансові структури на підтримку агробізнесу;
- забезпечити розвиток сільськогосподарської кооперації шляхом створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- упровадити ефективні системи землекористування;
- створити привабливі умови для суб'єктів господарювання, що проводять інноваційну діяльність в аграрному секторі;
- створити ефективну інфраструктуру регіональних агропромислових ринків [7].

Також позитивний вплив на інвестиційну привабливість аграрного сектору спричинить реалізація Програми Європейського сусідства для сільського господарства та сільського розвитку (ENPARD) на 2014–2020 рр. [6].

Слід додати, що для економіки України притаманний нерівномірний розподіл інвестицій між галузями, тому слід визначити ряд факторів, що впливають на напрям та обсяг інвестицій в певну галузь. Такі фактори є різноманітними і проявляються у різних формах переваг, тобто це такі фактори, що створюють певні умови, за яких інвестиційна привабливість галузі збільшується. Для аграрного сектору факторами, що впливають на інвестиційну привабливість, є:

- розміри аграрного ринку, ціни на продукцію, поточна конкурентоспроможність агропродукції;
- розвиток інфраструктури аграрного ринку;
- наявність ресурсів, їх доступність та ціна;
- наявність постачальників на ринку;
- нормативно-правове забезпечення сектору;
- прозорість схеми регулювання сектору;
- стан та рівень розвитку сектору та інше.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, основними шляхами підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки України є вирішення наявних проблем, що стримують розвиток аграрного сектору. Наразі головними проблемами можна вважати недосконалість нормативно-правової бази, що забезпечує регулювання аграрного сектору, орієнтування банків та інших кредитно-фінансових установ на інші сектора економіки, застарілий стан технічної бази агропідприємств. Вирішення хоча б частини зазначених проблем надасть можливість подальшого розвитку не тільки агробізнесу, а і загалом економіки України.

Бібліографічні посилання:

1. Бланк І.О. Інвестиційний менеджмент : [підручник] / І.О. Бланк, Н.М. Гуляєва, А.А. Мазаракі. – К., 2003. – С. 166.
2. Шевчук В.Я. Основи інвестиційної діяльності / В.Я. Шевчук, П.С. Рогожин. – К.: Генеза, 1997. – 384 с.
3. Шарп У.Ф. Инвестиции / У.Ф. Шарп, Г.Дж. Александер, В. Бэйли. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 220 с.
4. Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/7644>
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Програма Європейського сусідства для сільського господарства та сільського розвитку (ENPARD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq674uk/aq674uk.pdf>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
8. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Blank I.O. Institutional Management: [a tutor] / I.O. Blank, NM Gulyaev, AA Mazarak - K., 2003. - P. 166.
2. Shevchuk V.Ya. Fundamentals of investment activity / V.Ya. Shevchuk, P.S. Rogozhin - K. : Genesis, 1997. - 384 pp.
3. Sharp U.F. Investments / U.F. Sharp, GJ Alessandr, V. Bailey. - M.: INFRA-M, 2006. - 220 p.
4. Strategies for the development of the agrarian sector of the economy for the period up to 2020 [E-invoice]. - Mode of access: <http://minagro.gov.ua/node/7644>
5. Official website of the State Statistics Committee of Ukraine [E-mail Resource]. - The mode of action: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. European Neighborhood Program for Agriculture and Rural Development (ENPARD) [E-mail Resource]. - Download mode: <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq674uk/aq674uk.pdf>.
7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Strategy for Regional Development for the Period until 2020" dated August 6, 2014, No. 385 [E-mail]. - The mode of action: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
8. Official site of the Main Department of Statistics in Zaporizhzhya Oblast [E-mail Resource]. - Mode of action: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>

УДК 335

JEL Classification: Q1

Chernenko A.V.

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D. in Pedagogy, teacher
Kirovograd Cooperative College of Economics and Law named after N.P. Sai

Черненко О.В.

кандидат педагогічних наук, викладач
Кіровоградський кооперативний коледж економіки і права імені М.П. Сая

Chernenko A.V.

кандидат педагогических наук, преподаватель
Кировоградский кооперативный колледж экономики и права имени Н.П. Сая

FEATURES OF «HALAL» CERTIFICATION FOR FOOD PRODUCTS OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF ECONOMIC INTEGRATION

ОСОБЛИВОСТІ СЕРТИФІКАЦІЇ «HALAL» ДЛЯ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ОСОБЕННОСТИ СЕРТИФИКАЦИИ «HALAL» ДЛЯ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

***Abstract.** The article analyzes the features of the «halal» certification for agricultural and food products of Ukrainian enterprises. It was revealed that the development of the halal industry was affected by the loss of Russian markets and the reorientation of Ukrainian producers to other markets including the markets of the Arab–Muslim countries. The definition of the scientific categories «certification», «certificate Halal» is given. Requirements for raw materials and ingredients in food production in accordance with «Halal» requirements are described, and the «Halal» certification procedure for agricultural products is described. «Halal» certification is proven to be an effective management tool for quality agricultural products, which opens up significant prospects for the export of food products to the countries of the Middle East.*

***Key words:** certification, food products, agricultural products, «halal», export, economic integration, market.*

***Анотація.** В статті проаналізовано особливості сертифікації «halal» для сільськогосподарської та харчової продукції українських підприємств. Виявлено, що на розвиток «халяль-індустрії» вплинула втрата російських ринків і переорієнтація українських виробників на ринки арабо-мусульманських країн. Дано визначення науковим категоріям «сертифікація», «сертифікат «Халяль» (halal)». Охарактеризовано вимоги до сировини і складових речовин у виробництві продуктів харчування згідно вимог «Халяль», описано процедуру проходження сертифікації «Халяль» для сільськогосподарської продукції. Доведено, що сертифікація «halal» є дієвим управлінським інструментом забезпечення якості сільськогосподарської продукції, який відкриває значні перспективи експорту харчової продукції в країни Близького Сходу.*

***Ключові слова:** сертифікація, продукти харчування, сільськогосподарська продукція, «halal», експорт, економічна інтеграція, ринок.*

***Аннотація.** В статті проаналізовані особливості сертифікації «halal» для сільськогосподарської та харчової продукції українських підприємств. Показано, що на розвиток «халяль-індустрії» вплинула втрата російських ринків та переорієнтація українських виробників на ринки арабсько-мусульманських країн. Дано визначення наукових категорій «сертифікація», «сертифікат «Халаль» (halal)». Охарактеризовано вимоги до сировини та складових речовин при виробництві продуктів харчування відповідно до вимог «Халаль», описано процедуру проходження сертифікації «Халаль» для сільськогосподарської продукції. Доведено, що сертифікація «halal» є дійсним управлінським інструментом забезпечення якості сільськогосподарської продукції, який відкриває значущі перспективи експорту харчової продукції в країни Близького Сходу.*

***Ключові слова:** сертифікація, продукти харчування, сільськогосподарська продукція, «halal», експорт, економічна інтеграція, ринок.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Економічна криза в Україні змушує державу, підприємств-виробників та інвесторів шукати нові стратегічні напрями розвитку країни та диверсифікувати ринки збуту продукції. Великі перспективи у цьому напрямку має сільськогосподарська галузь вітчизняної економіки, яка характеризується потужним експортним потенціалом та значними продуктивними силами (чорноземі, корисні копалини, водні ресурси). Більше того, незважаючи на анексію півострова Крим Росією та бойові дії в зоні проведення антитерористичної операції, що разом призвели до значних економічних втрат, аграрний сектор найменш болюче відреагував на дестабілізаційні процеси в Україні і навіть показав позитивну динаміку розвитку за період 2016-2018рр.

Експортний потенціал сільськогосподарської галузі може стати першим поштовхом до виходу з економічної кризи, розширення зовнішньоекономічних зв'язків і відкриття нових ринків збуту для харчової продукції. Частина вітчизняних виробників втратили свої ринки збуту в Росії, через військову агресію та санкції. В даних умовах перспективами збуту агропродукції можуть бути мусульманські країни Близького Сходу і Північної Африки які є одними з найбільших імпортерів продовольства у світі: за рахунок імпорту вони задовольняють приблизно 50% власних потреб у продовольстві.

Однак, зауважимо, що інтеграція України у світове економічне співтовариство є неможливою без системи сертифікації продукції та систем якості. Заради задоволення потреб мусульманських споживачів, підприємства-виробники намагаються сертифікувати свою продукцію як таку, що не суперечить нормам шаріату, тобто є дозволеною для вживання мусульманами, відповідає вимогам сертифікації «halal». Тому, державна система сертифікації в сільському господарстві повинна сприяти утворенню правових основ, форм і методів робіт із сертифікації, спрямованих на забезпечення безпеки продукції для життя і здоров'я людей, охорону навколишнього середовища, запобігання виникненню природних і техногенних катастроф, економії трудових, природних і енергетичних ресурсів.

Отже, сертифікація «halal» є дієвим не тільки дієвим управлінським інструментом забезпечення якості сільськогосподарської продукції, а й

відкриває значні перспективи щодо експорту харчової продукції в країни Близького Сходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості стандартизації та сертифікації продукції розглядали у своїх працях такі вчені як: Ю.В. Димов, В.В. Тарасова, Ю.І. Койфман, Г.А. Саранча, М.І. Шаповал.

Слід зазначити що проблема розвитку сертифікації «halal» в Україні є малодослідженою, зокрема варто згадати праці таких вчених як: Д. Брильова, О.І. Передерій, А.Т. Петрова, О. Кисельов, Т. Хазир-Огли, Н. Гаврілова, Ш. Шовхалов та інші.

Питання управління якістю продукції розглядали у своїх працях такі зарубіжні вчені, як: Е. Демінг, К. Ісікава, А. Фейгенбаум та інші.

Розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів у світовій економіці, висвітлювались у працях зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема М. Гроссо, К. Дойча, А. Лібмана, Д. Лук'яненко, Т. Циганкової, В. Чужикова.

Проте, праць присвячених сертифікації «Халаль» для продукції сільськогосподарської галузі мало, що робить актуальним подальші наукові пошуки для розв'язання даної проблеми умовах економічної інтеграції України.

Метою роботи є обґрунтування особливостей застосування сертифікації «halal» для харчових продуктів вітчизняних підприємств сільськогосподарської галузі в умовах економічної інтеграції України.

Результати дослідження. Якість продукції є одним із важливих факторів успішної діяльності підприємства-виробника на ринку продуктів харчування. Гарантом випуску високоякісної продукції є її сертифікація. Саме сертифікація дозволяє реалізувати комплексний підхід до оцінки якості готової до споживання продукції, оцінку її відповідності встановленим стандартам або технічним умовам, що робить можливою гарантію стабільного виготовлення продукції необхідного рівня якості.

Нажаль, існує певний парадокс, суть якого полягає в наступному. Вітчизняні споживачі скаржаться на якість продуктів харчування, однак повинні розуміти – якісна харчова продукція виготовляється із найкращої сировини, натуральних компонентів і за сучасними технологіями, і відповідно, роздрібна ціна за одиницю такого товару буде дуже високою. За даними ООН більшість українців (близько 80%) перебувають на межі бідності, а доходи населення – найнижчі в Європі. В наслідок цього, пересічні громадяни не можуть собі дозволити купувати дорогу продукцію. Нажаль, через це, у підприємства-виробника немає мотивації удосконалювати якість, зробити продукт з натуральних складників. Виробник орієнтується на купівельну спроможність потенційного покупця, а тому, в даних умовах, змушений постійно знижувати собівартість, щоб зробити недорогий продукт харчування, часто просто економлячи на якості сировини. В результаті споживач отримує продукт за доступною ціною, але посередньої якості. Проте, конкуренція між товаровиробниками все ж змушує їх покращувати якість своєї продукції, і виробники шукають нові ринки збуту закордоном, де споживачі мають більший рівень доходів і згодні платити високу ціну за продукт. Перспективними, з точки зору експорту продуктів харчування, є країни Близького сходу.

Однак, незважаючи на труднощі, потенціал харчової галузі досить високий, а сільськогосподарський сектор економіки показує хоч і повільні, але позитивні показники росту. Тому, саме сільськогосподарська галузь може стати локомотивом розвитку української економіки. Державі необхідно розробити стратегічну програму розвитку фермерства, тваринного та аграрного бізнесу.

Якщо продукція, процес або послуга відповідають заданим вимогам, певним стандартам або технічним умовам і мають задану якість, то вони одержують сертифікат відповідності, знак відповідності і маркування. Відомо, що при виробництві товарів досягнути відповідності всім стандартам, практично неможливо і досить дорого. Тому, саме система сертифікації може забезпечити оптимальну гарантію того, що продукція відповідає найкращим показникам. Для кожного товару, продукції розроблено свій знак відповідності і правила його застосування [10, с. 209].

Законодавчу основу з питань безпечності та якості харчових продуктів становлять Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [6] і Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» [7].

Сертифікація – це процедура, за допомогою якої третя сторона (орган по сертифікації) дає письмову гарантію, що продукція, процес чи послуга відповідають заданим вимогам [10, с. 194].

Тобто сертифікація – це гарантія споживачеві в тому, що виріб відповідає певним вимогам та володіє заданою якістю [10, с. 195].

Сертифікація передбачає такі основні етапи: атестація виробництва продукції; сертифікація системи якості виробництва продукції; випробування продукції з метою сертифікації; технічний нагляд за виробництвом продукції [10, с. 202].

Сертифікація продукції є важливою умовою виходу підприємства-виробника на іноземний харчовий ринок, що також сприяє інтернаціоналізації.

Інтернаціоналізація – це процес розширення господарської діяльності за межі окремих національних економік у вигляді багатосторонніх коопераційних контактів з метою збільшення продуктивності та підвищення ефективності виробництва. Ключовою рисою інтернаціоналізації ринкової діяльності є усунення перешкод руху товарів, послуг та факторів виробництва з боку урядів, подальша активізація міжнародних організацій, які сприяють лібералізації руху товарів, послуг та факторів виробництва [4, с. 27].

Специфіка процесів інтернаціоналізації полягає в тому, що все більша частина виробленого продукту інтернаціоналізується у вигляді товарного обміну на світових ринках, зростає частка інтернаціоналізованого виробництва [4, с. 33].

На політичні аспекти економічної інтеграції звертає увагу Н.О. Кухарська, зокрема вона зазначає: «Для України показовим є зростання інтересу до співробітництва та подальшого зближення з ЄС, яке відбувається на тлі великого зниження проросійських акцентів та розчарування в потенційно важливих, але так і не реалізованих ідеях створення нових інтеграційних проектів. Це розчарування стосується передусім проектів співробітництва між

країнами чорноморського басейну, яке, як раніше очікувалось, могло набути високоінтегративних форм» [4, с. 34].

Дослідниця Т.Ф. Гордєєва вказує, що процеси лібералізації на глобальному і регіональному рівнях позитивно впливають на процеси міжнародної торговельної інтеграції, що проявляється у збільшенні обсягів та інтенсивності міжнародної торгівлі та укладанні нових регіональних торговельних угод [2, с. 31].

О.М. Яценко, Н.Г. Невзгляд та А.Г. Невзгляд роблять висновок, що, в межах відносин України та країн Перської затоки, перша може очікувати залучення іноземних інвестицій, особливо в аграрний сектор. Така торгова співпраця дозволить диверсифікувати структуру експорту вітчизняних товарів сільськогосподарського виробництва, а також розширить експортний потенціал України [13, с. 44].

У країнах мультманської віри (Саудівська Аравія, Ірак, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Туреччина, Єгипет, Судан та інші) підприємства-виробники використовують сертифікацію «халяль» для сільськогосподарської та харчової продукції.

Слово «халяль» (від арабського «al-halal» – «дозволене») – термін позначає насамперед, безпеку, чистоту, користь для здоров'я людини, відсутність в продуктах харчування шкідливих консервантів і добавок. У мусульманському побуті під назвою «халяль» зазвичай розуміють м'ясо тварин, вживання якого не порушує ісламські харчові заборони, а також відповідає вимогам терміну придатності і зберігання, бо продукція ретельно контролюється відповідним халяль – комітетом [9].

Ісламські закони харчування засновані на Корані, виведені з книг Хадіс, що оповідають про вчинки і висловах пророка А. Мухаммеда (Мир йому і благословення) і отримані за допомогою екстраполяції і висновків з текстів Корану і Хадіс, зроблених мусульманськими юристами [9].

Сертифікат «Халяль» (halal) – це єдиний офіційний документ, що дає можливість експортувати продукти харчової промисловості до 57 країн арабомусульманського світу [5, с. 139].

Одними з найперших українських підприємств, які пройшли сертифікацію продукції відповідно до вимог «халяль», є кондитерські виробництва: корпорації «Roshen», «АВК», «Millennium», «Бісквіт-Шоколад», виробники морозива ТМ «Ласка», «Лімо», «Три Стар».

Також, сертифікували свою продукцію виробники молочних продуктів: корпорації «Клуб Сиру», «Мілкіленд-Україна», «Лакталіс Україна», «Гадячсир» та інші [5, с. 140].

Умови отримання українським виробником сертифіката, який засвідчує відповідність продукції стандартам «halal»:

1. Компанія-виробник повинна мати усі відповідні ліцензії від Міністерства охорони здоров'я.

2. У компанії повинен регулярно перебувати інспектор-мусульманин з контролю виробничої діяльності.

3. Комітет з контролю дотримання стандартів «халяль» повинен мати можливість безперешкодно і в будь-який час відвідувати виробничі цехи підприємств.

4. Компанія повинна гарантувати прозорість виробництва харчових продуктів.

5. Відсутність протиріч нормам ісламського права в тому, що стосується виробництва продуктів харчування.

6. Сертифікат видається строком на 1 рік.

У разі порушення одного з вищезазначених умов, сертифікат анулюється, а співпраця з виробником припиняється [5, с. 141].

Центр досліджень і сертифікації «Халяль» – організація по контролю відповідності харчових продуктів стандартам халяль в Україні. Ця експертна організація є посередником між українськими виробниками та міжнародними ринками і яка користується довірою в Україні та в ісламських країнах. Це дозволяє експортувати українські товари на ринки країн мусульманського світу [11].

Світовий ринок продуктів та послуг «халяль» оцінюється приблизно в 635,8 млрд. доларів США на рік, а кількість потенційних споживачів сягає 1,5 млрд. людей (саме стільки мешканців планети сповідують Іслам); з них близько 51,2 – 52 млн. у Західній Європі. Експертні оцінки європейського ринку продуктів та послуг халяль сягають приблизно 66 млрд. доларів. Крім того, багато європейців інших віросповідань вбачають у сертифікації халяль додатковий знак якості, де на кожному етапі виробництва ведеться чіткий контроль. Саме тому на полицях магазинів вони шукають продукцію саме з емблемою «халяль» яка є більш безпечною та якісною, також відповідає вимогам здорового харчування. Слід відзначити, що значна частка з 10 українських компаній, що отримали дозвіл на експорт продуктів до ЄС, раніше отримали сертифікат «Халяль» [11].

Що стосується вимог до сировини і складових речовин, то в процесі виробництва продуктів харчування «Халяль» дозволено використовувати всю дозволену сировину і складові речовини, за винятком:

- заборонених тварин, їх м'яса і будь-яких інших частин (жир, кістки, шкіра, шерсть і ін.);
- мертвечину (тварин, які померли природним чином або загинули в результаті впливу сторонніх чинників – електричного струму, удушення, отруєння, падіння, утоплення або з іншої причини загибелі);
- тварин, в ім'я якогось божества або святого (ідолопоклонство);
- хижі тварини і хижі птахи;
- м'ясо собак, ослів і мулів;
- залози внутрішньої секреції (епіфіз, щитовидна і парашитовидної залози, підшлункова залоза, надниркові залози), жовчний і сечовий міхур, геніталій тварин, в тому числі зарізаних відповідно до Шаріату;
- кров, що витекла з тварин в результаті різання;
- сировину, що містить спирт або наркотичні та п'янкі речовини;

– дозволена сировину, що торкалася заборонених продуктів або нечистот;

– допоміжну сировину і ферменти (добавки, наповнювачі, спеції, желатинові загусники), отримані з органів тварин [1, с. 239].

Крім того, дозволено вживати в їжу м'ясо, зарізане мусульманином, а також християнином або іудеєм.

Якщо навіть не був використаний струм та інші заборонені прийоми забиття, але різав не мусульманин, не християнин і не іудей, то це м'ясо також заборонено вживати в їжу.

Тривалий час Халяль-індустрія в Україні не була розвинена навіть в сегменті продовольчих товарів. Халяльну їжу можна було знайти лише в місцях локального проживання мусульманського населення, при молельних приміщеннях (мусаллях) та нечисельних мечетях [1, с. 239].

Підприємство, яке прагне отримати сертифікат халяль для підтвердження відповідності міжнародним вимогам або експорту, обов'язково проходить перевірку на відповідність нормам ісламу. При плануванні експорту продукції передбачається перевірка на відповідність вимогам країни-імпортера до продукції халяль [8].

Атестація проводиться у декілька етапів. Підприємство, якому буде вручено сертифікат халяль, проходить регулярні перевірки експертів [8].

Порядок отримання сертифіката «Халяль» охоплює 10 етапів:

1. Подача заявки до органу по сертифікації.
2. Збір відповідних документів.
3. Перевірка документів.
4. Затвердження документів.
5. Вийзд експертної комісії на підприємство-виробник.
6. Лабораторний аналіз відібраних товарних зразків.
7. Висновок експертної комісії.
8. Визначення схеми сертифікації.
9. Укладання договору.
10. Отримання сертифіката відповідності халяль [9].

Розглянемо переваги сертифікату халяль сільськогосподарської продукції для покупців, виробників і постачальників.

Для покупців і споживачів:

- є доказом додаткових гарантій високої якості товарів, відмічених знаком «халяль»;
- сприяє збільшенню рівня довіри до продукції нових виробників;
- дозволяє знайти якісний вітчизняний аналог для заміни імпортних товарів.

Для виробників і постачальників:

- збільшення об'ємів продажу за рахунок халяльної продукції;
- можливість експорту в 57 країн, які входять в ОІС (Організацію Ісламської Співробітництва);

- розширення внутрішнього споживчого ринку, оскільки завдяки чистоті продукції халяль є привабливим для немусульман;
- спрощення виведення нового товару на зовнішній і внутрішній ринки;
- отримання сертифікату халяль – доказ того, що продукція виробника відповідає світовим вимогам ісламу [8].

Список необхідних документів для отримання сертифіката «Халяль»:

1. Детальна спеціалізація по кожному продукту.
2. Технічні умови:
  - Державні стандартні технічні умови даного продукту (ДСТУ);
  - Технічні умови даного продукту;
  - Технічні вимоги щодо дотримання умов безпеки;
  - Сфера використання;
  - Вимоги охорони навколишнього середовища;
  - Транспортування і зберігання;
  - Гарантії виробника;
3. Дозвіл Державної Фітосанітарної служби.
4. Реєстраційні документи підприємства.
5. Сертифікати HACCP (ХАССН) стандарт, ISO 22000:2005, ISO/TS 22002-1:2009, ISO 9001:2008, IFS Food [8].

В Україні систему перевірок продукції здійснює «Центр досліджень і сертифікації Халяль «Альрайд» у співпраці з Духовним управлінням мусульман України «Умма», в складі якого функціонує «Комітет з фетв при ДУМУ «Умма». У нього входять священники з шаріатською освітою. З даного комітету формується комісія, яка виїжджає на виробництво для вивчення питання відповідності технології виробництва стандартам «халяль» [5, с. 139].

Центр досліджень та сертифікації Халяль «Альрайд» своїми цілями визначає:

1. Забезпечення українського продовольчого ринку доступними для мусульман товарами категорії «Халяль».
2. Сприяння експорту українських товарів на ринки арабських і ісламських країн, сприяння наведенню мостів між ісламським світом і Україною.
3. Сприяння збуту товарів українських виробників, що відповідають стандартам «Халяль».
4. Створення робочих місць для мусульман [12].

Адже саме виробники, а не контролюючі органи мають забезпечити суворий контроль якості та безпечності своєї продукції, особливо урахувавши прагнення України стати членом Європейського Союзу [3, с. 25].

Важливо, щоб управління якістю стало стратегічним орієнтиром фірми.

Прикладом успішності такої роботи може бути стратегія компанії ТОВ «Три Стар» (ТМ «Золотий вік») в області якості і безпеки – це відповідність виробленої продукції вимогам Європейського Співтовариства. Система управління якістю діюча на підприємстві підтверджена сертифікатом за стандартом ISO 22000:2005. ТОВ «Три Стар» регулярно проводить

тестування сировини і готової продукції, що підтверджує відсутність ГМО, у Всеукраїнському державному науково-виробничому центрі стандартизації, метрології, сертифікації та захисту прав споживачів (м. Київ).

Отже, перспективи зростання ринку сільськогосподарської продукції та сертифікація «Халяль» роблять цей напрямок привабливим для українських виробників, які планують експортувати свої товари у мусульманські країни.

Висновки та пропозиції.

В даний час халяль-індустрія інтенсивно розвивається у всьому світі.

Перспективними напрямками збуту вітчизняної сільськогосподарської та харчової продукції можуть бути країни Близького Сходу, але для цього необхідно здійснити сертифікацію «Халяль», що підтверджує відповідність виготовлених товарів вимогам Шаріату. HALAL встановлює жорсткі вимоги до сировини, що використовується у процесі виготовлення продуктів, до персоналу, виробничих приміщень, інструментів, які використовують працівники, спецодягу, пакування та маркування.

В Україні систему перевірок продукції на вимоги «Халяль» здійснює «Центр досліджень і сертифікації Халяль «Альрайд» у співпраці з Духовним управлінням мусульман України «Умма».

Порядок отримання сертифіката «Халяль» на сільськогосподарську продукцію охоплює такі етапи: подача заявки до органу по сертифікації; збір відповідних документів, перевірка документів, затвердження документів, виїзд експертної комісії на підприємство-виробник, лабораторний аналіз відібраних товарних зразків, висновок експертної комісії, визначення схеми сертифікації, укладання договору, отримання сертифіката відповідності халяль [9].

Бібліографічні посилання:

1. Брильов Д.В. Халяль-індустрія в Україні часів незалежності / Д.В. Брильов // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник [текст] : зб. наук. праць / Голов. ред. В.М. Вашкевич. – Київ : Гілея, 2018. – № 132. – С. 238-241.
2. Гордеева Т.Ф. Інтенсивність міжнародної торгівлі як індикатор ступеня міжнародної торговельної інтеграції / Т.Ф. Гордеева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент [текст] : зб. наук. пр. / Міжнар. гуман. ун-т. – Одеса, 2017. – Вип. 27, ч.1. – С. 27–32.
3. Жицька Н. Аналіз результатів контролю дотримання вимог стандартів на харчові продукти / Н. Жицька, В. Чиж, В. Папач // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2014. – № 2. – С. 20-25.
4. Кухарська Н.О. Україна в сучасних інтеграційних процесах [текст] : Навчальний посібник / Н.О. Кухарська. – Одеса : «Атлант ВОІ СОІУ», 2015. – 186 с.
5. Передрій О.І. Особливості сертифікації продуктів харчування відповідно до стандартів «хал яль» / О.І. Передрій // Товарознавчий вісник. – 2017. – Вип. 10. – С. 137-143.
6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів [текст] : Закон України № 771/97-ВР, від 23 грудня 1997 року (зі змінами) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>
7. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини [текст] : Закон України № 2809-IV від 6 вересня 2005 року (зі змінами) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15>

8. Сертифікат «Халяль» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.halal-certificate.com/ua/info/>
9. Сертифікація «Халяль» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.halalglobal.in.ua/ua/sertifikatsiya-halyal/>
10. Тарасова В.В. Метрологія, стандартизація і сертифікація [текст] : Підручник / В.В. Тарасова, А.С. Малиновський, М.Ф. Рибак. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.
11. Центр досліджень і сертифікації «Халяль» [текст] : Електронна енциклопедія «Вікіпедія» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Центр_досліджень_і_сертифікації_Халяль
12. Центр досліджень та сертифікації Халяль : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.halalcertificate.in.ua/>
13. Яценко О.М. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації / О.М. Яценко, Н.Г. Невзгляд, А.Г. Невзгляд // Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право. – 2015. – № 3. – С. 39-48.

References:

1. Brylov D.V. Khaliial-industriia v Ukraini chasiv nezalezhnosti / D.V. Brylov // Hileia. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky : nauk. visnyk [tekst] : zb. nauk. prats / Holov. red. V. M. Vashkevych. – Kyiv : Hileia, 2018. – № 132. – S. 238-241.
2. Hordieieva T.F. Intensyvniest mizhnarodnoi torhivli yak indykator stupenia mizhnarodnoi torhovelnnoi intehtratsii / T.F. Hordieieva // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika i menedzhment [tekst] : zb. nauk. pr. / Mizhnar. human. un-t. – Odesa, 2017. – Vyp. 27, ch.1. – S. 27–32.
3. Zhytska N. Analiz rezultativ kontroliu dotrymanna vymoh standartiv na kharchovi produkty / N. Zhytska, V. Chyzh, V. Papach // Standartyzatsiia. Sertyfikatsiia. Yakist. – 2014. – № 2. – S. 20-25.
4. Kukharska N.O. Ukraina v suchasnykh intehtratsiinykh protsesakh [tekst] : Navchalnyi posibnyk / N.O. Kukharska. – Odesa : «Atlant VOI SOIU», 2015. – 186 s.
5. Peredrii O.I. Osoblyvosti sertyfikatsii produktiv kharchuvanna vidpovidno do standartiv «khal yal» / O.I. Peredrii // Tovaroznavchyi visnyk. – 2017. – Vyp. 10. – S. 137-143.
6. Pro osnovni pryntsyipy ta vymohty do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv [tekst] : Zakon Ukrainy № 771/97-VR, vid 23 hrudnia 1997 roku (zi zminamy) : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-vr>
7. Pro yakist ta bezpeku kharchovykh produktiv i prodovolchoi syrovyny [tekst] : Zakon Ukrainy № 2809-IV vid 6 veresnia 2005 roku (zi zminamy) : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15>
8. Sertyfikatsiia «Khalial» : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.halal-certificate.com/ua/info/>
9. Sertyfikatsiia «Khalial» : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.halalglobal.in.ua/ua/sertifikatsiya-halyal/>
10. Tarasova V.V. Metrolohiia, standartyzatsiia i sertyfikatsiia [tekst] : Pidruchnyk / V.V. Tarasova, A.S. Malynovskyi, M.F. Rybak. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 264 s.
11. Tsentr doslidzhen i sertyfikatsii «Khalial» [tekst] : Elektronna entsyklopediia «Vikipediia» : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Tsentr_doslidzhen_i_sertyfikatsii_Khalial
12. Tsentr doslidzhen ta sertyfikatsii Khalial : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.halalcertificate.in.ua/>
13. Yatsenko O.M. Rozvytok eksportnoho potentsialu ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii / O.M. Yatsenko, N.H. Nevzghliad, A.H. Nevzghliad // Zovnishnia torhivlia : ekonomika, finansy, pravo. – 2015. – № 3. – S. 39-48.

УДК 658.5

JEL Classification: A13; B41; N10; O10; O30; Q50

Yakimtsov V. V.
PhD, Associate Professor
Ukrainian National Forestry University

Якімцов Віктор Вікторович
к.е.н., доцент
кафедри економіки підприємства
Національний лісотехнічний університет України

Якимцов Виктор Викторович
к.э.н., доцент
Национальный лесотехнический университет Украины

METHODS (SYNERGETIC) OF ENTERPRISE EFFICIENCY EVALUATION

МЕТОДИ (СИНЕРГЕТИЧНІ) ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

МЕТОДЫ (СИНЕРГЕТИЧЕСКИЕ) ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

***Abstract.** The article deals with the methodology for assessing the effectiveness of an enterprise on the basis of synergy. It is proved that it is the synergetic effect (efficiency) of the activity of production that is now a necessary, comprehensive indicator that will accurately characterize the efficiency of the company's activity on all sides: economic, social, environmental, institutional (financial), perspective (expediency of development) in time. The methods of estimating the coefficient of system efficiency and the net system cost of production at the stage of its design, examination of the project are presented. The most widespread criterion of evaluation of investment projects is considered. The achievement of the economic goal is accompanied by the achievement of social goals - to ensure the needs of people in products and services.*

***Key words:** efficiency, enterprise, synergetics, system.*

***Анотація.** У статті розглянуто методологія оцінки визначення ефективності підприємстві на основі синергетики з урахування часу. Уяву про сутність ефективності виробничої, господарської, підприємницької діяльності фірми ми отримуємо виходячи з аналізу його основних показників становлення, функціонування та розвитку. Представлено методи оцінки коефіцієнту системної ефективності та чистої системної вартості виробництва на стадії його проектування, експертизи проекту. Розглянуто найбільш поширені критерії оцінки інвестиційних проектів. Досягнення економічної мети супроводжується досягненням і соціальних задач – забезпеченням потреб людей у продукції, послугах.*

***Ключові слова:** ефективність, підприємство, синергетика, система.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены методология оценки определения эффективности предприятия на основе синергетики с учетом времени. Представление о сущности эффективности производственной, хозяйственной, предпринимательской деятельности фирмы мы получаем исходя из анализа его основных показателей*

становлення, функціонування і розвитку. Представлені методи оцінки коефіцієнта системної ефективності і чистої системної вартості виробництва на стадії його проектування, експертизи проекту. Розглянуті найбільш розповсюджені критерії оцінки інвестиційних проектів. Достиження економічної цілі супроводжується досягненням і соціальних задач - забезпечення потребностей людей в продукції, услугах.

Ключеві слова: ефективність, підприємство, синергетика, система.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя розвитку підприємництва, виробництва гостро поставили завдання збереження та удосконалення довкілля, соціосфери. Такі цілі у сукупності досягаються за рахунок створення технологічних матеріально-енергетичних сучасних процесів та інституціональних операцій передачі й обміну власності, прав, обов'язків. Цілі, процеси й операції супроводжуються та координуються процесами передачі, переробки, перетворення інформації на всіх рівнях організації та функціонування виробництва, підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комплексної (синергетичної) оцінки ефективності виробництва достатньо широко дискутується та вивчається в науковій літературі та практиці господарювання [1; 2; 3; 4; 5]. В основу цього підходу покладено фундаментальні праці Г. Хакена [6; 7; 8], І. Пригожина [9; 10; 11], В. Занга [12], І. Лукінова [13], М. Моїсеєва [14] та ін., дослідження яких обґрунтували основні етапи та формування розвитку оцінки ефективності складних систем.

Формулювання цілей дослідження. Головною метою цієї роботи є представити методологію оцінки ефективності підприємства на основі синергетичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Наведемо методи оцінки коефіцієнту системної ефективності та чистої системної вартості виробництва на стадії його проектування, експертизи проекту.

Найбільш поширеним критерієм оцінки інвестиційних проектів є ставка проценту, яка приймається за базу порівняння.

Ставку дисконту, як інструмент аналітичних методів управління широко застосовують в інвестиційному проектуванні, в оцінці та управлінні капіталом, у деяких сферах поточного управління фінансовими потоками. Правильний вибір рівня ставки дисконту в більшості визначає точність висновків експертизи інвестиційного рішення.

На сьогодні в економічній науці не має єдиного підходу щодо методології дисконтування. Одні методи засновані на використанні ставок дисконту, які відображують індивідуальні характеристики бізнес-проекту. Наприклад, це такі методи, як метод середньозваженої вартості капіталу та метод кумулятивної побудови норми дисконту.

Інша група методів заснована на принципі застосування норми дисконту за середньоринковими ставками проценту, який відображає ефективність капіталу в окремих секторах фінансового ринку. До останньої групи відноситься, наприклад, метод CAPM – метод безризикової ставки, метод середньої ставки кредитного проекту. Методи середньоринкової ставки проценту широко застосовуються в закордонній практиці.

Отже, в цілому до вибору індивідуальної або середньої ставки дисконту необхідно підходити диференційовано, у залежності від співвідношення ефективного виробництва (бізнесу), що проектується, та темпів зростання економіки.

У відповідності з оцінкою інвесторів можна виділити три варіанти вибору ставки дисконту:

1. Варіант пільгового фінансування виробництва (бізнесу), коли середня вартість капіталу проекту (W) нижча середньої ставки проценту на ринку (CP). Це означає, що інвестори оцінюють ризик проекту, і відповідно, мінімально допустиму для себе норму прибутку на рівні нижче середньорічної ефективності капіталу ($W < CP$).

Варіанти пільгового фінансування виробництва (бізнесу), що проектується, пояснюється, як правило, високою значущістю соціального значення цього виробництва (бізнесу) і наявністю специфічних побічних позитивних ефектів від діяльності такого виробництва (бізнесу) для регіону.

Погодження інвесторів на пільгове фінансування таких проектів може свідчити про низьку ефективність проекту, але надто велику його соціальну цінність й перспективність розвитку в часі.

І навпаки, наявність пільгового фінансування може свідчити про високу оцінку надійності, прибутковості проекту інвесторами та готовності їх очікувати прибутки в перспективі.

На нашу думку, для таких проектів доречно застосовувати норму дисконту за ринковою вартістю (CP). Застосування ставки дисконту на рівні середньоринкових показників прибутковості дозволяє оцінити ступінь відповідності проекту середнім критеріям прибутковості. Відповідність цим критеріям є мінімальною гарантією запасу фінансової міцності (сталості) підприємства (виробництва, бізнесу) при погіршенні стану в процесі реалізації проекту.

2. Проекти при середній вартості капіталу. До другої категорії можна віднести проекти при середній вартості капіталу, яка перевищує середню прибутковість капіталу на ринку ($W > CP$).

Така ситуація свідчить про оцінку інвесторами ризику участі в проекті на рівні вище середнього інвестиційного ризику в економіці. Банк має право підвищувати процент за кредитом при наявності факторів, що насторожують в кредитній історії позичальника, його фінансовому стані, тощо. Для таких проектів, на нашу думку, доречно приймати ставку дисконту на рівні індивідуальної вартості капіталу проекту.

3. Ситуація, що значно перевищує ризик проекту. Таку ситуацію необхідно виділяти як специфічну, цілком індивідуальну. До неї належать такі проекти із середньою вартістю капіталу, яка збільшена на очікуваний ризик зниження прибутку в економіці ($W > CP \cdot P$).

Такий стан означає, що індивідуальний ризик проекту виробництва (бізнесу) перевищує загальносистемний і інвестори згодні приймати участь в проекті за умови більш високих гарантій ризику ніж в середньому в економіці.

Це характерно, наприклад, для інноваційних проектів, коли участь у проекті виправдовується можливістю отримати прибуток, який значно перевищує середньосистемний рівень.

За умов високої конкуренції на галузевих ринках гарантією життєздатності і фінансової сталості проекту є постійне оновлення продукції виробництва (підприємства), технології, тобто розширене відтворення капіталу проекту. Це означає, що комплексна, усебічна експертиза такого проекту повинна включати оцінку здатності проекту забезпечити достатній прибуток інвесторам, а також можливість забезпечити розширене відтворення капіталу після вилучення прибутків учасників проекту.

Рівень прибутковості проекту після вилучення прибутків та сплати усіх необхідних платежів (відсотків за кредитами, штрафів, тощо) характеризується абсолютним показником – чистою теперішньою вартістю (ЧТВ, NPV) проекту, й відносним показником – індексом рентабельності проекту (ІРП).

На практиці застосовують декілька способів оцінки рентабельності інвестиційного проекту, яка може бути однією з характеристик якості виробництва, бізнесу в сукупній синергетичній оцінці.

Показник індексу рентабельності за чистою дисконтованою вартістю (IPNPV) – Profitability index – визначається за такою формулою:

$$IPNPV = \frac{NPV}{\sum I} \quad (1)$$

де: $\sum I$ – сума дисконтованих інвестиційних витрат за усіма періодами проекту, грошових одиниць;

NPV – показник чистої теперішньої вартості проекту, грошових одиниць.

Чиста теперішня вартість проекту NPV (Net Present Value) – визначається як різниця між сумою дисконтованих грошових надходжень від проекту та сумою дисконтованих інвестиційних витрат:

$$NPV = \sum_{n=1}^T \frac{NCF_n}{(1+g)^n} \quad (2)$$

де: NCF_n – грошовий потік (надходження) у періоді n ;

n – кількість дисконтованих надходжень;

T – термін дії проекту.

Показник індексу прибутковості проекту визначається як відношення суми приведених прибутків до суми приведених на ту ж дату інвестиційних витрат:

$$IP = \frac{\sum_{n=0}^T \frac{P_n}{(1+g)^n}}{\sum_{n=0}^T \frac{I_n}{(1+g)^n}} \quad (3)$$

де: P_n – чистий прибуток у році n ;

I_n – інвестиційні витрати у році n ;

T – термін дії проекту, рік.

Недоліком цих показників є їх несумісність за методикою розрахунку з показниками річної рентабельності альтернативних проектів.

Для оцінки відповідності рентабельності проекту рівню ставки порівняння (CP) виокремлюється додатково показник стратегічної ефективності проекту. Для розв'язання цієї задачі пропонується визначати середньорічне значення рентабельності інвестиційного капіталу (RCP).

Рентабельність інвестованого капіталу (Return of Project Capital) визначається на кожному періоді проекту за такою формулою:

$$RCP_n = \frac{NCF_n / (1 + WACC_n)}{TV(I)_n} \quad (4)$$

де: NCF_n – грошовий потік (надходження) у періоді n ;

$WACC_n$ – середня вартість капіталу в періоді n . Як правило, приймається не нижчою ставки CP ;

$TV(I)_n$ – термінальна (на увесь термін дії) вартість інвестованого капіталу до періоду (року) n .

Середньорічне значення рентабельності інвестованого капіталу знаходимо за формулою середньої геометричної таблиці.

Запропонована модель представляє собою варіант відносного показника економічної доданої вартості (EVA – Economic Value Added), який має широке застосування в економічних оцінках закордонних країн [3].

На сьогодні концепція EVA – є основним принципом оцінки діяльності виробництва, який прийнятий у багатьох провідних корпораціях світу, наприклад у Microsoft.

Економічна додана вартість визначається за такою формулою:

$$EVA = NOPITAL - WACC \cdot K \quad (5)$$

де: $NOPITAL$ – чистий прибуток за мінусом податків до сплати відсотків;

K – вартісна оцінка капіталу.

Показник EVA використовується, як індикатор ефективності підприємства (виробництва, бізнесу, проекту), досягнення позитивної величини цього показника та його зростання в динаміці свідчить про збільшення вартості підприємства та про високу якість управління.

У моделі (формула 1) замість чистого операційного прибутку представлено показник грошового потоку (надходжень), який відображує фінансовий результат після покриття витрат фінансування.

Показник стратегічної (системної) ефективності проекту (виробництва, бізнесу, тощо) дозволяє оцінити чи забезпечить проект річний темп зростання капіталу на рівні середнього поточного темпу зростання капіталу в економіці.

Порівняємо значення рентабельності інвестованого капіталу (RPC) із ставкою прибутку за альтернативним проектом (CP).

Для оцінки ступеня відповідності рентабельності проекту середньоринковому рівню виділимо додатково показник системної ефективності проекту:

$$K_{ce} = \frac{RPC}{CP} \quad (6)$$

Коефіцієнт системної ефективності проекту дозволяє визначити чи забезпечить даний, конкретний проект річний темп зростання капіталу на рівні середнього поточного темпу зростання капіталу в економіці.

При значенні коефіцієнту менше одиниці ($K_{ce} < 1$) – ефективність проекту не гарантує середнього рівня відтворення капіталу, при значенні $K_{ce} > 1$ – потенціал проекту за розширеним відтворенням капіталу є вищим середнього рівня в економіці.

Для визначення певного запасу фінансової стійкості при можливому погіршенні ситуації в економіці пропонується додатково проводити оцінку здатності проекту зберігати середній темп відтворення капіталу з урахуванням загальноекономічного ризику, в тому числі і галузевого.

Окремо слід виокремити групу проектів за рівнем прибутків, які забезпечують подвійний захист від ризику: по-перше, захист від інвестиційних ризиків учасників проекту, а по-друге – захист від ризику зниження темпів зростання капіталу не нижче середньоринкового рівня.

До цієї групи відносяться високоефективні інноваційні проекти з рівнем рентабельності за чистим теперішнім (поточним) прибутком із надбавкою на ризик зниження ефективності капіталу вище середньоринкової ефективності капіталу.

Для ідентифікації таких проектів можна застосувати коефіцієнт інноваційності, який показує, чи забезпечить проект середню ефективність капіталу при погіршенні економічної ситуації на P відсотків:

$$K_{інн} = \frac{RPC}{CP \cdot P} \quad (7)$$

де: P – ризик погіршення економічної ситуації.

Проекти, що відповідають умові гарантують отримання прибутку на рівні середньої ефективності капіталу на ринку, навіть при зниженні рентабельності проекту P процентів.

Такі проекти є високопріоритетними для інвесторів, особливо для перспектив розвитку та потребують постійного моніторингу за рівнем витрат і ситуацією на ринку.

Для оцінки абсолютного значення системного ефекту у відповідності з прийнятим критерієм системної ефективності визначимо чисту теперішню (поточну) системну вартість проекту ($NPSV$):

$$NPSV = \sum \frac{NCF_n / (1 + WACC)^n}{(1 + CP)^n} = \sum \frac{NPV_n}{(1 + CP)^n} \quad (8)$$

де: NCF_n – грошовий потік (надходження) у періоді n ;

$WACC$ – середня вартість капіталу в році n (приймається не нижче ставки CP).

Значення $NPSV$ характеризує чисту теперішню (поточну) системну вартість, тобто поточну вартість випереджуючого зростання капіталу (капіталу, що спрямовується на розширення виробництва проекту) у порівнянні з альтернативними варіантами інвестування.

Позитивне значення $NPSV$ свідчить про системну ефективність проекту.

У відповідності з критерієм системної ефективності при проведенні розрахунків витрати фінансування за позиковими коштами необхідно приймати за фактичним процентом за кредитом, але не нижче ставки CP , процент дивідендів приймається за фактичним рівнем але не нижче ставки CP .

Таким чином, виконується умова сплати витрат фінансування за критеріями системної ефективності.

Разом з тим, для уточнення розрахунків, з урахуванням підвищеного індивідуального ризику проекту необхідно визначати чисту теперішню (поточну) системну вартість за більш чітким підходом, який би враховував перевищення фактичної вартості капіталу над рівнем ставки CP .

У прикладі, що представлено у таблиці 1, середня вартість капіталу нижча ставки порівняння по альтернативному проекту, тому достатньо визначити чисту теперішню системну вартість за ставкою CP .

Таблиця 1

Розрахунок чистої теперішньої (поточної) системної вартості (системного ефекту) проекту

№ з/п	Показник	Ставка	Періоди					
			0	1	2	3	4	5
1	Ставка за кредитом	0,12						
2	Ставка дивідентів	0,05						
3	Середня вартість капіталу	0,08						
4	Норма дисконту за середньою вартістю	0,08						
5	Ставка за альтернативним проектом CP	0,15						
6	Сальдо грошей від інвестиційної та виробничої діяльності		-8500	-6143	-5860	9490	10411	11851
7	Дисконтований повний грошовий потік	0,15	-8500	-5342	4431	6240	5952	5892
8	Чиста теперішня вартість (NPV)	0,15	8673					
9	Чиста теперішня системна вартість за періодами проекту	0,15	-8500	-4645	3350	4103	3403	2929
10	Чиста теперішня системна вартість проекту (NPSV)	0,15	640					

Уяву про сутність ефективності виробничої, господарської, підприємницької діяльності фірми ми отримуємо виходячи з аналізу його основних показників становлення, функціонування та розвитку. Підприємства створюються з визначеними, як правило, заздалегідь цілями, основною з яких є отримання максимального прибутку. Досягнення економічної мети супроводжується досягненням і соціальних задач – забезпеченням потреб людей у продукції, послугах.

При цьому комплексний (інтегральний) ефект практично ніколи не співпадатиме з простою сумою ефектів локальних процесів, що відповідає вимогам синергетики до показників та є, за своєю суттю синергетичним ефектом.

Виходячи з цих особливостей, термін «оперативність», окрім витрат часу, відображує також такі аспекти, як своєчасність результату діяльності, швидкість функціонування систем, сталість циклів та процесів.

Своєчасність передбачає отримання потрібних результатів у нормативно визначені терміни або в ритмі об'єктивної необхідності в них, що викликано виробничими циклами або процесами зовнішнього середовища.

Швидкодія пов'язана з тривалістю реакції соціально-економічних систем на вплив керуючих або збуджуючих процесів (точок біфуркації).

Сталість забезпечує або динамічну стабільність результатів або підтримку скерованого руху (вектору) до нового стану, що дозволяє підприємству ефективно працювати в умовах зовнішніх впливів і внутрішніх умов.

Усі три складові взаємодіють одна з одною – своєчасність можлива лише тоді коли є достатня швидкодія. Швидкодія не повинна порушувати сталість функціонування, а сталість, у свою чергу, можлива лише за умов своєчасності результатів діяльності.

Своєчасність у багатьох випадках господарської діяльності є великою перевагою, пріоритетом перед, навіть, ресурсомісткістю, зокрема, тоді коли в умовах постачання продукції закладені значні санкції за порушення термінів.

Найбільш характерною перехідною функцією підприємства є відтворюваний цикл: гроші-товар-гроші, який враховує основні причинно-наслідкові зв'язки його функціонування. У циклі багатократно відтворюється процес кругообігу трьох основних форм капіталу: грошового, виробничого та товарного. У процесі обігу різні види виробничого капіталу характеризуються різною інтенсивністю руху одна його частина – засоби праці функціонують довгий час, а інша – предмети праці, використовуються в єдиному виробничому циклі.

Єдиний процес функціонування й розвитку підприємства розпадається на множину відтворюваних циклів, у тому числі, за окремими елементами продуктивних сил – трудові ресурси, засоби праці, предмети праці.

Підцикли протікають послідовно або паралельно, одночасно або зсувами у часі, подекуди впливаючи один на одного прямо, чи опосередковано через систему зв'язків, утворюючи таким чином, передумови для резонансних криз або підйомів. Кожний з циклів має свою тривалість (період), а швидкість усього процесу відтворення представляє собою середню суму швидкості усіх підпроцесів [15; 16].

Характерні терміни окремих процесів відрізняються між собою, що надає можливості їх розгляду з відносною відособленістю, розмежуванням. При цьому кожна ступінь часової ієрархії процесів накладає свої обмеження на нижчі рівні. Так, наприклад, рівень розвитку засобів праці обмежує можливість розвитку підсистеми продукції, а засоби праці потребують, у свою чергу, відповідної інфраструктури.

У відповідність з тривалістю циклу, розвиток соціально-економічних відносин суспільства й людини накладає найбільш жорсткі обмеження на розвиток усіх підсистем.

Таким чином, у ході господарської діяльності підприємства виникає постійна зміна форм існування капіталу та здійснюється процес його надходження, витрачання та виведення з обігу.

Процес виражається у русі потоків фінансових, матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів. У системі загального відтворювального циклу підприємства усі потоки взаємозумовлені та лише їхня синхронізація забезпечує ритмічність господарської діяльності.

Так, порушення грошових надходжень зменшує, а подекуди й зупиняє, інтенсивність надходжень ресурсів, а збої у матеріальному постачанні – інтенсивність виробничих процесів. Отже, синхронізація процесів необхідна умова функціонування підприємства, яка забезпечує ефективність його діяльності.

Швидкодія в соціально-економічних системах у більшості залежить від швидкості прийняття рішень. Виділяють три типи управління при розв'язанні проблем: 1) реактивне; 2) активне; 3) планове.

При реактивному управлінні реакція затримується на невеликий час, поки наслідки проблеми на підприємстві не стануть загрозливими, тобто такими, що призводять до непередбачуваних витрат. Як тільки приймаються заходи «реактивного» характеру витрати зменшуються, стан на підприємстві стабілізується.

При активному управлінні, управлінська реакція починається дещо пізніше того моменту, коли підприємство почало зазнавати втрати, тому що це були втрати такого характеру й масштабу, що не суттєво вплинули на кінцевий результат діяльності підприємства. Подекуди контрзаходи активного управління можуть бути передбачені на основі прогнозу розвитку діяльності підприємства та запланованими.

Планове управління відрізняється від попередніх тим, що з самого початку функціонування підприємства передбачалися «аварійні» ситуації та заходи щодо їх усунення.

При внесенні будь-яких управлінських змін на підприємстві при розв'язанні проблем підприємство несе втрати подвійного характеру: зниження прибутку та додаткові витрати на управлінські заходи виправлення ситуації.

Вибір типу поведінки повинен визначатися відповідно теоремі необхідної різноманітності Ешбі: складність та швидкість прийняття рішень повинна відповідати складності та швидкості змін, що відбуваються в середовищі, що оточує об'єкт [17; 18].

Висновки. Системна ефективність є складною властивістю процесу функціонування й розвитку, яка описується вектором таких складних показників: економічні, соціальні, екологічні показники діяльності підприємства, показники результативності діяльності підприємства, ресурсомісткість, оперативність, якість потенціалу виробництва й його функціональна організованість. Останні можуть бути як окремі часові показники або інколи включатися у соціо-еколого-економічні. Перераховані показники взаємопов'язані між собою у межах, рамках цілісного об'єкту господарської діяльності через необхідність збереження принципу

еквівалентності між метою та засобами її досягнення. Наприклад, ступінь досягнення мети (результативність) залежить від кількості витрачених матеріальних і трудових ресурсів (ресурсомісткість), часу (оперативність), функціональної організованості процесу руху до мети і початкової точки руху.

Бібліографічні посилання:

1. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. Посіб.- 3-тє вид., випр. і доп. – К: Знання, 2007. – 668 с.
2. Axelrod, R. The Evolution of Cooperation, Basic Books, New York, 1984.
3. Fernandez P. Eva. Economic profit and cash value creation. SSRN IESE Business School. May 22, 2001. 18 p
4. Якімцов В.В. Методика визначення інтегральної ефективності кооперування меблевих підприємств. Науковий вісник: Збірник наукових праць НЛТУ України. – Львів, 2010 р. - № 20.14. – с. 285-290.
5. Yakimtsov V.V. (2018). Analytic overlook of the methodology of synergetics in postnonclassical science. Baltic Journal of Economic Studies, Volume 4 Number 2. Riga: Publishing House “Baltija Publishing”, p. 254-260. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-254-260>.
6. Haken H.: Advanced Synergetics, Springer Ser. Synergetics, Vol. 20, 2nd corr. printing (Springer, Berlin, Heidelberg 1987)
7. Haken H.: Synergetics, An Introduction, Springer Ser. Synergetics, Vol. 1, 3rd ed. (Springer, Berlin, Heidelberg 1983)
8. Haken H.: Synergetics: Introduction and Advanced Topics (Springer, Berlin, Heidelberg 2004)
9. Пригожин, И. Переоткрытие времени Текст. / И. Пригожин // Вопросы философии. 1989. - №8. - С. 3-20.
10. Пригожин, И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой Текст. / И. Пригожин, И. Стенгерс: Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Клементовича и Ю.В.Сачкова. М. : Прогресс, 1986. - 432 с.
11. Пригожин, И. Философия нестабильности Текст. / И. Пригожин // Вопросы философии. — 1991. №6. - С. 46—57.
12. Занг Вей Бин Синергетическая экономика. Время и пермены в нелинейной экономической теории / В. Занг, М. Островская (пер. с англ) - М.: Мир, 1999 – 366 с.
13. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем / И. И. Лукинов.– М.: Экономика, 2002. - 567 с.
14. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество - М.: Юнити, 2003. – 367 с.
15. Макконел К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х томах. Брю: пер с англ. – т.1. – М.: Республика, 1992 г. – 399 с.
16. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятием. Монография – Харьков: Инжек, 2003 г. – 184 с.
17. Волкова В.Н., Козлов В.Н. Системный анализ и принятие решений: Словарь-справочник / под ред. В.Н. Волковой, В.Н. Козлова – М.: Высшая школа, 2004 г.-616 с.
18. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – М. : Ин. лит. 1959. – 432 с.

References:

1. Savitskaya G.V. Economic analysis of enterprise activity: training. Means. - 3rd form., Vipr. and add - K: Knowledge, 2007. - 668 p.
2. Axelrod, R. The Evolution of Cooperation, Basic Books, New York, 1984.
3. Fernandez P. Eva. Economic profit and cash value creation. SSRN IESE Business School. May 22, 2001. 18 p

4. Yakimtsov V.V. Method of determination of integral efficiency of co-operation of furniture enterprises. *Scientific Herald: Collection of scientific works of NLTU of Ukraine*. - Lviv, 2010 - No. 20.14. - with. 285-290.
5. Yakimtsov V.V. (2018). Analytic overlook of the methodology of synergetics in postnonclassical science. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 4 No. 2. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", pp. 254-260. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-254-260>.
6. Haken H. : *Advanced Synergetics*, Springer Ser. Synergetics, Vol. 20th, 2nd corr. printing (Springer, Berlin, Heidelberg 1987)
7. Haken H. : *Synergetics, An Introduction*, Springer Ser. Synergetics, Vol. 1, 3rd ed. (Springer, Berlin, Heidelberg, 1983)
8. Haken H. : *Synergetics: Introduction and Advanced Topics* (Springer, Berlin, Heidelberg 2004)
9. Prigozhin, I. Reopening of the Time Text. / I. Prigogine // *Questions of philosophy*. 1989. - №8. - pp. 3-20.
10. Prigozhin, I. The Order of Chaos: A New Dialogue of Man with Nature Text. / I. Prigogine, I. Stengers: Per. from english / Common Ed. VI Arshinova, Yu. I. Klemontovich and Yu.V.Sachkova. M.: Progress, 1986. - 432 pp.
11. Prigozhin, I. Philosophy of instability. Text. / I. Prigogine // *Questions of philosophy*. - 1991. №6. - P. 46-57.
12. Zang Wei Bing *Synergetic Economics. Time and Locusts in the Nonlinear Economic Theory* / V. Zang, M. Ostrovsky (translated from English) - Moscow: World, 1999 - 366 pp.
13. Lukinov I. I. *Evolution of Economic Systems* / I. I. Lukinov. - Moscow: Economics, 2002. - 567 p.
14. Moiseev N.N. *The universe Information. Society* - M. : Unity, 2003. - 367 pp.
15. Makkonel K.R. *Economics: Principles, Problems and Politics*. In 2 volumes. Brue: first from English - t.1. - M. : Republic, 1992 - 399 p.
16. Afanasyev N.V. *Management of development by the enterprise*. Monograph - Kharkiv: Inzhnek, 2003 - 184 p.
17. Volkova VN, Kozlov VN *System analysis and decision-making: Dictionary-directory* / ed. VN Volkova, VN Kozlov - Moscow: Higher school, 2004 - 616 pp.
18. Ashby U.R. *Introduction to cybernetics* / W. R. Ashby. - M.: Ye. Lit 1959. - 432 pp.

SCIENTIFIC JOURNAL

Economics and Finance

issue 11

2018